

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

ПАНЧИШИН МИХАЙЛО ЯРОСЛАВОВИЧ

УДК 343.98:354.89:342.71

**РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ
ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Науковий керівник
Таран Олена Вікторівна,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ.....	13
1.1. Становлення і розвиток наукового знання щодо методики розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою..	13
1.2. Криміналістична характеристика порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.....	33
Висновки до розділу 1.....	71
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ.....	75
2.1. Обставини, що підлягають доказуванню.....	75
2.2. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.....	103
2.3. Використання спеціальних знань під час розслідування порушень правил безпеки у процесі виконання робіт з підвищеною небезпекою.....	115
Висновки до розділу 2.....	144
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ.....	147
3.1. Огляд місця події.....	147
3.2. Огляд документів.....	159
3.3. Допит.....	169
Висновки до розділу 3.....	181
ВИСНОВКИ.....	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	190
ДОДАТКИ.....	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗІЗ	Засоби індивідуального захисту
КЗпП	Кодекс законів про працю України
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ст.	стаття, статті
ТД	Трудовий договір
ЦПД	Цивільно-правовий договір
ч.	частина, частини

ВСТУП

Актуальність теми. Стрімкий науково-технічний прогрес, що прискорюється протягом останніх десятиліть, супроводжується загостренням низки правових та організаційних проблем реалізації конституційних прав працівників на охорону їх життя та здоров'я у процесі трудової діяльності, належні, безпечні і здорові умови праці, що кореспондується з обов'язками роботодавців забезпечувати безпеку технологічних процесів, функціонування машин, механізмів, устаткування й інших засобів виробництва, а також створювати належні санітарно-побутові умови для робітників.

Особливе місце в системі відповідних гарантій посідають заходи забезпечення безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою – в умовах впливу найбільш шкідливих і небезпечних чинників або пов'язаних з обслуговуванням, управлінням, застосуванням технічних засобів праці (технологічних процесів) підвищеного ступеня ризику виникнення аварій, пожеж, загрози життю, заподіяння шкоди здоров'ю, майну, довкіллю. Проведення таких робіт пов'язане з дотриманням низки додаткових умов, закріплених законодавством.

Згідно зі статистичними даними¹, в Україні спостерігається щорічне збільшення кількості виявлених порушень у сфері безпеки виробництва (фіксується в середньому 12,7 тис. нещасних випадків, у яких травмуються 13 тис. працівників, майже кожен десятий нещасний випадок зі смертельним наслідком, кожен третій – пов'язаний з виконанням робіт з підвищеною небезпекою). Упродовж 2013–2015 років у провадженні органів досудового розслідування перебувало 1,3 тис. кримінальних правопорушень, передбачених ст. 272 КК) України (у 682 провадженнях вручено повідомлення про підозру; 612 направлено до суду з обвинувальним актом). Окрім суспільно небезпечних наслідків для потерпілих та членів їх сімей,

¹ Офіційний сайт Державної служби України з питань праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dsp.gov.ua/>

такі порушення призводять до значних матеріальних витрат підприємств (у згаданий період відповідні компенсаційні виплати становили майже 25 млн грн, з яких більше половини – забезпечення перших днів тимчасової непрацездатності працівників). До того ж офіційна статистика не відображає повною мірою реального стану виробничого травматизму через подальшу тінізацію економіки та загострення соціально-політичної ситуації в окремих регіонах країни.

Науковим підґрунтям дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики та кримінального процесу, в яких розглядались проблеми виявлення та розслідування злочинів, зокрема Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.В. Бірюкова, В.І. Василичука, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, В.Я. Горбачевського, М.Л. Грібова, В.С. Давиденка, А.В. Іщенко, В.О. Коновалової, В.В. Лисенка, Є.Д. Лук'янчикова, Д.Й. Никифорчука, Ю.Ю. Орлова, М.А. Погорецького, Б.Г. Розовського, М.В. Салтевського, Р.Л. Степанюка, О.В. Таран, О.Ю. Татарова, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, П.В. Цимбала, С.С. Чернявського, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітька та ін.

Окремі питання протидії злочинним порушенням безпечних умов праці в різні часи досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема Ш.К. Вахітов, В.К. Глістін, М.С. Грінберг, В.І. Жирютін, С.А. Квелідзе, П.В. Кобзаренко, М.П. Яблоков та ін. (методико-криміналістичні аспекти), а також О.О. Бахуринська, В.І. Борисов, І.П. Лановенко, С.Я. Лихова, В.І. Павликівський, О.О. Пащенко, М.І. Хавронюк (кримінально-правові аспекти).

У працях згаданих учених досліджено окремі проблеми правозастосування, актуальних на відповідних етапах розвитку законодавства та правоохоронної практики. Однак, як свідчать результати соціологічних досліджень, у слідчих підрозділах виникають ускладнення під час збирання специфічних доказів, передусім, на початковому етапі розслідування злочинів зазначеної категорії, пов'язані з відсутністю в

слідчих належного практичного досвіду, незнанням ними положень регулятивного законодавства, недосконалістю методик розслідування, що й підкреслює актуальність теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження узгоджується з положеннями Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015), Концепції Загальнодержавної цільової програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2012–2016 рр. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 р. № 889-р), Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р), відповідає Пріоритетним напрямкам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275) та передбачено планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2014, 2015 рр. Тему дисертації затверджено вченою радою НАВС 26 листопада 2013 р. (протокол № 31) та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (реєстр. № 1346, 2013 р.).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає в розробленні теоретичних засад і методико-криміналістичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення організації й тактики досудового розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Відповідно до мети дослідження поставлено такі *задачі*:

- з'ясувати стан наукового дослідження проблем розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою;
- розкрити зміст елементів криміналістичної характеристики порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою;

- виокремити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою та запропонувати відповідні програми дій слідчого;

- визначити перелік та деталізувати зміст обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії;

- запропонувати слідчим рекомендації стосовно використання спеціальних знань під час збирання доказів;

- встановити особливості організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій щодо збирання доказів з матеріальних джерел;

- розробити тактику допитів різних учасників кримінального провадження.

Об'єкт дослідження – злочинні порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, слідча, експертна та судова практика у зв'язку з виявленням і розслідуванням злочинів, передбачених ст. 272 КК України, а також правозастосовна діяльність органів нагляду та контролю за додержанням законодавства про охорону праці.

Предмет дослідження – розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Методи дослідження. Основою методології дослідження є сукупність прийомів, засобів і способів наукового пізнання сутності та змісту злочинної діяльності, а також діяльності правоохоронних органів з виявлення й розслідування злочинів у їх діалектичному зв'язку. Під час проведення дослідження застосовувались як загальнонаукові методи (*спостереження, опису, порівняння, класифікації*) з метою виявлення закономірностей, що характеризують злочинну діяльність та досудове розслідування (розділи 1–3), так і спеціальні методи, зокрема: *історико-правовий* – для розкриття поглядів учених різних часів на проблеми, що стосуються предмета дослідження (підрозділи 1.1, 1.2); *догматичний* – з метою тлумачення юридичних категорій, уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження

(підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *формально-логічний* – при розкритті змісту та обсягу понять «порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою», «криміналістична характеристика порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою», «слідча ситуація» (підрозділи 1.2, 2.1, 3.2); *системно-структурний* – для формування структури криміналістичної характеристики та основ методики розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (підрозділи 1.1, 1.2); *соціологічні (інтерв'ювання, анкетування)* – для з'ясування думок слідчих, експертів (розділи 1–3); *статистичний* – для узагальнення результатів соціологічних досліджень, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, правозастосовної та судової практики (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені матеріали вивчення 143 кримінальних проваджень про злочини, передбачені ст. 272 КК України, та 172 відповідні обвинувальні вироки судів за період 2012–2015 рр.; зведені дані соціологічного опитування 156 слідчих органів внутрішніх справ (Національної поліції) Київської, Харківської, Дніпропетровської, Вінницької областей, 12 судових експертів; 64 матеріали технічних розслідувань нещасних випадків на виробництві; систематизована статистична звітність про стан злочинності та результати роботи правоохоронних органів за 2012–2015 рр.; статистичні та аналітичні матеріали Генеральної прокуратури України, МВС України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державної служби України з питань праці, Федерації незалежних профспілок України, Державної служби статистики України, Державної судової адміністрації України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації наведено теоретичні узагальнення та запропоновано методико-криміналістичні рекомендації з розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України)

з урахуванням сучасного стану законодавства та правозастосовної практики, зокрема:

вперше:

– визначено місце порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою у структурі злочинів проти безпеки виробництва та запропоновано наукові засади формування видової методики їх розслідування, що містить загальні рекомендації стосовно організації початкового етапу розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань з обґрунтуванням можливості застосування зазначених положень для методико-криміналістичного забезпечення розслідування інших злочинів проти безпеки виробництва, пов'язаних з порушенням спеціальних правил;

– розкрито зміст та зв'язки елементів криміналістичної характеристики порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, зокрема слідової картини залежно від способу та обстановки вчинення злочинів, а також певних характеристик (професійних, службових, особистісних) злочинця й потерпілого;

– деталізовано перелік обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування порушень правил безпеки у процесі виконання робіт з підвищеною небезпекою, зокрема з метою встановлення події кримінального правопорушення необхідно насамперед з'ясувати: наявність відповідних фактичних (ступінь ризику спричинення шкоди фізичним і майновим благам) та юридичних (порушення закріплених нормативно-правовими актами правил виконання робіт) ознак у певних технологічних процесах;

– розроблено рекомендації щодо використання слідчим спеціальних знань для збирання доказів порушень правил виконання небезпечних робіт, зокрема шляхом залучення спеціалістів-інженерів (з охорони праці й техніки безпеки, енергетиків, механіків, з організації і нормування праці, технологів, конструкторів), інших фахівців технічного профілю (електриків, енергетиків, технологів) для надання технічної допомоги, а також проведення

специфічних судових експертиз (інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності; судової експертизи, пов'язаної з порушенням вимог у галузі безпеки життєдіяльності, охорони праці та ергономічного забезпечення; судової електротехнічної експертизи);

удосконалено:

– науковий інструментарій ситуаційного підходу для організації розслідування злочинів на прикладі порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою з виокремленням типових слідчих ситуацій різних етапів розслідування та алгоритмів (програм) дій слідчого в таких ситуаціях;

– наукове бачення способів учинення порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, зокрема на виробничих підприємствах або будь-яких інших об'єктах, де виконуються роботи з підвищеною небезпекою;

– криміналістичну класифікацію джерел слідової інформації про порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою;

– криміналістичні рекомендації стосовно організації і тактики проведення слідчих (розшукових) дій для збирання доказів порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, зокрема огляду (місця події, документів), а також допиту службових осіб (свідків, потерпілих, представників державних органів, які здійснюють нагляд і контроль за додержанням законодавства про охорону праці);

дістало подальший розвиток:

– напрями розвитку криміналістичних методик розслідування злочинів проти безпеки виробництва, зокрема щодо розроблення окремих методик розслідування порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, характерних для певних галузей виробництва, залежно від видів робіт з підвищеною небезпекою, видів та форм власності підприємств;

– теоретичні та методологічні положення, які стосуються аналізу злочинної діяльності у сфері охорони праці й техніки безпеки та особливостей розслідування таких злочинів у різні періоди;

– наукові рекомендації щодо застосування міждисциплінарного підходу в розв’язанні проблем криміналістичної методики, що передбачає дослідження порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою із застосуванням положень різних наукових дисциплін.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки й пропозиції впроваджено та може бути використано у:

– *законотворчій діяльності* – для удосконалення положень кримінального процесуального законодавства України (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 5 лютого 2015 р. № 04–18/12–238);

– *практичній діяльності* органів досудового розслідування Національної поліції – як рекомендації з розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України (акти Головного слідчого управління Національної поліції України від 25 грудня 2015 р., Департаменту захисту економіки Національної поліції України від 5 січня 2016 р.);

– *навчальному процесі* – для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, а також під час проведення різних видів занять з дисциплін «Кримінальний процес» та «Криміналістика» (акт Національної академії внутрішніх справ від 10 лютого 2015 р.).

Особистий внесок здобувача становлять опубліковані праці, у яких відображено власні наукові результати та практичні рекомендації з проблем розслідування злочинів проти трудових прав. Наукові ідеї та розроблення, що належать співавтору опублікованих методичних рекомендацій (авторська частка в них не менше 50 %), у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідались автором та обговорювались на семи науково-практичних та

науково-теоретичних конференціях, семінарах і круглих столах: «Актуальні питання техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень» (м. Київ, 2013 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 2014 р.); «Актуальні проблеми права очима молодих учених» (м. Київ, 2014 р.); «Актуальні проблеми розслідування злочинів» (м. Київ, 2014 р.); «Актуальні проблеми протидії організованій злочинній діяльності» (м. Одеса, 2014 р.); «Сучасні проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні» (м. Київ, 2014 р.), «Актуальні проблеми досудового розслідування» (м. Київ, 2015 р.)

Публікації. Основні положення дослідження відображено в 14 наукових публікаціях, серед яких п'ять статей – у наукових фахових виданнях України, одна стаття – у зарубіжному науковому виданні, сім тез наукових доповідей, оприлюднених на науково-практичних конференціях, а також методичні рекомендації.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ

1.1. Становлення і розвиток наукового знання щодо методики розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою

Специфіка розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, полягає в тому, що інформаційний простір, у якому працює слідчий, не обмежується винятково дією кримінального і кримінального процесуального законодавства, ефективність його діяльності безпосередньо залежить від обізнаності в питаннях охорони праці, техніки безпеки, виробничих процесів, сучасних технологій, функціонування органів, організацій та служб, які здійснюють нагляд і контроль за дотриманням законодавства у сфері охорони праці, а також наявності та можливості використання в роботі слідчого сучасних наукових рекомендацій, присвячених проблемам розслідування цих злочинів. Тобто очевидно, що в практичній діяльності від слідчого вимагається більше знань і навичок, ніж він отримав під час здобуття професійної освіти.

Як свідчать результати вивчення слідчої практики, слідчі переважно отримують необхідні знання щодо особливостей розслідування згаданих злочинів із набуттям досвіду практичної діяльності. Проте обов'язковим етапом цієї роботи є пошук та вивчення спеціальної літератури, насамперед, методико-криміналістичних рекомендацій щодо розслідування цих злочинів. Тому, на нашу думку, першочергову увагу потрібно присвятити питанням вивчення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, для виявлення проблемних питань цієї діяльності, узагальнення позитивного досвіду розслідування, а також з'ясування інших потреб слідчої

практики. Одержані результати, а також змістовний аналіз сучасної законодавчої і нормативно-правової бази, наукових досліджень [67–73; 75–90; 126–132; 193–201] та практики роботи органів держаної виконавчої влади, які здійснюють нагляд і контроль за додержанням вимог законодавства про охорону праці, дасть змогу напрацювати дієві механізми підвищення ефективності розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України.

Для досягнення цієї мети ми здійснили спробу об'єктивного та змістовного аналізу стану наукових досліджень проблем розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, та аналогічних злочинів, визначення можливостей використання окремих положень методико-криміналістичних рекомендацій, які були напрацьовані раніше в сучасній слідчій практиці, а також з'ясування стану сучасних наукових досліджень у цій сфері. Це дозволить сформулювати комплексне уявлення про можливості підвищення ефективності розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, шляхом використання наявних методико-криміналістичних рекомендацій та визначити проблеми, які потребують розв'язання з огляду на сучасний стан та потреби правозастосовної практики.

Перш ніж перейти до розгляду зазначеного питання, варто звернутись до окремих положень досліджень науковців у галузі кримінального права, зокрема, що стосуються питань кримінально-правового захисту трудових прав громадян [33–35]. Це дозволить визначити місце злочинів, передбачених ст. 272 КК України, у системі злочинів проти безпеки виробництва, уточнити низку понять, окреслити межі предмета дослідження.

Отже, відповідно до результатів дослідження кримінального законодавства зарубіжних країн, проведеного О.О. Бахуринською [9; 10; 11, с. 25–29], досвід України в частині розподілу всіх злочинів, що посягають на трудові права громадян, по-перше, на порушення трудових прав людини і громадянина, не пов'язані з посяганням на життя та здоров'я, по-друге, на порушення правил охорони праці і техніки безпеки на виробництві, які

створюють загрозу заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини, фактично є передовим. У кримінальному законодавстві зарубіжних країн відсутні окремі розділи (глави), в яких містяться норми про відповідальність за порушення правил, що охороняють безпеку виробництва. Такі норми зосереджено або в розділах (главах), які встановлюють відповідальність за злочини проти громадської безпеки, або в розділах (главах), що передбачають відповідальність за злочини проти прав та свобод людини (конституційних, соціальних, трудових). У КК УРСР 1960 року також не було здійснено розподілу на окремі групи злочинів проти трудових прав громадян [117, с. 74].

Так, у КК УРСР 1960 року в главі IV «Злочини проти політичних та трудових прав громадян» було розміщено ст. 132 «Перешкоджання законній діяльності профспілок», ст. 133 «Порушення законодавства про працю», ст. 134 «Відмова у прийнятті на роботу вагітної жінки», ст. 135 «Порушення вимог законодавства про охорону праці», а в главі X «Злочини проти суспільної безпеки, суспільного порядку та народного здоров'я» – ст. 218 «Порушення правил безпеки гірничих робіт», ст. 219 «Порушення правил при проведенні будівельних робіт», ст. 220 «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або вибухонебезпечних цехах» [179, с. 3].

У чинному КК України злочини, пов'язані з порушенням правил охорони праці й техніки безпеки на виробництві, які створюють загрозу заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини, зосереджено в розділі 10 Особливої частини «Злочини проти безпеки виробництва». В.І. Борисов у своїй докторській дисертації обґрунтував необхідність об'єднання всіх злочинів проти безпеки виробництва в одному розділі Особливої частини КК, здійснив системний аналіз факторів соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, яка забезпечує безпеку виробництва в Україні, сформулював родові поняття цих злочинів і запропонував доктринальну модель системи норм про відповідальність за посягання на безпеку виробництва в майбутньому КК [26–30; 31, с. 5]. Так, у розділі X КК України

розміщено ст. 271 «Порушення вимог законодавства про охорону праці», ст. 272 «Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою», ст. 273 «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах», ст. 274 «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки», ст. 275 «Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд». Отже, законодавець, крім зосередження злочинів проти безпеки виробництва в окремому розділі, передбачив кримінальну відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, а також правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд. Щодо порушення правил безпеки гірничих робіт та правил при проведенні будівельних робіт новелою чинного КК стало закріплення кримінальної відповідальності залежно від характеру робіт і ступеня їх небезпеки. Відтак, порушення вимог безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України) можна охарактеризувати як узагальнюючу норму, що охоплює різні види виробництв, проте лише характер виконуваних робіт має значення для кримінально-правової кваліфікації за ст. 272 КК України.

Таким чином, у системі злочинів, що посягають на трудові права громадян, порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою належать до категорії злочинів, пов'язаних із порушенням правил охорони праці й техніки безпеки на виробництві, які створюють загрозу заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини. Дія цієї норми поширюється на порушення зазначених правил на різних виробництвах, підприємствах, проте винятково під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Переходячи до вивчення стану наукових досліджень, присвячених питанням розслідування згаданих злочинів, зауважимо, що в різних країнах (Франція, Німеччина, Австрія, США, а також країнах пострадянського простору – Білорусі, Казахстані, Вірменії, Грузії, Російській Федерації)

існують відмінні підходи законодавця до розміщення аналогічних норм у розділах (главах) національного кримінального законодавства, різняться також назви і зміст зазначених норм. Проте в цій роботі не ставиться за мету детальне порівняння вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства, натомість йдеться про криміналістичний аналіз стану наукових досліджень, їх змісту, узагальнення окремих положень та визначення можливостей застосування криміналістичних рекомендацій у сучасній правозастосовній практиці. Тому ми розглядаємо різні злочинні порушення правил охорони праці, техніки безпеки (безпеки виробництва) з позицій криміналістичного аналізу, тобто пошуку, вивчення та узагальнення спільних рис цих злочинів та особливостей їх розслідування. Норму щодо особливостей розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, як зазначено вище, виокремлено як самостійну нещодавно (і тільки у вітчизняному законодавстві), а в попередніх редакціях КК відповідальність за порушення правил безпеки під час проведення робіт з підвищеною небезпекою передбачалась декількома нормами КК (у чинному законодавстві інших країн такий підхід збережено), відтак, і методико-криміналістичні дослідження будувались відповідно до такого поділу.

Як справедливо зазначає С.Ю. Косарев, застосування одних лише способів дослідження сучасного стану криміналістичних методик не дозволяє повною мірою вивчити питання про причини їх сучасної будови та функціонування, а відповідно, і про тенденції їх подальших змін. Це пов'язано з тим, що певні зміни явища в минулому зумовлюють його зміни і в майбутньому. Відтак, тенденція розвитку криміналістичних методик, що визначаються їх сучасним станом, так само прямо або опосередковано впливає з їхнього стану в минулому [97, с. 11].

Перші криміналістичні рекомендації (у сучасному розумінні) щодо розслідування злочинів проти техніки безпеки запропоновано в книзі австрійського вченого та практика Ганса Гросса «Керівництво для судових слідчих» (1893), яка декілька разів перевидавалася (з певними

доповненнями). Окремий розділ згаданої книги присвячено питанням розслідування нещасних випадків на залізниці, заводах та ін. Оскільки Ганса Гросса вважають засновником криміналістики та зважаючи на те, що в його відомій роботі запропоновано методика розслідування нещасних випадків на виробництві, можна зробити висновок, що становлення методики розслідування цих злочинів починається одночасно із становленням криміналістики.

Проте в наступні роки і до 1937 року в літературі не згадувалося про методико-криміналістичні рекомендації розслідування нещасних випадків на виробництві, за винятком окремих статей у періодичних виданнях, які присвячено більше проблемам травматизму на виробництві, ніж питанням розслідування нещасних випадків.

У 1937 році в посібнику «Розслідування справ про шкідницькі та диверсійні акти, що вчиняються за допомогою та під виглядом порушення правил техніки безпеки, а також справ про інші злочини, пов'язані з порушенням правил техніки безпеки», підготовленому Б.М. Шавером, було запропоновано методико-криміналістичні рекомендації розслідування цих злочинів, у яких значну увагу приділено питанням огляду місця нещасного випадку на виробництві, детально визначено порядок дій учасників слідчо-оперативної групи та ін. [155, с. 34–66]. Загалом, у 1930-ті роки спостерігається значний прогрес у розвитку методико-криміналістичного забезпечення розслідування окремих видів злочинів як реагування на потреби слідчої практики. Значний внесок у розвиток та формування системи методик розслідування злочинів зробили В. Громов, Є. Долицький, В. Кочубинський, М. Ласкін, В. Савицький, М. Санін, П. Тарасов-Родіонов, Х. Флоренський, Б. Шавер та ін.

Утім, як зазначають дослідники, яскраво вираженою рисою, якщо можна так назвати, криміналістичних методик того часу була їх безсистемність (на сучасний погляд), незважаючи на дуже високий рівень професіоналізму авторів. Однак деякі обставини ці методики все ж

поєднували. Криміналістичні методики того періоду містили переважно досить загальні вказівки про їх значення для боротьби зі злочинами цього виду. Класовий підхід мав вирішальне значення. Далі, зазвичай, наводились відомості кримінально-правового, кримінального процесуального та кримінологічного характеру; розглядались питання кваліфікації (головну увагу необхідно було приділяти з'ясуванню того, чи немає в діях підозрюваних осіб ознак антирадянської діяльності) та особливості порушення кримінальної справи. У всіх методиках досить детально розглядались особливості тактики окремих слідчих дій, відомості про які або містилися в окремій главі, або розгляд їх здійснювався у процесі викладення особливостей розслідування окремих різновидів розглядуваних злочинів. Методики містили вказівки щодо планування розслідування та використання допомоги громадськості (переважно у формах, цілком не прийнятних з позицій сьогодення) [97, с. 137–138].

У першому радянському підручнику з криміналістики [110; 111] злочинні порушення правил техніки безпеки в запропонованій авторами умовній класифікації належали до проміжних видів злочинів, під час розслідування яких однаково важливе значення мають огляд місця події або об'єкта злочину, речові докази та письмові документи. У методиці розслідування цих злочинів розглянуто особливості початку досудового розслідування, наголошено на необхідності планування розслідування, визначено способи приховування цих злочинів, описано особливості роботи з письмовими доказами та документами. З огляду на сучасну правозастосовну практику, можна впевнено констатувати, що у згаданій методиці відображено низку важливих положень, що визначають специфіку розслідування цих злочинів і сьогодні.

В аспекті визначення структурних елементів методики розслідування згаданих злочинів, насамперед їх криміналістичної характеристики, науковий та практичний інтерес становить опублікована у 1938 році стаття Б.М. Шавера «Про основні принципи окремої методики розслідування

злочинів [185, с. 46], у якій автор визначив загальні положення побудови такої методики, зокрема необхідність: 1) встановити усі відомі методи вчинення злочину, визначити можливі методи вчинення злочинів та показати способи їх розкриття; 2) визначити з найбільшою точністю ті ділянки, об'єкти, на яких повинні залишатись сліди злочинів, дізнатись про способи відшукування цих слідів; 3) за можливості, точно визначити коло тих осіб, серед яких насамперед потрібно шукати злочинця та свідків; 4) надати необхідні наукові, спеціальні знання, необхідні при розслідуванні цієї категорії справ, зазначити способи їх застосування; 5) визначити специфічні – тактичні й технічні прийоми розслідування, які потрібно застосовувати під час розслідування справ цієї категорії; 6) зазначити способи аналізу, зіставлення та вивчення фактів і подій, користуючись якими можна було б наблизитись до встановлення істини; 7) визначити політичну спрямованість слідчого пошуку з таким розрахунком, щоб це завжди забезпечувало розкриття найбільш серйозних для держави злочинів, розкриття цілей та мотивів злочинів; 8) визначити процесуальні особливості, які потрібно враховувати під час розслідування цієї категорії злочинів [185, с. 46].

У 1938–1939 роках вийшли друком дві книги другого радянського підручника з криміналістики. Другу книгу було присвячено методиці розслідування окремих видів злочинів [115], у ній також було представлено методику розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки. Зокрема, розглядались умови початку досудового розслідування, загальні правила планування розслідування, з урахуванням специфіки цих злочинів визначався перелік запитань, які необхідно з'ясувати під час розслідування, описано особливості допиту свідків нещасного випадку та ін.

У підручнику з криміналістики 1940 року (із наступними виданнями 1945, 1949, 1950 років) за авторством Б.М. Шавера та А.І. Вінберга [116] в особливій частині, присвяченій методиці розслідування різних видів злочинів, в окремій главі, так само як і в попередньому підручнику 1936 року, було описано методику розслідування порушень правил техніки

безпеки. Проте ці положення переважно повторювали зміст відповідної глави підручника 1936 року і не мали значної новизни.

Ще однією книгою довоєнного періоду, у якій було висвітлено питання методики розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки, є «Керівництво з розслідування злочинів» за авторством Б.М. Шавера та П.І. Тарасова-Родіонова [186].

Варто акцентувати увагу на практичному значенні наукових статей, що опубліковані в тематичних збірниках та періодичних виданнях і стосувались питань розслідування згаданих злочинів. Наприклад, у статті Г. Шейніна та Є. Ландгута «Методика розслідування справ про нещасні випадки на виробництві», послідовно викладено завдання щодо зниження виробничого травматизму, наведено перелік обставин, що підлягають встановленню під час розслідування фактів травматизму, а також приблизний план розслідування, надано рекомендації щодо проведення деяких слідчих дій (огляд місця події, допит, технічна та медична експертиза), розглянуто питання профілактики цих злочинів (доповіді, статті, спільні наради, аналіз таких справ, взаємодія з органами Наркомату праці [97, с. 159–160; 188, с. 58–59].

С.Ю. Косарев, аналізуючи найбільш поширені криміналістичні методики та методики, що містяться в навчальній літературі довоєнного періоду, будує приблизну структуру таких методик:

- 1) значення боротьби з конкретним видом злочинів з обов'язковим урахуванням класового підходу;
- 2) питання кваліфікації;
- 3) особливості порушення кримінальної справи;
- 4) дії слідчого на початковому етапі;
- 5) особливості тактики окремих слідчих дій;
- 6) обставини, що підлягають встановленню;
- 7) особливості планування;
- 8) особливості використання допомоги громадськості (не часто);

9) особливості розслідування окремих різновидів видів злочинів, що розглядаються (не завжди).

Характерною рисою криміналістичних методик довоєнного періоду було те, що методики будувались не лише відповідно до кримінально-правової класифікації злочинів (хоча норми кримінального закону були основною та переважною підставою для класифікації), а й на основі їх криміналістичної класифікації з поступовою відмовою від жорстких єдиних схем розслідування [97, с. 156–157]. Очевидно, що ці положення мали вплив на подальший розвиток методико-криміналістичного забезпечення розслідування досліджуваного виду злочинів, а значна їх частина і нині використовується в побудові сучасних методик розслідування.

У період воєнного часу відбулося спрощення порядку кримінального судочинства, а потреби слідчої практики визначались насамперед необхідністю якнайшвидшого розкриття та розслідування злочинів у надскладних умовах, ужиття заходів щодо запобігання вчиненню злочинів, зміцнення військової дисципліни. Відтак, робота в напрямі методико-криміналістичного забезпечення була зосереджена на тематиці, що мала значення для військових слідчих.

У післявоєнні роки спостерігається збільшення кількості наукових досліджень, присвячених проблемам розслідування окремих видів злочинів, у тому числі розслідуванню порушень правил безпеки на виробництві.

Так, у 1949 році вийшла праця під назвою «Настільна книга слідчого» [134], у якій у частині, присвяченій методиці розслідування злочинів, запропоновано методику розслідування порушень правил техніки безпеки. Зазначена методика містила кримінально-правову характеристику цих злочинів, завдання розслідування, перелік початкових слідчих дій та специфіку їх проведення. Подальший розвиток методико-криміналістичного забезпечення тривав і у 1954 році було опубліковано роботу І.Ф. Крилова «Злочини у галузі техніки безпеки та їх розслідування», а в 1958 році – роботи М.С. Брайніна, Е.Д. Куранової, М.П. Косоплечєва «Розслідування

злочинних порушень правил техніки безпеки» (1958 рік) та М.П. Яблокова «Методика розслідування кримінальних справ про порушення правил техніки безпеки» (1958 рік). У цих та інших працях схожої тематики особливу увагу приділено характеристиці початкової інформації про злочин та визначенню її впливу на напрям та хід розслідування, описано й проаналізовано повноваження органів нагляду і контролю за додержанням вимог законодавства про охорону праці, роз'яснено основні поняття та специфічні терміни в цій сфері, а також наголошено на необхідності встановлення причин настання нещасного випадку. Криміналістичні рекомендації щодо здійснення цієї діяльності чи не вперше містили такі деталізовані роз'яснення практичного змісту.

Наприклад, автори книги «Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки» зазначають, що для повного уявлення про усі фактичні обставини події та його причини слідчому потрібно зібрати дані, що відповідають на такі питання: 1) яке завдання виконував постраждалий у той момент, коли стався травматичний випадок. Хто і в якій формі дав йому це завдання; 2) чи був підготовлений працівник для виконання завдання і чи були необхідні умови для його виконання (яка кваліфікація працівника і чи проходив він відповідний інструктаж; чи були в розпорядженні працівника необхідні для виконання цього завдання інструменти, чи у справному стані вони були, чи перевіряв хто-небудь (хто саме) і коли технічний стан механізмів та підготовленість робочого місця, чи відповідало правилам техніки безпеки робоче місце; 3) коли приступив постраждалий до виконання цього завдання і як здійснювалася ця робота [36, с. 37–38]. Також запропоновано перелік запитань, які повинен поставити слідчий очевидцям травматичної події і службовим особам підприємства. Наведено також приклад розслідування порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (у сучасному значенні): на одному з металургійних підприємств стався травматичний випадок з працівником М. Із висновку технічного інспектора не можна було з'ясувати справжні причини нещасного

випадку та характер порушення правил техніки безпеки, оскільки висновок відображав лише організаційний аспект питання, зокрема, у ньому зазначалося про відсутність аншлагів, попереджувальних знаків тощо. Очевидці ж події зазначили, що М. було вбито струмом у той момент, коли він незахищеною рукою доторкнувся до залізного корпусу швелера, що оброблявся електричним дрилем. Визнавши, що в цьому випадку допущено грубу необережність самим постраждалим (який працював без рукавичок), слідчий виніс постанову про закриття справи. Прокурор відмінив цю постанову, і під час подальшого розслідування було встановлено справжні причини нещасного випадку. Допитані працівники засвідчили, що М. відмовився працювати з електричним дрилем, посилаючись на те, що він погано знає електродріль та правила поводження з ним. Слідчий почав перевіряти, чи навчався М. правилам роботи з електродрилем та чи знав правила безпеки. Одночасно слідчий поцікавився і тим, звідки з'явився струм на поверхні деталі, що оброблялась, та чи був справний електродріль. Витребувавши журнал реєстрації навчання працівників безпечним методам роботи, слідчий встановив, що М. не навчався роботі з електродрилем. Для з'ясування інших питань слідчий призначив технічну експертизу, яка дійшла висновку про те, що причиною проникнення струму на деталь, яку обробляв М., виявилась несправність електродрилю. Експертиза встановила, що внаслідок неякісного ремонту електродриля (погана внутрішня ізоляція електричного дроту) струм потрапив на її корпус, а потім на деталь, яку обробляв М.. Одержавши відомості про те, що на підприємстві є ще декілька електричних дрилів, які нещодавно відремонтовані, слідчий призначив додаткову експертизу на предмет встановлення якості ремонту інших дрилів. Експертиза встановила, що усі п'ятнадцять також були відремонтовані неякісно і, у зв'язку з цим, пропускали струм на корпус. Таким чином, причиною травматичного випадку було порушення правил техніки безпеки, яке полягало не лише в тому, що М. працював без рукавичок, а й і у тому, що М. не був навчений роботі з електродрилем, а сам електродріль був у

несправному стані. Слідчий, який закрив цю справу, розглядав лише одну версію і, таким чином, припустився грубої помилки [36, с. 41–42]. За наведеним прикладом чітко прослідковується порядок дій слідчого та допущені ним помилки, які є досить поширеними і в сучасній слідчій практиці.

Заслуговує на увагу й те, що окреме значення автори методики приділяють проблемам встановлення причинного зв'язку між порушенням правил безпеки та шкідливими наслідками, встановленню осіб, які допустили таке порушення, роботі з документами, призначенню експертиз, питанням профілактики цих злочинів.

У 1958 році вийшла друком робота М.П. Яблокова «Методика розслідування кримінальних справ про порушення правил техніки безпеки» [202]. Не зупиняючись на цитуванні цієї роботи, зауважимо, що праці згаданого вченого багато в чому визначили зміст сучасних робіт, присвячених проблемам розслідування злочинів проти безпеки виробництва.

Як зазначає І.А. Возгрін, починаючи з 1960 років, методика розслідування окремих видів злочинів розвивається за такими параметрами: розширюється коло учасників наукових робіт; географія їх представництва; поглиблюються дослідження загальнотеоретичних проблем та окремих методик [46, с. 37].

Так, проблеми розслідування порушень правил охорони праці і техніки безпеки в цей період розглядали М.С. Брайнін «Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки у сільському господарстві» (1961), К.Ф. Скворцов «Основні питання методики розслідування злочинних порушень правил охорони праці у машинобудуванні» (1962), В.Ф. Зудін «Попередження та розслідування злочинів. (за матеріалами порушень правил безпеки у вугільних шахтах)» (1963), М.П. Яблоков «Розслідування злочинних порушень правил охорони праці» (1965) і «Проблеми розслідування та попередження злочинів у галузі охорони праці та техніки безпеки» (1972), М.К. Йосифов «Розслідування злочинних порушень правил

техніки безпеки у вугільних шахтах» (1969), «Розслідування та попередження злочинних порушень правил під час проведення будівельних робіт» (1970), В.К. Глістин «Розслідування злочинних порушень правил охорони праці та техніки безпеки» (1971), Є.І. Роспутько «Розслідування і попередження злочинних порушень правил техніки безпеки під час проведення підземних робіт у вугільній промисловості (1971), В.О. Широков «Розслідування та попередження злочинних порушень правил техніки безпеки у лісовій промисловості» (1973), П.В. Кобзаренко «Розслідування та попередження злочинних порушень правил під час проведення будівельних робіт» (1973) та ін.

Більшість робіт зазначеної тематики ґрунтуються на криміналістичній класифікації злочинів, у них вже не лише описано окремі елементи криміналістичної характеристики досліджуваної категорії злочинів, а й наведено різноманітні відомості як про способи цих злочинів з описанням слідоутворення і типових слідах, так і про інші елементи криміналістичної характеристики (характеристика джерел вихідної інформації про подію злочину, предмет злочину, обстановку, особу злочинця та жертви злочину, цілі й мотиви злочинних дій тощо). У структурі криміналістичних методик 1960-х – початку 1970-х років переважно трапляються такі елементи: аналіз норм кримінального законодавства, завдання розслідування, загальна (криміналістична) характеристика (або окремі її елементи) досліджуваної категорії злочинів, досліджуваний з криміналістичних позицій предмет доказування або обставини (питання), які підлягають з'ясуванню у процесі розслідування, особливості порушення кримінальної справи, висування версій та планування розслідування, визначення кола й тактики проведення окремих слідчих дій (початкових, а також наступних), оперативно-розшукових заходів, використання науково-технічних засобів, призначення судових експертиз, попередження цього виду злочинів [97, с. 184, 189].

У наукових роботах згаданого періоду починає приділено особливу увагу питанням структури методики розслідування, здійснено пошук

елементів, які б могли найбільш повно охарактеризувати, відобразити особливості розслідування злочинів різних видів. Так, О.Н. Колесниченко до структури методики розслідування, незалежно від виду злочинів, запропонував віднести: 1) загальну криміналістичну характеристику конкретного виду злочинів; 2) обставини, що підлягають розслідуванню; 3) проведення початкових слідчих дій; 4) особливості побудови слідчих версій та проведення наступних дій слідчого; 5) діяльність слідчого щодо попередження злочинів цього виду [92, с. 10]. Пізніше І.А. Возгрін до структури методики розслідування злочинів відніс такі елементи: 1) загальна характеристика конкретного виду злочинів; 2) групи алгоритмів окремої методики, що побудовані з урахуванням способів учинення злочинів, ситуацій до моменту порушення кримінальної справи та інших обставин, що цьому передували; 3) дослідження особливостей тактики окремих слідчих дій та розшукових заходів; 4) діяльності слідчого щодо попередження конкретних видів злочинів [47, с. 92–93]. Наведені положення вплинули і на формування методик розслідування злочинів проти техніки безпеки, про що зазначено в багатьох працях того часу.

У 1980-х роках спостерігається певне зниження наукової активності щодо розроблення методик розслідування злочинних порушень правил охорони праці й техніки безпеки, принаймні порівняно з попереднім періодом, натомість відбувається уточнення, доповнення та поглиблення існуючого наукового здобутку. Так, у роботі М.П. Яблокова «Дослідження обставин злочинних порушень правил безпеки праці» (1980 рік) відображено та удосконалено загальні положення криміналістичної методики розслідування злочинів і положення щодо особливостей розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки (аналогічних злочинів). Автор розглядає: 1) основні характерні риси злочинних порушень правил охорони праці й техніки безпеки та їх взаємозв'язок; 2) кримінально-правові особливості; 3) кримінологічні риси; 4) криміналістичну характеристику; 4) розслідування в типових слідчих ситуаціях; 5) особливості розслідування

на початковому етапі; 6) специфіку розслідування на наступному етапі; 7) специфіку причинного зв'язку, виявлення та дослідження її ланок; 8) методи виявлення та дослідження причинного зв'язку; 9) використання нормативно-технічної інформації та спеціальних знань під час дослідження обставин справи; 10) експертизу з техніки безпеки [190, с. 145]. Відповідно до змісту цієї роботи, такі важливі елементи методико-криміналістичних рекомендацій розслідування досліджуваної категорії злочинів, як криміналістична характеристика, особливості встановлення причинного зв'язку, специфіка роботи з документами, використання спеціальних знань та інші були визнані та на той час вважались усталеними для методики розслідування злочинів досліджуваної категорії. Такий підхід багато в чому було збережено і в наступних дослідженнях.

Наприкінці 1980-х та у 1990-х роках проблеми методики розслідування досліджуваної категорії злочинів розглядались дещо епізодично в монографіях, навчальних посібниках, дисертаціях, лекціях, методичних рекомендаціях. Відомі роботи, присвячені питанням розслідування порушень правил техніки безпеки під час нафтовидобутку, на вибухонебезпечних підприємствах, у вибухонебезпечних цехах та в будівництві, порушень правил техніки безпеки на залізничному транспорті, у лісозаготівельній промисловості, під час проведення основних сільськогосподарських робіт, на хлібоприймальних та зернопереробних підприємствах, злочинним порушенням правил техніки безпеки в гірничорудній, металургійній та машинобудівній промисловості. Проблеми розслідування цих злочинів розглядали також окремі науковці, зокрема, О.С. Іванов «Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки у сільськогосподарському виробництві», В.А. Образцов, який комплексно дослідив питання розслідування злочинів, пов'язаних з неналежним виконанням професійних обов'язків у галузі виробництва, та ін. Отже, головну увагу науковців було зосереджено переважно на розробленні методико-криміналістичних рекомендацій розслідування найбільш складних злочинних порушень вимог

техніки безпеки, зумовлених особливостями певних видів виробництв (підприємств).

Після припинення існування СРСР виникли нові умови, які суттєво вплинули на подальший розвиток наукового знання, у тому числі й у напрямі методико-криміналістичного забезпечення розслідування досліджуваної категорії злочинів. Законодавчі зміни, нові умови розвитку економіки та соціальних відносин вплинули на усі сфери життя країн колишнього СРСР.

В Україні було змінено систему державних органів, які здійснювали нагляд і контроль за додержанням вимог законодавства про охорону праці, командно-адміністративна система в галузі охорони праці припинила своє існування, а перед роботодавцями постали нові вимоги щодо забезпечення безпечних умов праці. Проте представники приватного сектора економіки виявилися не готовими забезпечити належні умови праці на своїх підприємствах через бажання одержати надприбутки, а також через брак досвіду створення ефективних систем охорони праці й техніки безпеки. Усе це спричинило збільшення кількості випадків виробничого травматизму, у тому числі й унаслідок злочинного порушення правил охорони праці й техніки безпеки.

Загальновідомо, що й дотепер щорічне звітування органів нагляду і контролю за додержанням вимог законодавства про зниження виробничого травматизму не відповідає реальному становищу. Причиною покращення зазначених показників, як правило, є приховування нещасних випадків від обліку, складність та непрозорість звітної документації. На цьому наголошують представники органів державної виконавчої влади, громадськості, профспілкових об'єднань.

У досліджуваній період в Україні, незважаючи на об'єктивну потребу в розробленні криміналістичних рекомендацій щодо розслідування злочинних порушень вимог законодавства про охорону праці з урахуванням нових умов розвитку виробництва, законодавчих змін та інших процесів, що

впливали на рівень злочинності в цій сфері, наукових досліджень з відповідної тематики не проводилось до 2013 року.

Окремі дослідження, присвячені проблемам розслідування злочинних порушень правил охорони праці (техніки безпеки), у період 2006–2009 років проводили в Російській Федерації: І.М. Беляєва «Практика та проблеми методики розслідування злочинів, що порушують безпечні умови праці» (2006 рік), М.М. Дмитрієв «Особливості розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил безпеки при веденні гірничих робіт» (2008 рік), І.Ю. Єрмаков «Методика розслідування злочинних порушень правил охорони праці та техніки безпеки (2008 рік), І.О. Кучерков «Розслідування злочинних порушень правил безпеки при проведенні будівельних робіт» (2008 рік), В.М. Апоревич «Особливості початкового етапу розслідування злочинних порушень правил безпеки у будівництві» та ін. Ознайомлення зі змістом цих та деяких інших робіт дає підстави для висновку про те, що науковці як основу побудови методики (криміналістичних рекомендацій) розслідування цих злочинів використовують раніше згадані загальні положення криміналістичної методики, приділяють значну увагу питанням законодавчого забезпечення та сучасного стану безпеки виробництва, розглядають криміналістичну характеристику цих злочинів, особливості проведення слідчих дій, призначення експертиз тощо. Проте, зважаючи на суттєві відмінності в законодавстві України та Російської Федерації, згадані роботи становлять переважно науковий ніж практичний інтерес. Те саме можна констатувати і про наступні дослідження з цієї тематики.

Як зазначено вище, першим і наразі єдиним за часів незалежності України комплексним дослідженням проблем розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці, стала праця О.В. Таран «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці», у якій на підставі дослідження та узагальнення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 271–275 КК України, аналізу сучасного стану

законодавства розроблено систему знань щодо розслідування цих злочинів. У згаданій роботі розглянуто криміналістичну характеристику цих злочинів, особливості планування розслідування, з криміналістичних позицій визначено коло обставин, що підлягають доказуванню, описано специфіку початкової інформації про ці злочини, проведення слідчих (розшукових) дій, запропоновано комплекс тактичних операцій з оптимізації розслідування цих злочинів, значну увагу приділено питанням використання спеціальних знань та взаємодії із суб'єктами, діяльність яких пов'язана з наглядом та контролем за додержанням вимог законодавства про охорону праці [172].

Отже, проблеми розслідування злочинних порушень правил охорони праці й техніки безпеки розглядали науковці протягом усієї історії криміналістики. За цей час було напрацьовано загальні засади побудови методики розслідування, у різні історичні періоди в структурі методики розглядались елементи, виокремлення та дослідження яких було доцільним з огляду на тогочасні потреби слідчої практики та стан законодавства. Багато положень згаданих наукових робіт і до сьогодні не втратили своєї актуальності як основа побудови сучасних методик розслідування, а окремі практичні рекомендації (алгоритми, програми, переліки) може бути використано в сучасній практиці для оптимізації та підвищення ефективності роботи слідчого.

Стосовно сучасного стану досліджень відповідної тематики, визнаючи необхідність подальшого розвитку криміналістичного знання, О.В. Таран визначає систему методик розслідування злочинів, передбачених ст. 271–275 КК України, у якій виділяє методики розслідування окремих видів (груп) злочинів за галузевою ознакою (сферами виробництва, організаційно-правовими формами підприємств) та за характером порушених правил охорони праці (загальних і спеціальних) [171, с. 305].

Своєчасність та актуальність виокремлення проблем розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою як самостійного напрямку дослідження пояснюється і тим, що саме злочини,

передбачені ст. 272 КК України, є одним з найбільш поширених видів злочинів порівняно з іншими злочинами проти безпеки виробництва, а диференціація та нормативно-правове закріплення як окремої категорії робіт з підвищеною небезпекою відбулись з огляду на особливості певних технологічних процесів, потенційно високого ступеня небезпеки спричинення шкоди фізичним особам та майновим благам особистості й суспільства, потреби дотримання особливих заходів безпеки при виконанні таких робіт [178, с. 213]. Перелік робіт з підвищеною небезпекою (НПАОП 0.00-4.12-2005), що містить 137 найменувань, було затверджено наказом Держнаглядохоронпраці 26 січня 2005 року [150]. На підприємствах на основі цього переліку, з урахуванням специфіки виробництв, роботодавці розробляють і затверджують відповідний перелік робіт з підвищеною небезпекою, для проведення яких потрібні спеціальне навчання і щорічна перевірка знань з питань охорони праці.

Потреба в розробленні криміналістичних рекомендацій розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, з урахуванням їх специфіки та особливостей розслідування в умовах КПК України 2012 року, підтверджується результатами вивчення матеріалів слідчої практики. Так, практичні працівники, через відсутність досвіду розслідування таких злочинів, незнання специфіки порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, припускаються помилок, які призводять до втрати доказів, спричиняють низьку результативність проведення слідчих (розшукових) дій. Окремо варто зазначити про проблеми з правильним визначенням виду експертних досліджень, формулювання запитань експерту.

З огляду на результати опитувань практичних працівників, які мають досвід розслідування злочинів проти безпеки виробництва, встановлено, що сучасне становище методико-криміналістичного забезпечення розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою потребує удосконалення шляхом розроблення алгоритмів, програм дій слідчого в типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування (87 %),

з'ясування специфіки виявлення цих злочинів (78 %), висвітлення особливостей проведення слідчих (розшукових) дій (95 %), що враховано у визначенні окремих завдань дисертаційної роботи.

Відтак, зважаючи на відсутність досліджень, присвячених проблемам розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, існування низки теоретичних і практичних проблем, які потребують наукового вирішення, обраний напрям дослідження убачається актуальним і своєчасним.

1.2. Криміналістична характеристика порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою

Криміналістична характеристика злочинів як обов'язкова складова методики розслідування злочинів тривалий час становить постійний інтерес у колі науковців та практиків [5; 101–104; 106; 108]. Вагомий внесок у розвиток цієї категорії зробили вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, І.О. Возгрін, Л.Г. Відонов, О.М. Васильєв, І.Ф. Герасимов, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.П. Лавров, І.М. Лузгін, В.О. Образцов, А.В. Старушкевич, Р.Л. Степанюк, І.Ф. Пантелєєв, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, М.П. Яблоков та ін.

Вивчення наукових підходів до визначення поняття криміналістичної характеристики, її структури та практичного значення дозволило нам визначити криміналістичну характеристику злочинів, передбачених ст. 272 КК України, як сукупність криміналістично значущих для розслідування цих злочинів взаємопов'язаних та взаємозумовлених типових даних і відомостей про обстановку та спосіб учинення цих злочинів, особу злочинця, особу потерпілого.

Розглянемо зазначені елементи докладніше.

Обстановка вчинення злочину як один з центральних елементів криміналістичної характеристики становить особливий інтерес для науки і

практики, адже саме обстановка об'єднує елементи механізму злочину, відображає відповідні зміни (сліди), що виникли внаслідок протиправних дій чи бездіяльності правопорушників, дій (бездіяльності) інших осіб, а також може зумовлювати характер (спосіб) таких дій (бездіяльності) особи (осіб), необхідні для досягнення злочинного наслідку.

У криміналістичній літературі та наукових дослідженнях, присвячених проблемам криміналістичної характеристики та методики розслідування злочинів, питанням обстановки вчинення злочину справедливо приділяється значна увага – розглядаються питання, пов'язані з визначенням її поняття та структури, досліджуються елементи цієї структури (окремо та у взаємозв'язку), розробляються рекомендації щодо збирання та використання інформації про обстановку вчинення злочину в практичній діяльності. Зазначену проблематику відображено в роботах Р.С. Белкіна, В.К. Гавла, В.І. Кулікова, А.Ф. Облакова, В.О. Образцова, В.Г. Танасевича, М.П. Яблокова та ін.

Так, В.І. Куліков на основі використання поняття «оточуюче середовище злочинця» визначає обстановку вчинення злочинів як обмежену просторово-часовими межами конкретної події злочину систему, що включає в себе матеріальні, соціально-психологічні елементи середовища, яке оточує злочинця, та спеціально обране ним середовище, у якому вчиняється злочинне діяння, а іноді й деяких його учасників, що здатна впливати на формування усіх структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів, визначати характер поведінки людей, які беруть у ній участь, та зумовлювати методику його розслідування. До структури обстановки доцільно включати лише ті елементи оточуючого середовища, які: 1) безпосередньо оточували злочинця; 2) він використав для досягнення злочинної мети; 3) відіграли певну роль у події злочину; 4) вплинули на формування будь-якого структурного елемента злочину; 5) враховувались або були охоплені свідомістю злочинця. Структура обстановки вчинення конкретних злочинів часто формується з характерних для певних злочинів

об'єктів, явищ, процесів та осіб, які опинились у просторово-часових межах події злочину. Уся багатоманітність елементів середовища, що формують зазвичай обстановку вчинення реальних злочинів, поділяється на природні, техногенні та соціально-психологічні елементи зазначеної обстановки [125, с. 14–15]. В.О. Образцов розглядає обстановку вчинення злочину як територіальну, кліматичну, демографічну та іншу специфіку регіону, у якому вчинено злочин, а також обставини, що характеризують безпосередньо місце, час, умови та інші особливості вчинення злочину [138, с. 98]. М.П. Яблоков зазначає, що обстановка вчинення злочину – це система різних взаємодіючих між собою до та в момент його вчинення об'єктів, явищ і процесів, що характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, виробничі, побутові та інші умови навколишнього середовища, інші чинники об'єктивної реальності, які визначають можливість, умови та інші обставини вчинення злочину. До обстановки в цьому випадку включаються також поведінково-психологічні чинники [192, с. 18]. В.К. Гавло вважає, що обстановка вчинення злочину – це система умов й обставин, які локалізовані у просторі та часі матеріальної обстановки місця події, об'єкта посягання, суб'єкта злочину та інших компонентів, пов'язаних з підготовкою, вчиненням і подією злочину. Використовуючи диференційоване поняття обстановки злочину, він виділяє в ній три самостійні взаємопов'язані структурні ланки: обстановка, що передуює вчиненню злочину, обстановка вчинення злочину, обстановка, що склалась після вчинення злочину [48, с. 50].

Особливості обстановки вчинення злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці, описані в роботах О.В. Таран, у яких сформульовано та обґрунтовано тезу про те, що обстановка вчинення цих злочинів не є простою сукупністю безпосередніх фізичних умов, у яких сталася травматична подія, а охоплює більш широке коло подій, явищ та процесів на конкретному виробничому об'єкті. Серед них: вид діяльності, форма власності підприємства, загальний стан охорони праці, нормативно-правова основа діяльності підприємства (адже тут зовнішня обстановка має

нормативне закріплення в законах та відомчих нормативно-правових актах), стан трудової дисципліни тощо [172, с. 37].

Отже, можна стверджувати, що наразі створено ґрунтовну теоретичну та методологічну базу для подальших наукових пошуків, спрямованих на удосконалення теоретичного знання та напрацювання практичних рекомендацій щодо використання інформації про обстановку вчинення злочину в практиці розслідування злочинів.

Наведені та інші визначення поняття й структури обстановки вчинення злочину стали підґрунтям для виявлення, аналізу, розгляду та виокремлення особливостей обстановки вчинення злочинів, передбачених ст. 272 КК України, що дало змогу визначити специфіку, можливості та способи використання інформації про обстановку вчинення цих злочинів під час розслідування.

Отже, керуючись наведеним, а також враховуючи результати вивчення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, можна зазначити, що обстановка вчинення цих злочинів складається із специфічних чинників, що характеризують місце та час учинення злочину, організацію та стан охорони праці, насамперед, щодо додержання вимог, які висуваються до проведення робіт з підвищеною небезпекою, нормативно-правову регламентацію проведення робіт з підвищеною небезпекою, стан додержання трудової дисципліни та взаємини у трудовому колективі.

На підставі викладеного пропонується така систематизація елементів обстановки вчинення злочинів, передбачених ст. 272 КК України: 1) просторово-часові; 2) організаційні; 3) технологічні; 4) документальні; 5) соціально-психологічні. Змістом цих елементів є характерні для виробничого середовища об'єкти, явища та процеси, а метою їх криміналістичного аналізу – встановлення фактичних даних, що свідчать про порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Просторово-часові характеристики формують загальне, орієнтуюче уявлення про підприємство – його місцезнаходження, правовий статус роботодавця, а також дозволяють оцінити загальну обстановку на підприємстві з точки зору можливого впливу специфічних виробничих чинників на вчинення злочину. Точне та повне встановлення зазначених обставин дасть змогу з'ясувати, чи має підприємство відповідну державну реєстрацію, що передбачається законодавством для підприємств такого виду, чи одержані дозволи та ліцензії на окремі види діяльності, чи не порушені умови такого ліцензування, чи не належить підприємство до об'єктів підвищеної небезпеки, чи не займається підприємство забороненими видами підприємницької діяльності тощо.

Встановлення часу (періоду), пов'язаного з призначенням та допуском особи до виконання робіт з підвищеною небезпекою, дозволить з'ясувати, коли ця особа набула статус спеціального суб'єкта та перебувала в такому статусі. Відомості про час та місце настання нещасного випадку, подій та обставин, що йому передували та мали місце після його настання, дозволять відтворити (змодельовати) хронологію (перебіг) травматичної події.

Для правильного визначення особи, відповідальної за дотримання правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, потрібно мати на увазі, що законодавчими, іншими нормативно-правовими актами, а також локальними актами підприємства визначаються такі особи, а також перелік їх повноважень й обов'язків. Так, наказом призначаються: особа, відповідальна за технічний стан машин, агрегатів, устаткування, інструментів та їх безпечну експлуатацію; служба охорони праці; керівники структурних підрозділів, які зобов'язуються проводити навчання та інструктажі з охорони праці; безпосередні керівники певного виду робіт, відповідальні за дотримання вимог безпеки при виконанні таких робіт.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень (справ) встановлено, що в усіх випадках підприємство мало відповідну державну реєстрацію; обставин, які свідчать про те, що підприємство займалось

забороненим видом діяльності, не було зафіксовано. Порушення, пов'язані з одержанням та використанням дозволів і ліцензій для певних видів діяльності, виявлено у 32 %. 79 % підприємств приватної форми власності, 21 % – державної. Місцем вчинення злочину у 64 % була територія підприємства, інше місце – 36 %. Підприємство належить до об'єктів підвищеної небезпеки 71 %.

Наступний елемент обстановки – організація проведення робіт з підвищеною небезпекою.

Чітке уявлення про організаційні складові підготовки та виконання робіт з підвищеною небезпекою дасть змогу слідчому виокремити (ідентифікувати) ці елементи у виробничому середовищі (на робочому місці), зафіксувати їх стан та використати отриману інформацію для виконання завдань розслідування – обрати тактику проведення слідчих (розшукових) дій, насамперед, оглядів та допитів, слідчого експерименту, визначити їх правильну послідовність.

Основу виробничої діяльності будь-якого підприємства становить процес виготовлення продукції з метою її реалізації. Тому особливе значення має технологічна база підприємства, технічний стан, розвиток та безпека якої безпосередньо впливає на якість й обсяг продукції, що виробляється, а отже, і прибутковість виробничої діяльності.

Характер криміналістично значущої інформації про технологічну складову обстановки вчинення злочинів, передбачених ст. 272 КК України, визначається, насамперед, станом безпеки технологічної бази. З'ясування технічного стану обладнання, виробничих процесів і технологій, їх складності, рівня автоматизації, відомостей про модернізацію, ремонт та інше дозволить слідчому правильно встановити причину настання нещасного випадку, в окремих випадках виявити осіб, які допустили порушення вимог безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, характер травмуючого фактору та механізм виробничої травми.

Пошук, виокремлення та оцінка доказового значення більшості описаних елементів обстановки вчинення злочинів, передбачених ст. 272 КК України, зазвичай можливі і здійснюються за допомогою вивчення відповідної документації, правильне збирання та вивчення якої дозволять чітко прослідкувати законодавчі та нормативно-правові вимоги документального відображення і фіксації найважливіших етапів з підготовки, організації, проведення та закінчення робіт з підвищеною небезпекою. Тому вивчення документальної складової обстановки – важливе завдання кожного розслідування.

До опису елементів обстановки, які було розглянуто на підставі аналізу нормативно-правової бази, включено характеристики найбільш важливих документів, своєчасне вилучення та вивчення яких має важливе доказове значення.

Тому, розглядаючи документальну складову обстановки, доцільно запропонувати власну класифікацію документів підприємства, що ґрунтується на специфіці та потребі розслідування досліджуваних злочинів. Така класифікація має загальний характер, на її основі в наступних підрозділах побудовано і запропоновано більш детальні класифікації документів (з їх переліками), які стануть необхідні під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Отже, пропонуємо таку класифікацію документів:

- 1) документи, що підтверджують правовий статус суб'єкта господарювання;
- 2) документи, що стосуються кадрової та організаційної роботи суб'єкта господарювання;
- 3) фінансові документи;
- 4) звітні документи;
- 5) дозвільні документи на виконання робіт з підвищеною небезпекою;

6) документи, у яких відображено процес підготовки, організації, проведення та закінчення робіт з підвищеною небезпекою і стан контролю за виконанням таких робіт;

7) технічна документація;

8) документи органів нагляду і контролю за додержанням вимог законодавства про охорону праці (що стосується виконання робіт з підвищеною небезпекою).

Результати вивчення обстановки вчинення злочинів, передбачених ст. 272 КК України, свідчать і про необхідність з'ясування низки соціально-психологічних умов та характеристик, що мають значення для розслідування. Адже нерідко вчинення злочинів проти безпеки виробництва пов'язано з впливом людського фактора, що може визначати вибір способу вчинення злочину, приховування слідів злочинної діяльності, мотивів злочинців та інше [172].

Пізнавальне значення мають результати досліджень, що проводились в інших галузях знань щодо об'єктивних і суб'єктивних причин нещасних випадків на виробництві. Так, встановлено, що різні категорії працівників мають різне уявлення про причини порушення правил виконання робіт та правил техніки безпеки. Вибіркове опитування серед робітників, інженерів з техніки безпеки та начальників цехів виявило таку ситуацію. Близько 50 % опитаних робітників вважають свою роботу небезпечною і цим пояснюють часті травми та нещасні випадки. Начальники цехів не згодні з цією позицією, вони вважають, що причиною травм нерідко є прагнення продемонструвати свою хоробрість (80 %) та схильність до ризику (40 %). Інженери з техніки безпеки головну причину виробничих травм та нещасних випадків визначають як порушення правил виконання робіт і техніки безпеки (80 %). Майже 50 % робітників головною та найбільш поширеною причиною, що призводить до порушення інструкцій техніки безпеки, назвали неналежну організацію праці, несправність технологічного устаткування. Таку думку поділяють й інженери з техніки безпеки. Крім того, вони зауважують, що в

умовах поспіху та штурмування різко підвищується ймовірність нещасних випадків. Начальники цехів акцентують на недосконалості техніки й засобів захисту. Близько 50 % робітників вважають серйозними причинами травм та нещасних випадків поганий настрій, втому, конфлікти в колективі, неуважне ставлення керівників до підлеглих, незадовільний психологічний клімат. Начальники цехів переважно (90 %) виокремлюють такі причини, як недостатній контроль виконання вимог техніки безпеки відповідними службами, відсутність системи стимулювання за безпечну працю, погане навчання безпеці праці, швидке забування робітниками інструкцій з техніки безпеки. Інженери з техніки безпеки зауважують про недостатні повноваження відділів охорони праці, неефективне заохочення безпечної праці, недостатньо ефективну пропаганду її, умисне приховування порушень. Робітники також зауважили, що в низці випадків безпечна праця стає матеріально не вигідною, суворе дотримання правил техніки безпеки може призвести до зменшення розміру заробітку. Начальники цехів (100 %) підтвердили, що точне дотримання вимог техніки безпеки в деяких випадках дещо зменшує розмір заробітку працівника. Інженери з техніки безпеки жодним чином не висловили свою думку щодо суперечності між дотриманням правил безпечної праці та рівнем заробітної плати.

Більшість працівників вважають, що в разі невиконання вимог техніки безпеки має бути покарано прямих та непрямих винуватців, а також їх начальників або тих, хто своїми вимогами сприяв порушенню відповідних норм і правил.

Пропозиції інженерів з техніки безпеки такі: покращити навчання та виховання працівників, караючи насамперед за недодержання вимог техніки безпеки самих потерпілих (80 %), у наступну чергу – начальника цеху та майстра (20 %). Начальники цехів також пропонують карати безпосереднього порушника безпеки праці незалежно від причин порушення, а також майстра.

Результати опитувань спеціалістів дозволили побудувати ланцюжок потенційних причин та винуватців аварій і нещасних випадків, а саме:

- інженер-конструктор, який створив недосконалу техніку;
- механік або електрик, який погано виконав її профілактику;
- працівник, який допустив порушення інструкцій техніки безпеки;
- нормувальник, якщо він різко підвищив норми без зв'язку з інструкцією з техніки безпеки;
- керівник, який встановив нереальний термін для виконання завдання;
- інженер з техніки безпеки, який склав надмірну кількість інструкцій або недостатньо грамотно їх сформулював;
- відділ охорони праці й техніки безпеки, який без належної уваги ставиться до навчання працівників і керівників;
- майстер діляниці, який не чітко сформулював завдання та не забезпечив безпечне виконання роботи;
- неефективна система стимулювання безпечної праці;
- умови праці, що провокують недодержання вимог техніки безпеки;
- несприятлива психологічна атмосфера в робочому колективі;
- низький рівень організації праці;
- недисциплінованість виконавця;
- чинники, що не пов'язані з виробництвом (взаємини в сім'ї та ін.) [62].

Наведені результати становлять інтерес для досліджуваної тематики, оскільки допомагають отримати комплексне уявлення про соціально-психологічну складову обстановки вчинення злочинів, передбачених ст. 272 КК України. Крім того, їх використано під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень.

Вивчення протоколів допитів потерпілих, службових осіб підприємства, осіб, які зобов'язані дотримуватися правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, свідків травматичної події, а також осіб, які мають досвід виконання аналогічних робіт з підвищеною небезпекою, свідчить про те, що, залежно від свого службового становища, згадані особи схильні шукати причину настання нещасного випадку в діях

(бездіяльності) або керівництва (виконавці, свідки, інші працівники), або виконавців (керівники робіт, службові особи підприємства).

Так само згадані особи визначають соціально-психологічні умови і чинники, які могли вплинути на настання шкідливих наслідків: працівники – амбіційність, зверхність, зловживання владними повноваженнями, прагнення до більших результатів для одержання додаткових прибутків, а тому й нехтування правилами безпеки, незаконні розпорядження з боку керівників; керівники – безвідповідальність, безініціативність, лінощі, вживання алкогольних напоїв виконавцями тощо.

Деякі відмінності в оцінках причин настання нещасних випадків полягають у тому, що наше дослідження проводилося за матеріалами кримінальних проваджень, у яких процесуальне становище особи може суттєво впливати на обрання лінії поведінки, обсягу та змісту інформації, яку така особа надає слідству (детальні результати дослідження буде наведено в інших підрозділах, присвячених вивченню особи злочинця й особи потерпілого).

Отже, у кожному розслідуванні порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою перед слідчим постає складне завдання – виокремити, визначити та оцінити вплив різних умов і чинників, визначених як елементи обстановки на вчинення злочину (настання нещасного випадку).

Використання інформації про обстановку вчинення злочину має суттєве значення для забезпечення ефективності розслідування. Зокрема, до обставин, що підлягають доказуванню в будь-якому кримінальному провадженні, законодавець відносить подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України), тобто елементи обстановки. Для злочинів, передбачених ст. 272 КК України, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є обстановка вчинення злочину – виконання робіт з підвищеною небезпекою, а також місце вчинення злочину – виробництво або

будь-яке підприємство (проте важливо зауважити, що місце вчинення злочину, на відміну від обстановки, не завжди визначатиметься як обов'язкова ознака об'єктивної сторони, адже виконання робіт з підвищеною небезпекою можливе не лише на підприємствах).

Спосіб учинення злочину тісно пов'язаний з усіма ознаками та елементами складу злочину, а тому його виокремлюють як один з ключових елементів криміналістичної характеристики. Не становить виняток і криміналістична характеристика порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Встановлення способу вчинення злочину, передбачено ст. 272 КК України, має значення для правильного висновку про об'єкт злочину, об'єктивну сторону, сприяє визначенню суб'єктивної сторони, допомагає визначити ознаки спеціального суб'єкта.

Як справедливо зазначає А.Л. Дудніков, учені, які вивчали спосіб злочину, єдині в тому, що він являє комплекс (систему, сукупність) причинно та функціонально взаємопов'язаних актів поведінки, що є якісною характеристикою злочинного діяння (дій чи бездіяльності); у способі злочину відображаються певні якості особи злочинця, мотив і мета злочину; він детермінований певними суб'єктивними та об'єктивними чинниками, що зумовлює стійкість та повторюваність способів [64, с. 235].

Вивчення слідчої та судової практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, дає підстави для висновку про те, що, незважаючи на багатоманітність способів учинення цих злочинів, вони мають стійкий та повторюваний характер, що дозволяє здійснити їх типізацію. Крім того, способи вчинення злочинів, передбачених ст. 272 КК України, залежать від суб'єктів, які їх реалізують. Тобто способи вчинення злочинів особами, які зобов'язані дотримуватися правил виконання робіт з підвищеною небезпекою, будуть відрізнятися залежно від службового становища такої особи. Ці особливості показано на прикладах.

За результатами дослідження, до найбільш типових способів порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою належать такі.

Відсутність (неналежна) організація проведення робіт з підвищеною небезпекою – 73 %.

Цей спосіб порушення може полягати в таких діях (бездіяльності): не оформлення наряду-допуску на виконання робіт з підвищеною небезпекою (варто окремо зауважити про відсутність узгодження наряду-допуску зі службами підприємства, з організаціями, які є власниками комунікацій у зоні проведення робіт з підвищеною небезпекою, та ін.); відсутність контролю за виконанням вимог, що пред'являються до осіб, які виконують роботи з підвищеною небезпекою; допущення до роботи без виконання або з порушенням технічних (підготовчих) заходів; не проведення цільового інструктажу виконавців.

Розглянемо на прикладі спосіб учинення злочину, що полягає в не оформленні наряду-допуску на виконання робіт з підвищеною небезпекою та допущення до їх проведення осіб, які не мали права їх виконувати.

Приклад. Майстер дільниці № 2 ТОВ «Чорметавтоматика» 12 січня 2015 року о 07.00 год заступив на робочу зміну згідно з графіком роботи з виконання робіт в основних цехах ПАТ «АрселорМіталл Кривий Ріг», де видав своїм підлеглим працівникам – електромонтеру ТОВ «Чорметавтоматика» та електрогазозварювальнику наряд на прибирання снігу на території ТОВ «Чорметавтоматика», яке розташовано по вул. Скандинавська, 33 в Саксаганському районі м. Кривого Рогу.

При цьому майстер дільниці, у порушення вимог чинних нормативно-правових актів України, усно видав завдання вказаним працівникам, зобов'язавши їх прибрати сніг з покрівлі двох гаражних боксів, що розташовані на території ТОВ «Чорметавтоматика» за вищевказаною адресою, допустивши таким чином електромонтера та електрогазозварювальника до виконання робіт на висоті без спеціального

навчання та письмового розпорядження, а саме наряду-допуску, що визначає зміст, час, місце та умови виконання робіт, необхідні заходи безпеки, склад бригади та осіб, відповідальних за безпеку робіт.

12 січня 2015 року приблизно о 09.00 год електромонтер та електрогазозварювальник, виконуючи покладені на них обов'язки майстром ділянки № 2, прибули на територію ТОВ «Чорметавтоматика», де приступили до виконання наряду, розпочавши прибирати сніг на подвір'ї вказаного підприємства. 12 січня 2015 року приблизно о 15.05 год електромонтер, виконуючи усне завдання майстра ділянки № 2, у порушення вимог п. п. 1.3., 1.5 «Правил охорони праці під час виконання робіт на висоті», затверджених наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду № 62 від 27 березня 2007 року щодо допущення до виконання робіт на висоті лише осіб, які пройшли професійний добір, медичний огляд, спеціальне навчання та перевірку знань з охорони праці відповідно до вимог «Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці», затвердженого наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січня 2005 року № 15, не забезпечивши стійкість драбини та не будучи забезпеченим необхідними засобами захисту, з метою чищення снігу з покрівлі гаражного боксу, що розташований на території ТОВ «Чорметавтоматика», приставив до стіни вказаного гаражного боксу дерев'яну драбину (висотою 5 м, складається з дев'яти щаблів), по якій електромонтер піднявся на восьмий щабель, та в цей момент драбина змістилася вліво вздовж покрівлі гаражного боксу, унаслідок чого електромонтер впав з драбини з висоти 2,4 м на землю, вдарившись під час падіння об розташований поруч паркан із залізобетонних плит. Унаслідок падіння електромонтер отримав тілесні ушкодження [143].

Інший приклад ілюструє спосіб учинення злочину, що полягає в неузгодженні наряду-допуску з організаціями, узгодження з якими є обов'язковим.

Приклад. Під час виконання ремонтних робіт електропроводки в будівлі цеху отримав травму виконуючий обов'язки головного енергетика ТОВ «Астек» м. Боярка Київської обл. Як було встановлено, директор організації не вжив заходів щодо забезпечення технічної експлуатації електроустановок відповідно до вимог нормативно-правових актів, не призначив особу, відповідальну за електрогосподарство.

Головний інженер не забезпечив контроль за дотриманням вимог охорони праці в електроустановках, а також за забезпеченням електротехнічного персоналу необхідними випробуваними засобами електрозахисту, не організував ведення необхідної технічної та оперативної документації щодо експлуатації електроустановок, своєчасне проведення профілактичних вимірів та випробувань електрообладнання.

1 червня 2015 року працівники ТОВ «Астек» прибули на трансформаторну підстанцію ТП-193 для з'ясування причин зникнення напруги. Встановивши причину – протікання дощової води, вирішили виконати комплекс заходів для відновлення напруги. У той же час персонал філії «Київобленерго» проводив роботи з відновлення нормальної схеми електрозабезпечення після спрацювання захисту на ПС 110/10 кВ «Західна», унаслідок чого було подано напругу на ТП-193, на якій виконувались роботи, й електромонтера, який наблизився на недопустимо близьку відстань до струмопровідних частин, було смертельно уражено електричним струмом.

Встановлено, що начальник енергетичного відділу ТОВ «Астек» та його заступник, перебуваючи на місці проведення робіт, не організували безпечне виконання робіт. Допустили їх виконання без здійснення організаційних і технічних заходів. Крім того, вони не організували роботу із взаємодії між споживачем та енергозабезпечувальною організацією, письмової заявки при виведенні електрообладнання в ремонт, отримання дозволу від оперативного персоналу енергозабезпечувальної організації на виведення обладнання з роботи [143].

Неналежна (неправильна) організація праці, робочого місця (34 %). Зазвичай це недоліки в раціональному розміщенні на робочих місцях машин та механізмів, матеріалів, запчастин, інструменту; захаращення робочої зони, проходів та ін.

Наступний приклад ілюструє спосіб, який полягає в неналежній організації робочого місця

Приклад. Працівник, перебуваючи з 1 травня 2008 року на підставі наказу № 355-н від 5 червня 2008 року на посаді виконуючого обов'язки начальника житлово-комунального господарства (ЖКГ) Відкритого акціонерного товариства «Каланчацький комбінат хлібопродуктів» Закритого акціонерного товариства «Енергія Інвест», та будучи службовою особою, на яку безпосередньо покладено обов'язок з дотримання вимог про охорону праці на відповідній ділянці роботи й контролю за їх виконанням, неналежним чином виконував покладені на нього службові обов'язки, та 12 серпня 2008 року допустив грубе порушення вимог законодавства про охорону праці, а саме пунктів 10, 18 розділу 3 та пунктів 3, 4 розділу 5 «Посадової інструкції начальника ЖКГ», згідно з якою мав забезпечувати дотримання інструкцій, правил, техніки безпеки та нормативних актів з охорони праці при виконанні робітниками робіт підвищеної небезпеки, пов'язаних з очищенням каналізації, а також проводити виховну роботу в колективі, відповідати за створення безпечних умов при виконанні експлуатаційних і ремонтних робіт, пожежну безпеку, у порушення вимог з охорони праці, ч. 4 ст. 43 Конституції України, ст. 7 Закону України «Про охорону праці», не забезпечив належними, безпечними та здоровими умовами праці при виконанні вищевказаних очисних робіт каналізації, а також ст. 6, 17 Закону України «Про охорону праці» не створив безпечні умови для роботи і не забезпечив робоче місце робітників ЖКГ під час виконання робіт з підвищеною небезпекою в каналізаційному колекторному колодязі на вулиці Шевченка в смт. Мирне Каланчацького району

Херсонської області, унаслідок чого сталася смерть слюсара-сантехніка та електрозварювальника [143].

Незабезпечення (неналежне забезпечення) засобами індивідуального та колективного захисту (37 %).

Цей спосіб можна віднести до неналежної організації проведення робіт з підвищеною небезпекою, проте його поширеність зумовлює потребу у виокремленні його як самостійного. У загальній концепції безпеки, спрямованої на мінімізацію можливих ризиків з урахуванням технічних та соціально-економічних можливостей суспільства, на перший погляд домінує напрям, пов'язаний із створенням безпечних технологій. Водночас практика свідчить, що для широкого спектру умов праці на сучасному виробництві застосування ЗІЗ підтримує загальний рівень виробничого травматизму на відносно прийнятному рівні. Надійний захист людини може бути забезпечений за умови раціонального вибору та правильного застосування відповідних засобів індивідуального захисту в конкретних умовах. Відсутність або неправильне застосування таких засобів часто спричиняє виробничий травматизм.

Згаданий спосіб реалізується шляхом незабезпечення або не використання спеціального одягу та спеціального взуття, засобів індивідуального захисту, засобів контролю за безпекою навколишнього виробничого середовища, що передбачені правилами, інструкціями; допущення до роботи (продовження виконання робіт) у разі несправності або відсутності спецодягу та номенклатурних засобів індивідуального або колективного захисту.

Технологічні порушення (32 %).

Порушення під час виконання (не виконання) робіт, що не відповідають наряду-допуску, паспорту робіт; порушення правил технічної експлуатації і техніки безпеки під час виконання робіт, керування машинами, механізмами, проведення вимірювань, пересувань на транспорті, ведення технологічних процесів.

Приклад. 30 листопада 2012 року працівник перебував на робочому місці в ливарному цеху ТОВ «Українська ливарна компанія», розташованому на пр. Московського, 277 у м. Харкові, де здійснював переміщення вантажів за допомогою мостового крана. Згідно з інструкцією з охорони праці № 043 «З безпечного ведення робіт для кранівників (машиністів) кранів мостового типу (мостових, козлових, напівкозлових)», працівник перед початком роботи повинен подавати попереджувальний звуковий сигнал та пересвідчитися в тому, що в зоні руху крана відсутні особи. Однак останній порушив вимоги інструкції та почав рух крана, не подавши попереджувального звукового сигналу та не пересвідчившись у тому, що в зоні руху крана відсутні особи, не побачивши іншого працівника, який на той момент проводив роботи з монтажу тимчасової мережі освітлення, притиснув його кабіною крана до бункеру змішувача стрижневого апарату, унаслідок чого потерпілий отримав тяжкі тілесні ушкодження [143].

Відсутність (неналежний стан) керівництва, контролю та нагляду за проведенням робіт з підвищеною небезпекою (85 %).

Для цього способу найбільш характерними є відсутність керівництва роботами; недоліки, прорахунки у визначенні обсягу, часу, тривалості та характеру робіт; не визначення переліку небезпечних та шкідливих факторів, які постійно або випадково, унаслідок помилкових або інших непередбачуваних ситуацій, тимчасово або постійно можуть бути під час проведення робіт; незабезпечення працівників документами, інструкціями з експлуатації та безпечного виконання робіт, технологічними, електричними або іншими схемами, кресленнями, технічними описами та іншими документами, необхідними для виконання робіт з підвищеною небезпекою; незабезпечення працівників матеріалами, інструментами, контрольно-вимірювальними приладами, засобами механізації та ін.; допущення до роботи осіб, які не пройшли навчання, інструктаж, перевірку знань та не мають допуску до самостійного виконання робіт тощо. Цей спосіб є найбільш поширеним і має багато різних виявів.

Приклад. 23 липня 2014 року внаслідок падіння з перекриття 8-го поверху будівлі, що підлягає реконструкції під житловий будинок, одержав несумісні з життям травми працівник ТОВ «Сервіс-Буд» (м. Хмельницький). Цього дня потерпілий виконував роботу з підготовки перекриття до армування. У цей же час проводилася робота з підготовки подавання арматури довжиною 11,7 м нагору (приблизно 1,2–1,5 м над перекриттям восьмого поверху) до місця укладання. Коли арматуру було піднято, потерпілий пішов у бік її складування. У якийсь момент сталось його падіння з перекриття восьмого поверху. Нещасний випадок стався у зв'язку з відсутністю контролю з боку майстра за безпечним проведенням робіт кранами та дотриманням працівником вимог з охорони праці, що полягало в його перебуванні в зоні підймання та переміщення вантажу; порушення вимог безпеки машиністом баштового крана [143].

Запропонована типізація охоплює найбільш поширені способи учинення злочинних порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Зважаючи на об'єктивну неможливість охопити усі способи вчинення цих злочинів, пропонується вважати наведену типізацію відкритою системою із можливістю доповнення та уточнення.

Отже, спосіб учинення злочину є важливим елементом криміналістичної характеристики порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Вивчення способу вчинення злочину має першочергове значення для визначення правильного напрямку розслідування, обрання тактики проведення найбільш важливих слідчих (розшукових) дій.

Аналіз та узагальнення слідчої практики створили підстави для висновку, що спосіб учинення досліджуваних злочинів практично в кожному разі пов'язаний з їх причиною (причинами). Такими причинами ми вважаємо події, що самотійно або в сукупності з іншими призвели до загибелі людини (людей), тілесних ушкоджень, інших шкідливих наслідків. Це можуть бути

дії або бездіяльність, прорахунки, певні умови або їх сукупність, що спричинили загрозу настання згаданих наслідків.

Для вчинення злочинів, передбачених ст. 272 КК України, зазвичай характерні способи, які включають цілу низку дій, бездіяльності різних осіб, які зобов'язані дотримуватися правил виконання робіт з підвищеною небезпекою. Саме тому деякі наведені приклади підібрано з урахуванням цієї особливості.

У юридичній літературі питанням вивчення криміналістичної характеристики *особи злочинця* приділяється значна увага. Зазначається, що в криміналістичному аспекті для встановлення (виявлення) особи, яка вчинила злочин, необхідно розглядати усі форми вираження особистості в навколишньому середовищі, тобто не лише його поведінку а й властивості, за відображенням яких, наприклад, на оточуючій обстановці можна ідентифікувати суб'єкта [15, с. 38]. Дослідження злочину без детального вивчення особи злочинця призводить до слідчих помилок та погіршення якості розслідування [175, с. 233–235].

Під час учинення злочину особа злочинця безпосередньо пов'язана зі способом учинення нею злочину. Вона реалізує дії з підготовки, учинення та приховування злочину, виступає як слідоутворювальний об'єкт, залишає специфічні сліди, які за ретельного вивчення допомагають слідчому встановити пошукові характеристики особи. Злочинець застосовує той спосіб, який залежить від можливостей особи, професійних навичок, у зв'язку з чим індивідуальні риси її особистості виявляються в результатах діяльності. Так само нерозривно пов'язані з особою злочинця, залежать від неї та слугують підставою для висунення версій під час розслідування злочинів об'єкт і предмет злочинного посягання. Крім того, мотив і ціль вчиненого злочину є концентрованим вираженням потреб особи злочинця [184, с. 22].

Р.Л. Ахмедшин, розглядаючи криміналістичну характеристику, зазначає, що до її складу входять два основних елементи, пізнання яких

принципово відрізняється за сукупністю методів, що застосовуються, і знання, яке адаптується. Перший елемент – це об’єктивні реалії, у яких відбувається подія злочину, йдеться про обстановку злочину. Другий елемент – це суб’єкт, який трансформує об’єктивні реалії під власні потреби, – особа злочинця. Цей елемент доцільно вивчати, адаптуючи методи наук про людину, а насамперед, методи психологічної науки як такої, що має найбільш значний за обсягом «арсенал» методик дослідження людини взагалі і його поведінки зокрема [1, с. 55]. Варто також погодитись з тезою Р.Л. Ахмедшина про те, що систематизація даних про особу злочинця у криміналістичному аспекті повинна проводитись для вирішення досить значного спектра криміналістично значущих завдань, не обмежуючись завданням встановлення особи злочинця за результатами аналізу слідів злочинної діяльності. До елементів, що становлять поняття криміналістичної характеристики особи злочинця, належать: 1) фактор природи системності криміналістичної характеристики особи злочинця; 2) розуміння природи даних про особу, яка вчинила злочин (злочинця). Ці дані повинні мати певні властивості: високий ступінь індивідуальності, відносну стійкість, некоригованість, можливість фіксації і вимірювання, зручність класифікації [1, с. 58].

Отже, особа злочинця – один з найважливіших елементів криміналістичної характеристики, від якості та повноти вивчення якого, встановлення кореляційних зв’язків з іншими елементами криміналістичної характеристики нерідко залежить успіх розслідування.

Розглядаючи своєрідність злочинної поведінки порушників правил безпеки, М.П. Яблоков справедливо зазначає, що вона завжди є необережною, тривалою та залежить від характеру цього суб’єкта. Злочинна поведінка службових осіб часто вписується як складова їх службової та виробничої діяльності й не завжди є помітною (вираженою) зовні як злочинна [192, с. 350].

Характер такої поведінки зазвичай складається з комплексу різних комбінацій дій та бездіяльності правопорушників (з урахуванням їх службового та функціонального становища), які не відповідають вимогам конкретних правил, інструкцій та інших нормативних положень, спрямованих на забезпечення безпечного ведення різних виробничих, будівельно-монтажних та інших робіт, технологічних процесів тощо. Комбінації різних видів дій та бездіяльності (часто типові), які так само визначають своєрідність такої вольової поведінки, виникають під впливом взаємодії різних, зазвичай типових, факторів об'єктивного (організаційно-технічного рівня забезпечення виробничих робіт та процесів, їх особливостей та ін.) та суб'єктивної властивості (специфіка особи правопорушників та ін.). [176, с. 27].

Наведені та інші визначення поняття криміналістичної характеристики особи злочинця і її структури стали методологічним підґрунтям для вивчення та дослідження криміналістичної характеристики особи злочинця під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України.

Як вже було наголошено, розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, має певну специфіку і потребує від слідчого застосування низки особливих підходів та навичок. Такі вимоги поширюються і на вивчення криміналістичної характеристики особи злочинця. Тому під час вивчення матеріалів слідчої практики та інших даних і відомостей особливу увагу приділено виявленню та виокремленню специфічних особистісних (соціально-демографічних) та професійних характеристик порушників правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою з подальшим узагальненням одержаних результатів, на підставі яких і було сформовано низку криміналістичних рекомендацій щодо вивчення особи злочинця під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України.

Виокремлення як основних складових особи злочинця особистісних (соціально-демографічних, індивідуально-особистісних) і професійних характеристик пов'язане з тим, що саме в цих елементах спостерігається

найбільший вияв специфічних криміналістично значущих особливостей порушників правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

За результатами вивчення та узагальнення емпіричних даних встановлено, що злочини вчиняють переважно чоловіки – 89 %, вік злочинців від 18 до 25 років – 13 %, від 26 до 35 років – 52 %, від 36 до 45 років – 28 %, більше 46 років – 7 %.

Одержані результати пояснюються наявністю особливих вимог до віку, з якого особу може бути допущено до виконання робіт з підвищеною небезпекою, вимог до досвіду роботи, складністю та небезпекою таких робіт. Порушення особами від 18 до 25 років зумовлені переважно тим, що вони не мають досвіду виконання робіт з підвищеною небезпекою, для багатьох – це перше місце роботи, такі особи не завжди усвідомлюють реальність небезпеки та шкідливих наслідків, а тому легковажно ставляться до виконання вимог безпеки. Найбільша кількість порушників віком від 26 до 35 років пояснюється тим, що по-перше, ці особи мають менший довід виконання робіт з підвищеною небезпекою порівняно зі старшими колегами, проте свій досвід вони вважають достатнім, вони більше схильні до ризику переважно через бажання одержати додаткові матеріальні вигоди, підвищення або з інших амбіційних та/або матеріальних міркувань. Порушники у віковій групі від 36 до 45 років вчиняють злочин переважно через небажання дотримуватися зайвих, на їх думку, правил та вимог, нерідко мають досвід таких порушень, що не призвели до настання шкідливих наслідків і таким чином стали звичкою. Такі особи сподіваються на свої знання і досвід, що допоможуть їм уникнути нещасних випадків. Порушники старшого віку, зазвичай, мають значний досвід виконання робіт з підвищеною небезпекою, їх службове становище та дохід стабільні, що в сукупності певним чином запобігає ризиковим вчинкам. Відсутність неповнолітніх серед порушників пояснюється заборонаю допуску таких осіб

до виконання робіт з підвищеною небезпекою, а також вимог щодо віку, з якого можуть виникати трудові відносини.

Дослідження освітнього рівня засвідчило, що вищу освіту мають 59 % порушників, з них професійну вищу освіту – 38 %, середню професійну освіту – 38 %. Решта – особи з вищою та середньою непрофільною освітою. Кількісна перевага осіб з вищою профільною та середньою профільною освітою спостерігається у вікових групах від 18 до 25 років та від 26 до 35 років.

Сімейний стан: 68 % – перебувають у шлюбі, 24 % – розлучені, 8 % – не одружені (не заміжні).

Встановлено, що на практиці вивчення особи злочинця часто обмежується збиранням даних та відомостей загального характеру, що не відображають особистісних характеристик особи.

Слідчим у процесі анкетування було запропоновано оцінити важливість критеріїв вивчення особи злочинця як учасника професійної діяльності та окремо зазначити, які з них використовуються в практичній діяльності. Отримано такі дані: 1) досвід роботи, професійні знання, необхідні для виконання робіт з підвищеною небезпекою – 100 % (87 %) (у цьому разі й далі перша цифра – оцінка слідчими значущості, важливості критерію оцінки, друга – особисте використання у практичній діяльності); 2) службове становище (залежно від посади та виконуваної роботи, набір критеріїв оцінки особи злочинця може змінюватись) – 100 % (100 %); 3) стосунки з колективом – 87 % (42 %); 4) стосунки з потерпілим – 100 % (82 %); 5) стосунки з керівництвом – 75 % (45 %); 6) стягнення за аналогічні порушення – 66 % (54 %); 7) судимість – 100 % (100 %); 8) дотримання трудової дисципліни – 84 % (54 %); 9) дотримання вимог щодо виконання робіт з підвищеною небезпекою (систематичність) – 95 % (35 %); 10) ступінь особистісного впливу – 98 % (21 %); 11) авторитет – 63 % (19 %); 12) уміння приймати рішення, брати на себе відповідальність – 45 % (18 %); 13) комунікативні навички, уміння контролювати емоції – 79 % (15 %);

- 14) особливості поведінки в конфліктних ситуаціях – 95 % (16 %);
 15) виконання контрольних функцій – 83 % (69 %).

Отже, слідчі відзначають найбільш важливі характеристики особи злочинця, проте не завжди здійснюють їх пошук та оцінку в практичній діяльності. На нашу думку, більш деталізований підхід до вивчення особи злочинця як учасника трудової діяльності дасть змогу визначати можливість впливу його окремих характеристик на спосіб учинення та приховування злочину, заходи протидії розслідуванню, пояснити мотив протиправної поведінки.

За результатами вивчення емпіричних даних встановлено, що порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою вчинюють: керівники робіт, інженерно-технічні працівники, громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують найману працю на умовах ТД – 56 %, виконавці робіт (особи, які зобов'язані дотримуватися правил виконання робіт з підвищеною небезпекою) – 44 %. Досвід виконання робіт з підвищеною небезпекою: не мають такого досвіду – 12 %, до трьох років – 45 %, три – п'ять років – 36 %, більше п'яти років – 7 %; мають стягнення за порушення правил охорони праці та техніки безпеки – 34 %. Судимість: не мають – 100 %; мають стягнення за порушення трудової дисципліни – 23 %. Наявність конфліктів у колективі (з підлеглими, з іншими працівниками, з керівництвом) – 14 %; конфлікт з потерпілим – 23 %. Ставлення колективу: має авторитет – 65 %. Негативне ставлення: конфліктна особа – 13 %, непрофесіонал – 22 %, інше – 10 %.

Як показали результати вивчення емпіричних даних, слідчі зазвичай встановлюють відомості про стан здоров'я та медичні показники, за якими можливий допуск до виконання робіт з підвищеною небезпекою осіб, які зобов'язані дотримуватись правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (87 %), також встановлюють правовий статус і повноваження особи злочинця (100 %). Водночас не в усіх випадках (34 %) встановлюють фізичну можливість виконання професійних обов'язків.

Отже, криміналістична характеристика особи злочинця являє собою комплекс взаємопов'язаних чинників, які визначають специфіку злочинної поведінки особи, яка порушує правила безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, та впливають на формування злочинного наслідку.

Лише сукупність усіх даних, відомостей та характеристик про особу злочинця дозволить сформувати об'єктивне уявлення про його особистісні та професійні особливості, які могли виявитися в механізмі злочинної поведінки. Криміналістична характеристика особи злочинця дасть змогу прогнозувати (моделювати) поведінку злочинця під час проведення досудового розслідування та суду, допоможе у встановленні психологічного контакту та виборі тактичних прийомів під час проведення слідчих (розшукових) дій, заходів подолання (нейтралізації) протидії розслідуванню.

У юридичній літературі неодноразово зазначалося, що *потерпілий* – це одна з центральних фігур досудового розслідування, від повноти вивчення його особи часто залежить вирішення питань, пов'язаних із кваліфікацією злочину, підставами для початку досудового розслідування та висуненням слідчих версій, встановленням справжніх мотивів протиправних дій, вибором найбільш ефективних тактичних прийомів під час проведення слідчих (розшукових) дій, виявленням конкретних причин і умов, що сприяли учиненню злочину.

Проте характеристика особи потерпілого не зводиться до встановлення певної сукупності відомостей лише демографічного характеру (стать, вік, освіта, сімейне та суспільне становище тощо). Важливе значення має встановлення та вивчення таких криміналістичних особливостей особи потерпілого, як його фізичні, біологічні та психологічні риси особистості, способу життя. Водночас криміналістичний аспект особи потерпілого може виявлятися у його поведінці до, у момент та після вчинення злочину, в особливостях взаємин з оточуючими, у тому числі винуватої особи, наявності конфліктних та дружніх стосунків, характері спричинених йому збитків [140, с. 64].

Виявлення зазначених рис, що характеризують особу, поведінки потерпілого, його зв'язків та взаємин з іншими особами дає змогу глибше розібратися в багатьох обставинах злочину, що характеризують своєрідність, спрямованість та мотиви поведінки злочинця, його загальні (типові) й індивідуальні якості (властивості) [42, с. 130], а також визначати напрями та програми щодо запобігання, розкриття та розслідування злочинів [45, с. 301].

Наведені положення взято за основу для криміналістичного аналізу особи потерпілого під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України. Водночас очевидно, що для розслідування різних видів злочинів «набір» певних характеристик особи потерпілого буде різнитись. Так, відмінними в частині вивчення криміналістичної характеристики особи потерпілого будуть завдання досудового розслідування, наприклад, крадіжок та хуліганства; убивства та незаконної лікувальної діяльності тощо. Саме тому важливим є пошук, систематизація і типізація характеристик особи потерпілого для різних видів злочинів з урахуванням особливостей їх учинення та розслідування.

Вивчення особи потерпілого в розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України, становить інтерес у двох аспектах: перший – це особистісні та соціальні характеристики особи (стать, вік, освіта, стан здоров'я, зв'язки з оточуючими, спосіб життя тощо); другий – найважливіший – це характеристики потерпілого як учасника виробничої діяльності (професійна діяльність, досвід роботи, стан медичних показників, які дозволяють виконання робіт з підвищеної небезпекою, ставлення до праці, стосунки з керівництвом та іншими представниками трудового колективу, наявність заохочень, стягнень, поведінка до, у момент та після настання нещасного випадку тощо).

З цих позицій вивчались емпіричні та статистичні дані, що дозволяють виявити й визначити вплив певних характеристик особи потерпілого на можливість вчинення таких правопорушень. Важливо також зауважити, що

переважно найбільш суттєві характеристики виявлено в площині вивчення особи потерпілого як учасника виробничої діяльності.

Для визначення практичного значення криміналістичної характеристики особи потерпілого для виконання завдань розслідування були опитані слідчі, які мають досвід розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, та інших злочинів проти безпеки виробництва. Встановлено, що ці відомості допомагають у побудові та висуненні версій (45 %), плануванні й організації розслідування (52 %), встановленні психологічного контакту з потерпілим (87 %), об'єктивному з'ясуванні позиції потерпілого щодо кримінального провадження (67 %), виявленні фактів впливу зацікавлених осіб на потерпілого (78 %), встановленні мотивів протиправної поведінки (69 %), встановленні специфіки формування показань потерпілого (73 %), обранні тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій (76 %).

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень (справ) засвідчило, що потерпілими від злочину є переважно чоловіки (89 %), віком від 25 до 45 років (67 %), які працюють на підприємстві, де виконувались роботи з підвищеною небезпекою (93 %), мають профільну освіту (32 %), досвід виконання робіт з підвищеною небезпекою (46 %), проходили спеціальне навчання (підготовку) (38 %), позитивно характеризуються за місцем проживання (98 %).

Стосовно обставин, які характеризують потерпілого як учасника виробничої діяльності, на нашу думку, для визначення елементів криміналістичної характеристики особи потерпілого потрібно орієнтуватись на визначення місця та ролі людини у виробничій діяльності, екстраполюючи ці знання на потреби досудового розслідування. Керуючись цим, ми вивчали та узагальнювали окремі положення трудового, цивільного права, основ безпеки життєдіяльності, економіки праці, теорії управління та на основі одержаних результатів працювали з емпіричними даними (матеріали кримінальних проваджень, опитування та анкетування практичних

працівників). Це дозволило виокремити найбільш важливі криміналістично значущі складові характеристики особи потерпілого з урахуванням положень інших галузей знань.

Перш ніж перейти до більш докладного розгляду одержаних результатів, варто зауважити, що вивчення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, у частині вивчення особи потерпілого засвідчило, що слідчі не приділяють цьому питанню належної уваги, незважаючи на те, що наголошують на значенні цих відомостей для виконання завдань розслідування (згідно з наведеними вище результатами опитування). Так, встановлено, що вивчення особи потерпілого зазвичай обмежується збиранням документів і відомостей персоніфікованого характеру та змісту: стать, вік, освіта, місце проживання, місце роботи, посада а також характеристик, що здебільшого мають загальний характер і не розкривають тих рис особи потерпілого, які можуть становити інтерес для досудового розслідування. Проте часто подальше встановлення та вивчення індивідуальних особливостей потерпілого не відбувається. У низці випадків це призводить до тактичних помилок та зниження ефективності проведення слідчих (розшукових) дій.

Отже, з метою усунення недоліків у вивченні криміналістичної характеристики особи потерпілого при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України, пропонується підхід, який передбачає дослідження специфічних елементів такої характеристики та охоплює важливі елементи характеристики особи потерпілого як учасника виробничої діяльності.

Вивчення такої характеристики, на нашу думку, дасть змогу з'ясувати й визначити спрямованість та інтенсивність впливу особистісних якостей потерпілого на виникнення травматичного випадку. Пошук потрібно зосередити, насамперед, у площині діяльності та поведінки особи, спробувати порівняти й оцінити ступінь збігу (схожості) професійних можливостей та інтересів з потребами й вимогами виробничої діяльності. Йдеться також про особистісне сприйняття потерпілим себе як учасника

трудового колективу та виробничого середовища, його оцінку з боку інших учасників трудової діяльності, у тому числі керівництва й уповноважених осіб, які можуть давати таку оцінку.

Ознайомлення з емпіричними даними засвідчило, що вивчення особи потерпілого та висновки про його професійні й особистісні якості, які можуть мати значення для оцінки можливості їх впливу на настання нещасного випадку, часто ґрунтуються на підставі відомостей, які надаються у виробничих (професійних) характеристиках або довідках з місця роботи. У вимогах до кадрової документації розрізняють певні види виробничих характеристик, залежно від мети та місця їх витребування. Проте для досудового розслідування такі вимоги не суттєві, а отже, і немає потреби детально розглядати усі види виробничих характеристик. Цю інформацію в достатньому обсязі було враховано в частині обов'язкових вимог до оформлення цих документів і використано в оцінці відповідних характеристик, що містились у матеріалах кримінальних проваджень.

Отже, виробничу характеристику можна визначити як важливий офіційний документ, що видається працівнику на вимогу органу досудового розслідування з метою встановлення відомостей, які становлять інтерес щодо обставин, які вивчаються в межах кримінального провадження.

Виробничі характеристики містились практично в кожному з вивчених матеріалів кримінальних проваджень (91 %). Криміналістичний аналіз цих документів, а також висновків, які формували слідчі за результатами вивчення виробничих характеристик, дозволив виявити низку проблем та недоліків, пов'язаних з інформативною якістю цих документів та аналітичною роботою слідчих щодо вивчення й оцінки їх змісту, подальшого (додаткового) отримання інформації, необхідної для встановлення відомостей про особу потерпілого.

Відсутність рекомендацій щодо вивчення криміналістичної характеристики особи потерпілого з урахуванням даних виробничої характеристики та практичне значення таких рекомендацій зумовило потребу

приділення окремої уваги питанню щодо критеріїв оцінки професійних, ділових та особистісних якостей працівника (потерпілого) у виробничій характеристиці з позицій їх значення для вирішення завдань розслідування.

Вивчення та узагальнення емпіричного матеріалу засвідчило, що типовими недоліками виробничих характеристик є: 1) необ'єктивність (53 %); 2) неінформативність (68 %). З'ясовано, що слідчі: 1) не завжди зіставляють відомості, одержані з виробничих характеристик, з іншими матеріалами кримінального провадження (38 %); 2) не встановлюють та не уточнюють під час проведення слідчих (розшукових) дій додаткові відомості та дані про особу потерпілого, якщо є сумніви в об'єктивності виробничої характеристики (56 %); 3) не витребують додаткові документи у випадках, коли це потрібно для оцінки об'єктивності характеристики або обсяг відомостей є недостатнім (48 %). Відтак, можна констатувати, що слідчі не надають належної уваги вивченню особи потерпілого за матеріалами виробничої характеристики, така робота подекуди виконується формально, що призводить до зниження якості розслідування.

В узагальненому вигляді можна зазначити, що у виробничих характеристиках зазвичай наводяться такі дані та відомості: 1) прізвище, ім'я, по-батькові потерпілого; 2) найменування та адреса організації, у якій працює потерпілий; 3) посада; 4) строк роботи; 5) морально-вольові якості (добросовісність, відповідальність, стосунки в колективі та ін.).

Отже, на перший погляд, виробнича характеристика – це інформативний документ, який дозволяє визначити суттєві дані та відомості про особу, якій надано таку характеристику. Проте це не завжди так. Встановлено, що в низці випадків такі характеристики не можна вважати об'єктивними, оскільки існує конфлікт інтересів роботодавця (який видає таку характеристику) та потерпілого, який має претензії до роботодавця у зв'язку із заподіяною йому шкодою внаслідок настання нещасного випадку.

Не врахування цих обставин на практиці призводить до помилкової, необ'єктивної та неповної оцінки відомостей про особу потерпілого і, а відтак, слідчих помилок.

У загальному розумінні, роботодавець, надаючи характеристику працівнику, керується певними судженнями про нього та повинен діяти в межах своїх посадових обов'язків. Роботодавець (суб'єкт злочину) і потерпілий, зазвичай, є членами одного трудового колективу, їх пов'язують професійні інтереси, потреби виробничої діяльності, ділові та особистісні стосунки, а отже, завжди існує ризик надання необ'єктивної інформації про працівника, якщо роботодавець у цьому зацікавлений, як, наприклад, у разі кримінального провадження стосовно нього. Тому, зазвичай, вкрай негативна характеристика – перша ознака того, що роботодавець надав недостовірну або неповну інформацію про потерпілого. Дефіцит об'єктивної інформації в цьому разі може бути компенсовано шляхом надання інших матеріалів, що містяться у кримінальному провадженні, а також проведення слідчих (розшукових) дій, наприклад, допитів інших членів трудового колективу, які працювали разом з потерпілим, працівників кадрової служби та ін.

Якщо цього недостатньо і слідчий має сумніви щодо об'єктивності одержаних відомостей (це може бути у випадку конфлікту потерпілого та роботодавця й побоювання інших членів трудового колективу повідомити не вигідну роботодавцеві інформацію), позивний результат може забезпечити одержання виробничої характеристики (довідки) з попереднього місця роботи потерпілого та допит керівництва й колег, з якими потерпілий працював раніше.

Існують також випадки, коли слідчий вивчає вже наявні в потерпілого характеристики (довідки), які були надані йому раніше або які він надає слідству за власною ініціативою, а можливість безпосереднього уточнення даних і відомостей, що наведені в цих документах, відсутня. У таких випадках вкрай складно об'єктивно оцінити наявну інформацію про особу потерпілого.

Особливу складність являє оцінка характеристики, під час складання якої роботодавець або особа, яка складає її, застосовували специфічні прийоми для її побудови.

Тобто, на перший погляд, характеристика позитивна, а насправді, у ній зазначені негативні оцінки роботи працівника. Наприклад, оцінка ставлення працівника до виконуваної роботи може містити такі формулювання: «працівник завжди виявляє особисту ініціативу, продемонстрував високий ступінь готовності до роботи, виконував усі завдання, виявив високий рівень знань та професійної підготовки» або «працівник здебільшого відповідає вимогам, що висуваються до нього та демонструє переважно мотивованість». Якщо не мати можливості порівнювати формулювання, то друге може бути оцінено як позитивну характеристику, але це не так.

Такий специфічний виклад інформації про працівника, зазвичай, використовується в побудові характеристики для працевлаштування на нове місце. Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень виявлено лише декілька таких специфічних характеристик, проте усі вони були оцінені помилково. На нашу думку, допомогу в оцінці змісту таких характеристик слідчому може надати фахівець кадрової служби або юрист підприємства.

Друга важлива вимога до виробничої характеристики – її інформативність. Якщо до частини характеристики, у якій зазначено відомості про місце роботи, професію, посаду, досвід роботи потерпілого, зазвичай немає претензій, то викладення відомостей про морально-вольові та інші особисті якості часто буває неповним і неінформативним. Іншими словами, зі змісту таких формулювань неможливо отримати повне уявлення про особу потерпілого як учасника виробничої діяльності та члена трудового колективу.

У зв'язку з цим, на практиці часто виникає необхідність в одержанні та вивченні інших відомостей і даних, що характеризують особу потерпілого. Проте, як було зазначено, слідчі подекуди формально ставляться до цієї роботи. З метою усунення виявлених недоліків проведено вивчення та

узагальнення досвіду розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, на підставі чого запропоновано наступні висновки та рекомендації.

Залежно від обставин провадження, обсяг необхідної інформації про особу потерпілого може суттєво відрізнятись. Так, якщо обставини нещасного випадку очевидні, особа, яка допустила порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, визнала свою вину, немає суперечок у показаннях обвинуваченого (підозрюваного), свідків, потерпілого та інших протиріч, убачається, що в детальному вивченні особи потерпілого немає потреби і достатніми можна визнати відомості, одержані, наприклад, з виробничої характеристики.

Проте в разі гострого конфлікту порушника та потерпілого, неоднозначності позиції останнього у кримінальному провадженні, існуванні підстав вважати, що на потерпілого може вчинятися тиск з метою надання неправдивих показань або інших обставин, що мають значення для об'єктивності розслідування, криміналістична характеристика особи потерпілого має бути більш детальною. Згідно з узагальненням результатів вивчення емпіричних даних, до найбільш значущих відомостей про особу потерпілого, які можуть впливати на виникнення та розвиток небезпечної ситуації, характер і спосіб порушення правил безпеки, формування показань учасників кримінального провадження, належать такі:

1. Характеристика потерпілого як виконавця трудових функцій.

Крім того, що вже розглянуто, така характеристика передбачає потребу у з'ясуванні рівня професіоналізму (володіння прийомами та способами виробництва, з яких складається технологічний процес), кваліфікації (наявність та відповідність спеціальної підготовки до виконання робіт з підвищеною небезпекою) та наявності медичних показників для виконання таких робіт.

Встановлення та оцінка цих характеристик передбачає одержання відомостей про професійні знання та навички потерпілого, уміння їх застосовувати під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Особливе значення може мати інформація, що стосується стану здоров'я, анатомо-фізіологічних, психофізіологічних, психологічних показників потерпілого.

У цьому сенсі становлять інтерес результати дослідження психофізіологічного стану – таку інформацію можна отримати за результатами психофізіологічної експертизи працівників для виконання робіт з підвищеною небезпекою. Встановлення відповідності працівника (потерпілого) за психофізіологічними критеріями до виконання роботи підвищеної небезпеки передбачає визначення відповідності рівня його професійно важливих психофізіологічних якостей професійним вимогам до виконання конкретного виду роботи, відтак, висновки згаданих експертиз мають важливе пізнавальне та доказове значення.

Така інформація міститься в документації роботодавця, а в інших випадках її отримують шляхом звернення до суб'єктів системи психофізіологічної експертизи, які ведуть відповідну документацію (журнал реєстрації працівників, направлених на психофізіологічну експертизу, журнал реєстрації виданих (отриманих) бланків висновків, копії висновків, протоколи психофізіологічних обстежень).

Встановлено, що за допомогою згаданих відомостей можна визначити психомоторні якості потерпілого, які можуть мати значення для встановлення важливих обставин нещасного випадку, наприклад, стійкість потерпілого до впливу стресів, ризику, сумлінність, його зорову пам'ять, увагу, агресивність, стійкість до монотонії, орієнтацію в замкнутому просторі тощо.

Ці та інші характеристики особи потерпілого як виконавця трудових функцій в окремих випадках можуть мати важливе значення для ухвалення процесуальних рішень. Так, якщо буде встановлено, що потерпілий має певні вади або особливості, або окремі особистісні риси не дозволяють йому виконувати роботи з підвищеною небезпекою, а він був допущений до їх

виконання, можуть виникнути підстави для уточнення, коригування або навіть зміни стратегії досудового розслідування.

2. Характеристика потерпілого як члена трудового колективу.

Потрібно враховувати, що практично будь-яка трудова діяльність відбувається під час безпосередньої взаємодії членів трудового колективу. Відтак, можна передбачити, що особистісні характеристики та певні поведінкові акти можуть залежати та змінюватись під впливом спільної діяльності, взаємодії окремих учасників трудового колективу. Убачається, що у визначенні характеристики потерпілого потрібно орієнтуватись на його власну позицію щодо його місця і ролі у трудовому колективі, на уявлення про нього інших учасників колективу, оцінку потерпілим колективу в цілому та окремих його членів, а також характеру міжособистісних і ділових стосунків та контактів.

Зіставлення та порівняння цих інформаційних блоків дасть можливість об'єктивно оцінити ступінь впливу певних характеристик особи потерпілого на подію, що розслідується, а також інших учасників трудового колективу, зокрема свідків (очевидців) травматичної події, що дозволить запобігти або нейтралізувати можливий вплив (тиск) на осіб, показання яких мають значення для розслідування, спланувати та обрати ефективну тактику проведення слідчих (розшукових) дій.

У практиці розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, можна відзначити позитивний досвід щодо вивчення особи потерпілого, коли слідчі отримують та вивчають документи, а також допитують представників профспілкових органів. Відсоток підприємств, у яких існують профспілкові органи, наразі невисокий. У процесі вивчення матеріалів кримінальних проваджень таких підприємств було лише 4 %, водночас змістовна якість даних про особу потерпілого практично в кожному разі виявлялася високою.

Суттєвим показником, який варто враховувати під час вивчення особи потерпілого, можна вважати співвідношення його оцінки трудового колективу і такої оцінки з боку інших учасників цього трудового колективу.

Так, встановлено, що потерпілі схильні оцінювати загальну соціальну обстановку в колективі як негативну (56 %), водночас як інші працівники вважають її позитивною (96 %), потерпілі відзначають часті конфліктні ситуації (45 %), а інші працівники – їх поодинокі випадки (89 %). У випадках, коли фіксуються такі відмінності, варто зібрати додаткові відомості про особу потерпілого з різних джерел, оскільки не виключено, що позиція потерпілого у кримінальному провадженні може ґрунтуватися на певних егоїстичних та матеріальних інтересах, так само як і позиція інших представників трудового колективу не завжди повинна оцінюватись як цілком об'єктивна, оскільки не виключено, що особа, винна в порушенні правил безпеки, здійснювала тиск на цих осіб, користуючись службовим становищем.

3. Стан додержання трудової дисципліни.

Обов'язковою складовою будь-якого трудового процесу є дисципліна праці, тобто точне виконання кожним учасником виробничої діяльності технології та організаційного порядку, додержання встановлених правил та обов'язків працівника. Значення дисципліни зростає зі збільшенням складності та небезпеки робіт, що виконуються. Тому вивчення особи потерпілого потребує встановлення фактів порушення ним виробничої дисципліни, що дозволить зробити припущення про схильність потерпілого до ігнорування або свідомого порушення встановлених правил.

Дисципліна праці являє обов'язкове додержання усіма працівниками правил поведінки, що встановлені різними нормативно-правовими актами (трудовим законодавством, колективним договором, угодами, локальними нормативними актами, ТД та ін.). Тому характеристика трудової поведінки потерпілого з позицій додержання встановлених вимог та правил і ставлення до них має значення для формування правильного уявлення про певні риси потерпілого, його поведінку та можливий вплив цих чинників на настання нещасного випадку.

Зазвичай стан додержання дисципліни вивчають за зафіксованими фактами порушень, стягненнями та заохоченнями. Як свідчать результати емпіричних даних, порушення дисципліни, які допускали потерпілі, мають різний характер, форми та причини. Так, наприклад, це можуть бути порушення, пов'язані з особистісними рисами потерпілого (безвідповідальність, зухвалість, демонстративність та ін.), порушення як усталений зразок поведінки на конкретному підприємстві (повторення стереотипів), порушення, що виникли внаслідок хибних уявлень про виробничі потреби, спонтанні порушення внаслідок емоційного стану, порушення внаслідок впливу інших осіб на поведінку потерпілого та ін.

Особливу увагу потрібно приділити вивченню змісту порушень, допущених потерпілим, якщо вони мають неодноразовий, а надто – систематичний характер. Не варто зосереджувати увагу винятково на вивченні порушень під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, адже порушення можуть стосуватись й інших, не менш важливих складових трудової дисципліни – прогули, запізнення, передчасне залишення робочого місця, пияцтво тощо.

4. Стосунки з керівництвом.

Характеристика особи потерпілого обов'язково повинна відображати стан його стосунків (ділових, особистих) з керівництвом, насамперед, особою, відповідальною за додержання правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Саме цей показник уважно та об'єктивно має оцінити слідчий, оскільки конфлікт інтересів потерпілого зі злочинцем може стати причиною неправдивих показань та іншого викривлення інформації, що надається слідству. За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що потерпілі зазвичай мають різні претензії до керівників: низький рівень довіри (67 %), невміння «працювати з людьми» (89 %), зверхність та невинуватна авторитарність (76 %), прагнення миттєвої вигоди за рахунок нехтування вимогами безпеки (86 %), не забезпечення безпечних умов праці (85 %) та ін.

Оцінка цього показника повинна здійснюватися шляхом зіставлення аналогічних даних, що встановлені під час вивчення особи злочинця (оцінка злочинцем стосунків з потерпілим).

Отже, ми визначили та розглянули найбільш суттєві складові криміналістичної характеристики особи потерпілого під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, а також напрями й алгоритми їх пошуку та вивчення. Наведені результати являють собою узагальнення вивчення емпіричних даних, а тому мають універсальний характер і можуть використовуватись у практичній діяльності під час вивчення криміналістичної характеристики особи потерпілого незалежно від виду робіт з підвищеною небезпекою. Обрання потрібних елементів може відбуватись у будь-якій послідовності та комбінаціях залежно від конкретних умов та потреб розслідування.

Висновки до розділу 1

1. Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою визначено як узагальнюючу норму в системі злочинів проти безпеки виробництва. Вона охоплює різні види виробничої діяльності (будівництво, енергетика, газове господарство, машинобудування тощо) на підприємствах будь-яких організаційно-правових форм і категорій власників.

2. На основі порівняння законодавчої регламентації відповідальності за порушення правил охорони праці й техніки безпеки в деяких західноєвропейських країнах (Франції, Німеччині, Австрії) та США, а також країнах пострадянського простору (Білорусі, Казахстані, Вірменії, Грузії, Російській Федерації) виявлено відсутність окремого кримінально-правового інституту з охорони права людини на безпечні умови праці (на кшталт відповідного розділу КК України).

3. Цільові наукові розроблення щодо розв'язання проблем розслідування злочинів, які порушують право людини на безпечні та здорові

умови праці, тривають з кінця XIX ст. В основу періодизації таких досліджень покладено етапи розвитку законодавства, промисловості, політичні та соціально-економічні умови праці, що в різні часи впливали на потреби правозастосовної практики. Ганс Гросс одним із перших запропонував рекомендації щодо розслідування порушень техніки безпеки на виробництві, присвятивши окремий розділ своєї праці («Керівництво для судових слідчих», 1893) питанням тактики збирання доказів за фактами нещасних випадків на залізницях, заводах тощо.

Наукові дослідження відповідного спрямування помітно активізувались у радянській Україні, починаючи з 30-х років XX ст. Криміналістичні методики того часу мали подібну структуру, містили обґрунтування значення для боротьби зі злочинністю (орієнтували на обов'язкове з'ясування можливих ознак шкідливої антирадянської діяльності в діях підозрюваних), відомості кримінально-правового, процесуального та кримінологічного характеру, рекомендації щодо планування розслідування, проведення окремих слідчих дій. У післявоєнні роки збільшується кількість наукових досліджень з проблем методики розслідування злочинів проти безпеки виробництва, з'являються окремі розділи в підручниках з криміналістики. Упродовж 60–80-х років XX ст. дано змістовну характеристику окремих видів (груп) цих злочинів, значну увагу приділено питанням використання спеціальних знань, зокрема експертних досліджень.

За часів незалежності в Україні вчені виокремлюють проблеми розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, оскільки ці злочини найбільш поширені порівняно з іншими правопорушеннями у сфері безпеки виробництва. З огляду на результати опитувань практичних працівників, визначено, що стан методико-криміналістичного забезпечення їх розслідування потребує удосконалення шляхом розроблення алгоритмів, програм дій слідчого в типових слідчих ситуаціях на початковому етапі (87 %), визначення обставин, що підлягають доказуванню (89 %), з'ясування специфіки використання спеціальних знань

(78 %), особливостей проведення слідчих (розшукових) дій (95 %), що враховано у визначенні завдань дисертаційної роботи.

4. Запропоновано таку сукупність елементів обстановки вчинення злочинів: просторово-часові (орієнтуюча інформація про підприємство: місцезнаходження, правовий статус роботодавця, ліцензування, дозвільна дисципліна, час набуття статусу спеціального суб'єкта); організаційні (організація підготовки та виконання робіт з підвищеною небезпекою); технологічні (технічний стан обладнання, характеристика виробничих процесів і технологій); документальні (нормативно-правові вимоги документального відображення та фіксації етапів з підготовки, організації, проведення і закінчення робіт); соціально-психологічні (взаємини у трудовому колективі, стан та ставлення до вимог трудової дисципліни, безпеки праці). Змістом цих елементів є характерні для виробничого середовища об'єкти, явища та процеси, а метою їх криміналістичного аналізу – встановлення фактичних даних, що свідчать про порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

5. З'ясовано, що понад 80 % порушень відбувається шляхом бездіяльності, що виявляється у відсутності (неналежній) організації виконання робіт (відсутність контролю за виконанням вимог, що пред'являються до осіб, які здійснюють такі роботи; допущення до роботи без виконання або з порушенням технічних (підготовчих) заходів; ухилення від цільового інструктажу виконавців – 73 %); неналежній (неправильній) організації праці, робочого місця (недоліки в раціональному розміщенні на робочих місцях машин та механізмів, матеріалів, запчастин, інструменту; захаращення робочої зони, проходів – 34 %); незабезпеченні (неналежному забезпеченні) засобами індивідуального та колективного захисту (ненадання, неправильний вибір, невідповідність характеру робіт, неправильне застосування – 37 %); технологічних порушеннях (виконання робіт, що не відповідають наряду-допуску, паспорту робіт; порушення правил технічної експлуатації й техніки безпеки під час виконання робіт, керування

машинами, механізмами, проведення вимірювань, пересування на транспорті, ведення технологічних процесів – 32 %). Встановлено, що злочини, передбачені ст. 272 КК України, учиняються переважно декількома способами одночасно.

6. До криміналістичної характеристики особи злочинця належать: особистісні дані (соціально-демографічні, індивідуально-особистісні, медичні); професійні (досвід роботи, професійні знання, службове становище, авторитет у колективі). Ці дані та відомості потрібні для моделювання поведінки злочинця, встановлення психологічного контакту, вибору тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій, ужиття заходів щодо подолання протидії розслідуванню.

7. Визначено типові недоліки в роботі слідчих під час вивчення особи злочинця: щодо особистісних даних – відсутність даних про спосіб життя, стосунки в побуті, із сусідами, іншими особами, що дають уявлення про певні усталені форми поведінки особи, способи її спілкування з оточуючими; щодо характеристик, пов'язаних із професійною діяльністю – обмеження вивчення особи злочинця довідкою (характеристикою) з місця роботи. З метою усунення зазначених й інших недоліків визначено та запропоновано способи збирання відомостей і даних про особу злочинця щодо отримання криміналістично значущої інформації.

8. До характеристики особи потерпілого належать: особистісні дані (соціально-демографічні, індивідуально-особистісні, медичні); професійні (як виконавця трудових функцій, учасника трудового колективу, щодо стану додержання трудової дисципліни, стосунки з керівництвом, іншими учасниками трудових відносин). Запропоновано критерії оцінювання слідчим виробничих характеристик потерпілого для визначення їх можливого впливу на механізм заподіяння шкоди життю або здоров'ю унаслідок порушень правил безпеки.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ

2.1. Обставини, що підлягають доказуванню

У Кримінальному процесуальному кодексі України (ч. 1. ст. 91) визначено перелік обставин, що підлягають доказуванню, а саме:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані

або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Ці обставини підлягають доказуванню в будь-якому кримінальному провадженні. Водночас збирання, перевірка та оцінка доказів з метою встановлення обставин, що важливі для кримінального провадження, завжди мають певну специфіку залежно від конкретного виду кримінального правопорушення. Саме тому в криміналістичних дослідженнях традиційно приділяють окрему увагу визначенню кола обставин, які підлягають доказуванню (встановленню) з урахуванням специфіки різних видів злочинів.

Побудова криміналістичної характеристики порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою та розгляд її елементів дозволяє в контексті визначення обставин, які підлягають доказуванню, зосередити увагу на низці конкретних практичних проблем, пов'язаних з особливостями розслідування цих злочинів. Такий підхід не ставить під сумнів універсальний характер норми КПК України, натомість він спрямований на розширення можливостей доказування – наповнення конкретним змістом згаданих універсальних положень. Отже, визначаючи обставини, які підлягають доказуванню, ми орієнтуємось на предмет доказування як усталене нормативне положення [6] та здійснюємо спробу інтерпретації найбільш специфічних особливостей встановлення обставин порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Відповідно до п. 1 ч. 1. ст. 91 КПК України, подія кримінального правопорушення включає час, місце, спосіб та інші обставини кримінального правопорушення. Специфіка встановлення події злочину, передбаченого ст. 272 КК України, полягає в тому, що злочинне порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою завжди відбувається в умовах, пов'язаних із виробничою діяльністю, роботою у трудових колективах, регламентується розгалуженою системою нормативно-правових

актів. Необхідність розуміння й правильної оцінки цих та інших специфічних чинників зумовлює особливу складність доказування.

Для злочинів, передбачених ст. 272 КК України, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є обстановка вчинення злочину – виконання робіт з підвищеною небезпекою, а також місце вчинення злочину – виробництво або будь-яке підприємство.

Відповідно до ч. 1. ст. 272 КК України, місце вчинення злочинів, передбачених ст. 272 КК України – це виробництво або будь-яке підприємство. Виробництво розуміють як процес використання праці та обладнання (капіталу) разом з природними ресурсами і матеріалами для створення необхідних продуктів та надання послуг. Підприємство, відповідно до положень ст. 62 Господарського кодексу України – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності. Поняттям підприємства за кваліфікацією ст. 272 КК України охоплюються не лише ті з них, що мають організаційну самостійність, а й виробничі структурні підрозділи підприємства (цехи, відділення, дільниці, бригади, бюро, лабораторії тощо), а також функціональні структурні підрозділи апарату управління (управління, відділи, бюро, служби тощо) [117, с. 100]. У спеціальній літературі зазначається, що це може бути будь-який об'єкт, на якому роботи з підвищеною небезпекою здійснюють його працівники, з використанням належних їм обладнання, на виконання укладених господарських договорів (відтинок шляху, будівельний майданчик, квартира замовника тощо). Існує також погляд, що вказівка у ст. 272 КК України на будь-яке підприємство є зайвою, оскільки поняття «підприємство» є вужчим за поняття «виробництво», перше поняття охоплюється останнім [99, с. 13; 117, с. 100].

На нашу думку, з урахуванням наведених позицій, підприємство потрібно розглядати дещо ширше, а саме: як певну соціально-технічну систему, що пов'язана із своїм зовнішнім та внутрішнім середовищем. Зовнішнє середовище – це економічні, правові, соціально-культурні, технологічні, ресурсні та географічні умови діяльності підприємства, внутрішнє середовище – це її організаційна будова та ситуаційні чинники всередині підприємства, які забезпечують раціональне поєднання факторів виробництва: живої праці, засобів праці, предметів праці та інформації, що характеризує їх стан. Ці чинники кожен окремо та в різних зв'язках можуть впливати на спосіб вчинення злочину, приховування слідів злочинної діяльності, визначати мотивацію правопорушників [18; 19].

Таким чином, до криміналістично значущих обставин, що характеризують місце та час вчинення злочину і підлягають доказуванню, належать:

1) галузь, профіль, вид, форма власності підприємства, юридична адреса, вид діяльності, фактична адреса, розташування виробництва, чисельність працівників, структура управління, підпорядкованість;

2) дата призначення (набуття повноважень) особи (службова особа підприємства, технічні службовці, бригадири, працівники, які безпосередньо виконують роботу), яка зобов'язана дотримуватися правил виконання робіт з підвищеною небезпекою;

3) період, протягом якого особа обіймала відповідну посаду або виконувала роботи з підвищеною небезпекою;

4) просторово-часові характеристики – до, у момент та після настання нещасного випадку: дата та час проходження інструктажу, одержання наряду-допуску, початку роботи, проміжок часу, який минув до настання нещасного випадку, під час якої операції (технологічного процесу) стався нещасний випадок, точний час, коли стало відомо про настання нещасного випадку, чи не перебувала особа на об'єкті більше часу, ніж встановлено нормами для певних видів робіт тощо.

У доказуванні характеру робіт як таких, що становлять підвищену небезпеку, потрібно керуватися Переліком робіт з підвищеною небезпекою, затвердженим наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січня 2005 року № 15 (137 найменувань) [150]; Переліком видів робіт підвищеної небезпеки (додатки 2, 6 до Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1107) [154], що включає 26 (Додаток 2) та 8 (Додаток 6) видів робіт підвищеної небезпеки; Переліком робіт, у яких існує потреба у професійному доборі, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України та Держнаглядохоронпраці від 23 вересня 1994 року № 263/121 (13 видів робіт) [153], а також законодавчим або нормативно-правовим актом (галузевим або міжгалузевим), у якому встановлено правила безпеки під час проведення відповідних робіт, що входять до згаданого Переліку, враховуючи, що в цьому випадку має значення не галузь виробництва, а характер таких робіт. До робіт з підвищеною небезпекою належать електрозварювальні, газополум'яні, наплавочні і паяльні роботи; роботи в охоронних зонах ліній електропередач; роботи на кабельних лініях і діючих електроустановках; роботи на повітряних лініях зв'язку, які перетинають лінії електропередач, контактні проводи; роботи в термічних цехах та дільницях на електротермічних установках підвищеної та високої частоти; роботи з надзвичайно займистими, легкозаймистими, займистими та вибухонебезпечними речовинами; обслуговування агрегатів і котлів, що працюють на газі й рідкому паливі; роботи з профілактики і технічного обслуговування газового господарства; виконання газонебезпечних робіт; підземні роботи на шахтах та рудниках; роботи верхолазні та на висоті; монтаж і демонтаж будинків, споруд, а також відновлення та зміцнення їх аварійних частин; вантажно-розвантажувальні роботи за допомогою машин і механізмів; управління тракторами і самохідним технологічним

устаткуванням; роботи, що безпосередньо виконуються при обслуговуванні залізничного транспорту, електротранспорту, рухомого складу; скелелазні роботи та ін. На підприємствах на основі Переліку, з урахуванням специфіки виробництва, роботодавець розробляє і затверджує відповідний перелік робіт з підвищеною небезпекою, для проведення яких потрібні спеціальні навчання і щорічна перевірка знань з питань охорони праці.

У доказуванні особливе значення має точне встановлення умов для початку виконання робіт з підвищеною небезпекою. Це передбачає додержання низки вимог. Так, за загальним правилом, початок (продовження) виконання робіт з підвищеною небезпекою або експлуатація засобів виробництва підвищеної небезпеки передбачає необхідність отримання дозволу. Дозвіл може бути виданий лише за умови виконання низки вимог, зокрема попереднього проведення експертизи щодо додержання вимог законодавства з питань охорони праці під час виконання конкретного виду робіт з підвищеною небезпекою й експлуатації машин, механізмів, устаткування та їх відповідності вимогам законодавства [12]. Дозвіл видається на підставі позитивного висновку експертизи за результатами перевірки технічного стану засобів виробництва підвищеної небезпеки експертно-технічними центрами. Дозвіл на введення в експлуатацію інженерних комунікацій (електричних, газових, теплових та водопровідно-каналізаційних мереж) видається на підставі виконання виданих експлуатаційною організацією технічних умов на їх приєднання.

До організації проведення робіт з підвищеною небезпекою з метою та в інтересах забезпечення безпеки осіб, які працюють, висувається низка додаткових вимог, додержання яких має забезпечити належний стан безпеки. Аналіз нормативно-правової бази свідчить, що відповідні вимоги насамперед поширюються на організацію робочих місць, правильну розстановку працівників відповідно до кваліфікації та виробничої характеристики, обов'язкове проведення інструктажів тощо. Графік виконання робіт і технологічних процесів має виключати концентрацію впливу на працюючих

шкідливих і небезпечних чинників. Так, наприклад, будівельні роботи і технологічні процеси, що характеризуються виділенням на будівельному майданчику чи у приміщеннях дільниць пилу, тепла, газів чи шуму, мають виконуватись з розподіленням їх у часі і просторі. За безпечним виконанням сільськогосподарських робіт має бути організований систематичний нагляд і контроль за технологічним станом машин, агрегатів, обладнання і інструментів для запобігання порушень у їх роботі [143].

Проведення робіт з підвищеною небезпекою зазвичай потребує видачі спеціального документа – наряду-допуску, у якому відображено суттєві організаційні умови проведення робіт з підвищеною небезпекою.

Наряд-допуск – це розпорядження на безпечне ведення робіт, у ньому визначаються завдання, місце, час початку і закінчення робіт, необхідні заходи безпеки та особи, відповідальні за безпеку проведення робіт. Види нарядів-допусків визначаються умовами та видами виконуваних робіт.

У допуску також визначається склад бригади, організаційно-технічні заходи, які гарантують правильність підготовки робочого місця, достатність вжитих заходів безпеки, після виконання яких робота може бути розпочата.

Наряд-допуск може бути видаватись обмеженим колом осіб, які мають відповідні повноваження. Так, особою, яка видає наряд-допуск, може бути керівник, заступник керівника структурного підрозділу, у якому буде виконуватись робота, також це можуть бути головні механік, енергетик і технолог підприємства. Особа, яка видає наряд-допуск (замовник), визначає зміст робіт та умови їх безпечного виконання, призначає відповідального керівника робіт, виконавця робіт, допускаючого, а за необхідності – спостерігача.

Наряд-допуск видається на одне місце (об'єкт) провадження робіт на весь термін виконання завдання. До наряду-допуску можуть додаватись схеми відключення обладнання від діючих агрегатів із зазначенням місць роз'ємів, встановлення заглушок тощо, схеми будови тимчасової вентиляції, освітлення, інші документи, що підтверджують узгодження із зацікавленими

особами та організаціями робіт поблизу діючих ліній електропередач, викопіювання з виконавчого плану схованих інженерних комунікацій, узгодження намічених робіт із представниками служб, що мають на цій ділянці підземні комунікації (зв'язок, електрокабелі, газопроводи, каналізацію тощо), а також заходів безпеки під час провадження робіт на цих ділянках.

Доказову інформацію можна отримати з багатьох організаційних характеристик підготовки та виконання робіт з підвищеною небезпекою. Так, підготовка та проведення робіт (окремих операцій), на які необхідно видавати наряди-допуски, можливі лише під безпосереднім наглядом керівника робіт. Вони передбачають встановлення спеціальних огорож, необхідність використання засобів індивідуального захисту, визначення послідовності проведення окремих дій тощо. Підготовка робочого місця і допуск до роботи щоразу супроводжуються перевіркою стану виконання необхідних заходів щодо підготовки робочих місць, зазначених у наряді.

Допуск проводиться лише після перевірки робочого місця. Особа, яка надає допуск, має провести інструктаж із зазначенням меж робочого місця і підхів до нього, показати, яке найближче до робочого місця устаткування залишається під тиском, під дією високої температури, вибухонебезпечне тощо. З моменту допуску до роботи і під час проведення робіт з метою контролю за дотриманням правил безпеки виконавець робіт здійснює нагляд. Виконавець робіт має увесь час перебувати на місці проведення робіт. Навіть короткочасне залишення членами бригади місця проведення робіт допускається тільки з дозволу виконавця робіт, який до повернення осіб, що пішли, чи до встановлення місця, де вони перебувають, і попередження їх, не має права залишати місце роботи. Керівник робіт, оперативні працівники зобов'язані періодично, але не рідше двох разів за робочу зміну, перевіряти виконання членами бригади вимог правил безпеки та ін.

Для виконання деяких видів робіт працівники не допускаються без виданих їм у встановленому порядку засобів індивідуального захисту (ЗІЗ), а

також із несправними, не відремонтованими та забрудненими ЗІЗ. Роботодавець за власний рахунок зобов'язаний організовувати належний догляд за засобами індивідуального захисту та забезпечувати їх зберігання. Крім того, він має своєчасно здійснювати чищення, прання, дегазацію, дезактивацію, дезінфекцію, знешкодження, сушіння, а також ремонт та заміну ЗІЗ. У разі, якщо роботодавець видає працівникам чистячі засоби для самостійного догляду за спеціальним одягом у домашніх умовах, його обов'язок вважається не виконаним, оскільки винесення спецодягу з підприємства та прання його в домашніх умовах заборонені санітарними нормами та правилами. На роботодавця також покладено обов'язок проводити випробування та перевірку справності ЗІЗ, а також своєчасну заміну запчастин ЗІЗ зі зниженими захисними властивостями. Відомості про облік та видачу ЗІЗ містяться в особистій картці обліку та видачі ЗІЗ, зокрема, має бути зафіксовано інформацію про видачу та повернення працівниками ЗІЗ (у тому числі й у зв'язку з псуванням, невідповідністю, дефектами та ін.), зазначаються усі види ЗІЗ, які видано працівнику, строк їх носіння та відсоток зношеності на момент видачі, відмітка про сертифікат (декларацію) відповідності) Збирання доказової інформації щодо забезпеченості працівника ЗІЗ потрібно здійснювати шляхом з'ясування таких обставин: чи передбачено для працівника ЗІЗ; чи наявні у працівника ЗІЗ; чи відповідає кількість виданих ЗІЗ нормативам; чи вчасно видані ЗІЗ; чи мають ЗІЗ сертифікат (декларацію) відповідності; чи достатньо цих засобів, щоб захистити конкретного працівника від впливу шкідливих факторів на конкретному робочому місці; чи усі фактичні дані про видачу ЗІЗ наявні в картці обліку ЗІЗ.

Підприємство, яке виконує роботи з підвищеною небезпекою, зобов'язане мати перелік виконуваних робіт, перелік робіт, що виконуються за нарядом-допуском, та список осіб, які мають право видавати наряди-допуски й призначати посадових осіб, які несуть відповідальність за безпеку на робочих місцях та виконання процедури допуску до роботи. Допуск до

виконання робіт з підвищеною небезпекою – необхідна процедура комплексу заходів, що забезпечують безпеку робіт, і вона має юридичне значення. Відповідальна особа, допускаючи працівників до виконання певних робіт з підвищеною небезпекою, має забезпечити безпеку на робочих місцях і знати про готовність працівників до виконання цих робіт (професія, (спеціальність), рівень кваліфікації, професійний досвід, придатність), мати висновок медкомісії. У разі аварії або нещасного випадку внаслідок допущення до роботи працівника з недодержанням будь-якої з цих вимог, особа, яка здійснювала допуск, несе за це відповідальність.

Крім того, порядок організації та виконання робіт з підвищеною небезпекою регулюється законодавством та нормативно-правовими документами з охорони праці, які містять низку загальнообов'язкових системних вимог до процедури організації безпечного виконання робіт з підвищеною небезпекою. До них належать: медичний огляд; профвідбір, психофізіологічна експертиза працівників; спеціальне навчання та перевірка знань з питань охорони праці, стажування (дублювання); дозвіл на виконання певних видів робіт з підвищеною небезпекою, для одержання якого виробник повинен продемонструвати готовність до виконання цих робіт (наявність технічного персоналу та матеріально-технічної бази, рівень організації охорони праці); розроблення проекту організації робіт з ознайомленням усіх учасників робіт під підпис; оформлення наряду-допуску, призначення відповідальних осіб за безпечне ведення робіт, цільовий інструктаж працівників під підпис, виконання процедури допуску до роботи; організація технічного нагляду [96].

Підлягає доказуванню також наявність факту трудових відносин між працівником та підприємством (суб'єктом підприємницької діяльності, який використовує найману працю на умовах трудового договору (ТД)). Адже, як зазначається в літературі, особи, які виконують роботи за цивільно-правовим договором (ЦПД), не можуть визнаватися суб'єктами злочину, передбаченого ст. 272 КК України, оскільки не беруть на себе нормативних

зобов'язань із забезпечення безпеки [32, с. 197]. Необхідність встановлення факту трудових відносин зумовлена поширеністю практики укладання роботодавцями цивільно-правових угод з метою приховання справжнього характеру правовідносин під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, уникнення обов'язків щодо забезпечення додержання вимог, які висуваються до таких робіт, а також відповідальності в разі настання наслідків, передбачених ст. 272 КК України. Помилкова оцінка характеру правовідносин між учасниками виробничої діяльності під час виконання робіт з підвищеною небезпекою призводить до неправильної кваліфікації кримінального правопорушення.

Чітке розмежування ТД і договору цивільно-правового характеру можливе лише за умови обізнаності про відмінності між зазначеними договорами. На основі аналізу законодавства визначено систему їх відмінних ознак, а саме:

- сфера регулювання (ТД) – нормами трудового права, ЦПД – нормами цивільного права;
- сторони договору (ТД – роботодавець і працівник, ЦПД – замовник і виконавець (підрядник);
- предмет договору (ТД – трудова функція, процес праці та її організація). Працівника приймають на посаду, включену до штату підприємства, для виконання певних функцій. Працівникові гарантується зарплата, установлені трудовим законодавством гарантії, пільги, компенсації. ЦТ – конкретний вид послуги (роботи) та її кінцевий результат, що має кількісну і якісну визначеність. Роботу виконавця, як правило, не можуть виконати працівники замовника, тому що або посада працівника, зобов'язаного виконувати таку роботу, не передбачена штатним розкладом замовника, або на момент дії договору ЦПД працівник, який раніше виконував такий вид робіт, тимчасово відсутній. Фізична особа, яка уклала договір ЦПД, не включається до штату замовника. На неї не

розповсюджуються встановлені трудовим законодавством гарантії та пільги. Застосовується для реалізації визначених, найчастіше разових робіт;

– форма договору (ТД – як усна, так і письмова, а у випадках, передбачених законодавством (ст. 24 КЗпП України) – лише письмова. ЦПД – лише письмова (ст. 208 Цивільного кодексу України);

– строк укладання договору (ТД – зазвичай укладається на невизначений строк. Строковий договір укладається лише у випадках, коли трудові відносини не можуть установлюватися на невизначений строк з урахуванням характеру роботи, умов її виконання або інтересів працівника, та в інших випадках, передбачених законодавством. ЦПД – строк визначається сторонами. За цивільно-правовими договорами встановлюється тільки кінцевий термін виконання завдання);

– основні документи, що необхідні для оформлення (ТД – документ, що посвідчує особу (паспорт, військовий квиток, свідоцтво про народження, довідка з місць відбування покарання), трудова книжка, облікова картка фізичної особи-платника податків, свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, документ про фахову підготовку (якщо робота потребує такої підготовки), довідка про стан здоров'я (у випадках, передбачених законодавством). ЦПД – документ, що посвідчує особу, облікова картка фізичної особи-платника податків, трудова книжка не подається, періоди праці за цивільно-правовими договорами до неї не заносяться);

– вік, з якого особа може укласти договір (ТД – із 16 років – самостійно. Із 15 років (як виняток) – за згодою одного з батьків або особи, яка його замінює. Учні загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів (за певних умов) – з 14 років (ст. 188 КЗпП України). Для окремих категорій працівників цей вік може бути підвищено. ЦПД – із 18 років та в інших передбачених законом випадках набуття повної цивільної дієздатності – самостійно. Із 14 років – за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників);

– порядок оформлення договору (ТД – оформляється виданням наказу чи розпорядження, а якщо укладається між фізичними особами, то підлягає реєстрації в державній службі зайнятості). ЦПД – наказ чи розпорядження не видається, у державній службі зайнятості не реєструється);

– обмеження в прийнятті на роботу (ТД – обмеження спільної роботи родичів (ст. 251 КЗпП України).

Заборона в прийнятті на роботу іноземних громадян та осіб без громадянства, які тимчасово перебувають в Україні, без дозволу Державного центру зайнятості.

Заборона в прийнятті на роботу в господарські товариства осіб, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, на керівні посади і посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Особи, яким суд заборонив провадити певну діяльність, не можуть бути посадовими особами тих товариств, які здійснюють цей вид діяльності (ст. 23 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576-XII). ЦПД обмежень у прийнятті на роботу законодавством не передбачено;

– правове становище сторін договору (ТД – працівник підпорядкований внутрішньому трудовому розпорядкові, а також підпорядкований і підконтрольний роботодавцеві. Роботодавець наділений владними повноваженнями і вправі притягати працівника до дисциплінарної і матеріальної відповідальності. ЦПД – діє принцип паритетності сторін. Виконавець (підрядник) не підпорядковується внутрішньому трудовому розпорядкові, не підпорядкований і не підконтрольний замовникові, а отже, не може бути притягнутим до дисциплінарної відповідальності. Підрядник сам організовує свою роботу, визначає час початку і закінчення щоденної роботи, розподіляє час роботи і її тривалість на свій розсуд;

– порядок виконання роботи (ТД – працівник зобов'язаний виконувати доручену йому роботу особисто (ст. 30 КЗпП України). ЦПД – виконавець

(підрядник) у випадках, передбачених договором, має право покласти виконання цього договору на іншу особу);

– розмір винагороди за виконану роботу (ТД – розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства і має бути не меншим від мінімальної заробітної плати, встановленої законом. ЦПД – розмір винагороди за виконану роботу чи надані послуги визначається сторонами);

– підстави для нарахування та виплати винагороди (ТД – заробітна плата виплачується працівникові не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує 16 календарних днів. ЦПД – порядок та строки виплати винагороди виконавцеві визначаються договором);

– надання соціально-трудова пільг і гарантій (ТД – працівникові законодавством про працю гарантуються норма робочого часу, вихідні, святкові і неробочі дні, відпустки, оплата праці при відхиленні від нормальних умов праці, виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності тощо. Роботодавцю забороняється необґрунтовано відмовляти особі у прийомі на роботу; не допускається будь-яке пряме або непряме обмеження прав або встановлення переваг при прийомі на роботу з обставин, не пов'язаних із діловими якостями працівника (недопущення дискримінації). ЦПД – цивільним законодавством пільги і гарантії не передбачені, водночас сторони можуть домовитися про час надання послуг, про компенсаційні виплати за рахунок замовника тощо);

– ризик негативних наслідків роботи покладається (ТД – на роботодавця. ЦПД – на виконавця (підрядника);

– матеріальна відповідальність (ТД – працівника можна притягнути до обмеженої матеріальної відповідальності і лише у випадках, безпосередньо передбачених законом, – до повної, але за пряму дійсну шкоду. Обов'язок доводити вину працівника покладається на роботодавця. З працівником, робота якого пов'язана з безпосереднім зберіганням або обслуговуванням

матеріальних чи грошових цінностей, укладається договір про повну матеріальну відповідальність. ЦПД – виконавець (підрядник) несе повну матеріальну відповідальність за завдану замовникові шкоду та недоотриманим доходи або упущену вигоду, якщо не доведе, що в тому немає його вини, або якщо інше не встановлено договором. З виконавцем не укладається додатковий договір про повну матеріальну відповідальність);

– підстави, порядок та наслідки припинення договору (ТД – визначено трудовим законодавством. ЦПД – визначаються за домовленістю сторін. Договір підряду зазвичай припиняється після виконання роботи та передавання результатів її замовникові, про що складається акт, який підписують сторони, та оплати виконаної роботи);

– загальнообов’язкове державне соціальне страхування (ТД – працівник підлягає всім видам загальнообов’язкового державного соціального страхування, зокрема й пенсійному страхуванню. Роботодавець відповідно до підпункту 14.1.222 пункту 14.1 статті 14 ПКУ несе обов’язки із сплати працівникові заробітної плати (відповідно до вимог законодавства про оплату праці), а також нарахування, утримання та сплати податку на доходи фізичних осіб до бюджету, нарахувань на фонд оплати праці, інші обов’язки, передбачені законами. Крім того, він зобов’язаний нараховувати, утримувати і сплачувати єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування. ЦПД – виконавець (підрядник) підлягає лише пенсійному страхуванню та страхуванню на випадок безробіття. В інших видах соціального страхування він може брати участь на добровільних засадах. Лише за таких умов йому виплачуватимуться інші виплати із соціального страхування, серед них допомога по тимчасовій непрацездатності);

– порядок вирішення спорів (ТД – через звернення працівника до комісії із трудових спорів або в судовому порядку. ЦПД – винятково в судовому порядку) [133].

Договір цивільно-правового характеру за певних обставин може бути визнано трудовим, відповідно і відносини, що виникають з укладенням

такого договору, – трудовими, що матиме наслідки для кримінального провадження. Це можливо за взаємною згодою сторін або в судовому порядку. Аналіз судової практики свідчить, що суди розглядають справи за позовами громадян про визнання договорів цивільно-правового характеру, за якими вони залучалися до роботи, трудовими. Суди зазвичай визнають договори цивільно-правового характеру, укладені з фізичними особами, трудовими в певних випадках. Наприклад, за умови недотримання письмової форми договору цивільно-правового характеру; продовження надання послуг фізичною особою після закінчення строку цивільно-правового договору, укладеного в письмовій формі; якщо характер та обсяг послуг відповідають трудовій функції за вакантною посадою; у випадку, якщо порядок оформлення договору цивільно-правового характеру фактично відповідає порядку оформлення ТД; назва договору цивільно-правового характеру зафіксована як трудова угода, а його зміст відповідає ТД; порядок виконання договору цивільно-правового характеру фактично відповідає порядку виконання ТД та ін. [23, с. 48–50].

Отже, основою доказування факту трудових правовідносин є обізнаність про відмінності ТД та договору цивільно-правового характеру. Так, слідчий по-перше, чітко розмежовує ці документи, а по-друге, встановлює факт трудових правовідносин, зважаючи на можливість підтвердження (спростування) їх існування у зв'язку з обов'язковими вимогами до документального супроводження та відображення процесу й результатів укладання ТД.

Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою завжди пов'язане із станом технологічної бази підприємства. Тому до обставин, що підлягають доказуванню, належать відповідні відомості. На нашу думку, орієнтиром у збиранні та оцінці відомостей про технологічну складову виробничої діяльності має бути законодавча вимога про те, що виробниче обладнання має забезпечувати безпеку осіб, які працюють під час монтажу (демонтажу), введення в експлуатацію та

експлуатацію як за умов автономного використання, так і у складі технологічних комплексів за умови виконання вимог (умов, правил), що передбачені експлуатаційною документацією. Під експлуатацією зазвичай розуміють використання за призначенням, технічне обслуговування і ремонт, транспортування і зберігання. Ці вимоги мають загальний характер, поширюються на будь-яке виробниче обладнання в усіх галузях господарської діяльності та є підставою для встановлення вимог безпеки у стандартах, технічних умовах, експлуатаційних та інших конструкторських документах на виробниче обладнання конкретних груп, видів, моделей (марок).

В узагальненому (систематизованому) вигляді доказування (встановлення) технологічної складової виробничої діяльності передбачає одержання відомостей про:

1) технологічні процеси (технології, що застосовуються) – операції з видобутку, обробки, переміщення, складування, контролю та інших складових частин виробничого процесу; способи й прийоми переробки ресурсів та одержання готової продукції; технологічну документацію загального і спеціального призначення;

2) технічну складову – енергетична база (установки і мережі для забезпечення виробництва усіма видами енергії); виробничі машини та устаткування; технічна база інформаційних процесів.

Відповідно до статистичних даних, найбільш поширеними технічними причинами нещасних випадків, які сталися під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, є недоліки в технологічних процесах, конструкціях обладнання та пристосувань, інструментів і засобах індивідуального захисту; низька механізація тяжких робіт, недодержання строків та неякісний ремонт обладнання; дефекти й небезпечні якості матеріалів, що оброблюються; недоліки в огорожувальних та запобіжних пристроях, засобах сигналізації та блокування; підвищений вміст у повітрі робочих зон шкідливих речовин;

недостатнє або нераціональне освітлення; підвищений рівень шуму, вібрацій; наявність різних випромінювань, що перевищують допустимі значення.

Загалом, за оцінками експертів, через технічні причини стається до 20 % загальної кількості нещасних випадків.

Встановлення та оцінка технологічної складової потрібні в будь-якому розслідуванні, навіть, якщо є підстави вважати, що нещасний випадок стався, наприклад, унаслідок грубої необережності потерпілого або з організаційних причин. Так, якщо буде встановлено, що травмування відбулось через технічну несправність обладнання або неякісний ремонт або не проведення ремонту вчасно, то можуть виникнути обґрунтовані сумніви щодо визначення суб'єкта злочину, суб'єктивної та об'єктивної сторони.

Доказування (встановлення) обставин, що стосуються особи обвинуваченого (п. 2, 4 ч. 1 ст. 91 КПК України) також має свою специфіку.

На основі криміналістичної характеристики обґрунтовано доцільність підходу до розгляду особи злочинця з позицій встановлення її індивідуально-особистісних, соціально-демографічних даних та професійних характеристик, що пов'язане з тим, що саме в цих елементах спостерігається найбільший вияв специфічних криміналістично значущих особливостей порушників правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Спеціальний суб'єкт злочину, передбаченого ст. 272 КК України – особа, яка зобов'язана дотримуватися правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Такі обов'язки можуть покладатися на особу відповідно до посади, яку обіймає ця особа (службові особи: керівники робіт, інженерно-технічні працівники, громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують найману працю на умовах ТД) або характеру виконуваної роботи (службовці та рядові працівники, виконавці). Спільним для усіх суб'єктів є те, що в кожному разі йдеться про їх професійну діяльність – виконання робіт з підвищеною небезпекою. Визначаючи напрями пошуку та формування правильного уявлення про характеристики

особи обвинуваченого, пов'язані з його професійною діяльністю (фаховим, службовим становищем), ми орієнтувалися, зокрема, на положення та рекомендації, що відображають такі особливості й розроблені в різних галузях науки – соціології, психології та фізіології праці, теорії управління, науковій організації праці, психотехніки тощо. Адже, як свідчить досвід, накопичені наукові та практичні знання дають змогу широко використовувати можливості вивчення різних аспектів особистості та з успіхом застосовувати одержані результати для підвищення ефективності розслідування злочинів досліджуваної категорії.

Доказування обставин, що стосуються обвинуваченого, з позицій виявлення та оцінки можливого впливу його професійних, ділових та особистісних якостей на вчинення злочину (місце в механізмі злочинної діяльності), обов'язково полягає в дослідженні усієї сукупності цих характеристик. Не можна обмежуватись вивченням лише, наприклад, характеристики з місця роботи та за місцем проживання, що часто відбувається на практиці. З метою усунення недоліків розслідування, що виникають унаслідок неповного, поверхового вивчення обвинуваченого з позицій його професійної діяльності, вивчались матеріали слідчої практики, фіксувались та узагальнювались типові недоліки та помилки в роботі слідчих.

Наприклад, слідчі не завжди відносять до обставин, які підлягають доказуванню, те, що вивчення особи, яка зобов'язана дотримуватись правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, щоразу потребує дослідження низки її специфічних характеристик, які забезпечують виконання таких зобов'язань. До них належать фізична можливість виконання обов'язків щодо додержання встановлених правил та юридична (правова) можливість їх виконання.

Фізична можливість передбачає присутність (участь) особи при підготовці, проведенні та закінченні робіт з підвищеною небезпекою, а також

належний стан індивідуальних медичних показників, які є обов'язковими для виконання згаданих робіт.

Юридична (правова) можливість особи додержуватись правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою охоплює та відображає її спроможність виконувати відповідні зобов'язання, приймати рішення, які забезпечують їх виконання іншими особами.

Розглянемо на прикладі наслідки помилок у встановленні можливості особи виконувати свої професійні обов'язки.

Приклад. Дзержинським районним судом м. Харкова розглянуто обвинувальний акт кримінального провадження стосовно машиніста крана КБ-405-2А підприємства ПАТ «Куряжський домобудівельний комплекс» за обвинуваченням у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 272 КК України [158].

Нормативно-правова база, обов'язки щодо організації та виконання робіт з підвищеною небезпекою: Встановлено, що відповідно до вимог «Правил будови та безпечної експлуатації вантажоприймальних механізмів», які передбачають: п. 4.11.22. Вантажопідіймальні крани, крім залізничних, що пересуваються рейковими коліями просто неба, обладнуються протиугінними пристроями з ручним або машинним приводом, що мають забезпечувати стримувальне зусилля від дії на кран вітру неробочого стану, зазначене в настанові з експлуатації крана, п.4.19.1. Улаштування рейкової кранової колії, за винятком колій залізничних кранів, має здійснюватися за проектною документацією, яка зберігається суб'єктом господарювання разом з паспортом. Будова рейкової колії баштових кранів має відповідати вимогам НД. П. 4.19.11. Готовність рейкової колії до експлуатації має бути підтверджено актом здавання-приймання колії, до якого додаються результати нівелювання профілів рейкової колії, а також перевірки розмірів колії. Акт здавання-приймання колії має зберігатися разом з паспортом вантажопідіймального крана. П. 4.20.5. Пересувний кран під час роботи на одному місці більше однієї зміни має бути закріплено ручними

захоплювачами або пристроями з машинним приводом. Крани, під час роботи яких потрібне їх часте пересування, можуть під час роботи на захоплювачі не встановлюватися, але вони їх має бути прикріплено захоплювачами в разі припинення роботи.

Згідно з Типовою інструкцією для осіб, відповідальних за утримання вантажопідіймальних кранів у справному стані, від 20 жовтня 1994 року № 107, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 13 березня 1995 року за № 59/595, затвердженої наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 20 жовтня 1994 року № 107 п. 1.9, працівник, відповідальний за утримання крана у справному стані, повинен знати: будову вантажопідіймального обладнання; Правила; Інструкцію для працівників, відповідальних за утримання вантажопідіймальних кранів у справному стані; інструкції заводів-виготівників з монтажу та експлуатації кранів; інструкції обслуговуючого персоналу та керуватися при роботі вказівками, що містяться в них. Працівник, на якого покладено обов'язки відповідального за утримання у справному стані вантажопідіймальних кранів з електричним або паровим приводом, повинен також знати Правила будови електроустановок, Правила технічної експлуатації електроустановок споживачів, затверджених наказом Міністерства палива та енергетики України від 25 липня 2006 року № 258, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 25 жовтня 2006 року за № 1143/13017, та забезпечувати виконання їх при експлуатації кранів. Також має знати п. 2.7, відповідно до якого працівник, відповідальний за утримання крана у справному стані, повинен: встановити порядок приймання та здавання змін кранівниками, виділити кранівникам час, необхідний для огляду крана та змащення механізмів (пп. 2.7.1); закріпити за кранами слюсарів та електромонтерів для проведення оглядів і поточних ремонтів (пп. 2.7.2); розробити графік періодичних оглядів кранів та кранових колій (пп. 2.7.3); забезпечити проведення періодичних оглядів кранів слюсарями та електромонтерами відповідно до графіка (пп. 2.7.4); забезпечити слюсарів та електромонтерів журналом для записів результатів оглядів кранів (журнал

періодичних оглядів), а кранівників – вахтовими журналами (пп. 2.7.5); забезпечити на крані позначення (або табличку з позначенням) реєстраційного номера, вантажопідймальності та дати наступного випробування (пп. 2.7.7); контролювати проведення оглядів та нівеліровок кранових колій відповідно до графіка та інструкції по будові та утриманню колій (пп. 2.7.9); проводити огляд кранів перед випуском їх із гаража та забезпечувати усунення виявлених несправностей (пп. 2.17); працівник, відповідальний за утримання кранів у справному стані, повинен систематично проводити інструктаж слюсарів з питань правильного утримання кранів (п. 2.11) та не допускати до недопускати роботи на несправних коліях (п. 24.2).

Порушення: службова особа (начальник ділянки), відповідальна за утримання в справному стані баштового крана КБ-405-2А, який придбано ПАТ «Куряжський домобудівельний комплекс» у серпні 2010 року в реконструйованому стані без внесення до паспорту крана певних змін після його реконструкції у 2007 році про доопрацювання поворотної платформи крана із застосуванням зварювання, заміни шпильок та гайок кріплення нижньої секції з діагональними балками, часткової заміни шпильок та гайок кріплення діагональних балок, збільшення довжини на 5,1 м, встановлення шести інвентарних секцій башти по 5,6 м та збільшення стріли довжиною 27 м та справний стан підкранової колії, виявивши службову недбалість, яка полягає в несумлінному ставленні до виконання своїх службових обов'язків, а саме: не вивчивши належним чином будову вантажопідймального механізму при встановлення даного крана на об'єкті по будівництву житлового будинку за адресою: пр. Перемоги, 59 в м. Харкові та його роботи, не впевнившись у його технічно справному стані, не звернувши увагу на відсутність на крані укріплень додатковими чотирма протиугінними захоплювачами У2260.30-2.10.000СБ, передбаченими технічними умовами на реконструкцію крана, та двох гальм механізму переміщення крана, які останній міг та мав встановити, а також, не пересвідчившись у задовільному

технічному стані підкранової колії, у порушення вимог нормативних документів, які передбачають неможливість використання технічно несправних механізмів у роботі будівельної організації, у порушення вищезазначених нормативних документів, не встановив його технічно незадовільний стан та допустив його до експлуатації, не повідомивши відповідальним особам ПАТ «Куряжський ДК» про технічно незадовільний стан даного крана та неможливість його подальшої експлуатації.

Наслідки: у результаті вищезазначених недбалих дій 17 травня 2014 року близько 20.10 год, під час пориву вітру, баштовий кран КБ- 405-2А, що експлуатувався на території будівельного майданчика ПАТ «Куряжський домобудівельний комплекс» за адресою: м. Харків, пр. Перемоги, 59 та перебував у технічно несправному стані, а саме: не будучи обладнаним чотирма протиугінними захоплювачами та двома гальмами механізму переміщення крана та за наявності незадовільного технічного стану підкранової колії з наявними на ній дефектами, та не будучи закріплений ручними протиугінними упорами, почав рух по підкрановим рейковим шляхам та в подальшому перекинувся і впав на територію Олексіївського ринку в м. Харкові.

Суть обвинувачення: органом досудового розслідування машиніст баштового крана обвинувачується в тому, що недбало поставився до виконання вимог п. 5.1.6 Інструкції № 16 з охорони праці для машиніста баштового крана, затвердженої наказом Генерального директора ПАТ «Куряжський домобудівельний комбінат» № 131 від 19 липня 2011 року, і технічних заходів безпеки в частині неналежного встановлення протидкатних башмаків, а саме: не закріплення коліс крана протиугінними ручними захватами в кількості чотирьох штук, неякісного затягування гальмів та ходу крана на візку крана, повністю не розгальмування механізму повороту крана та фіксації гальм у цьому положенні при встановленні крана на стоянковий майданчик.

Позиція суду: надаючи оцінку обвинуваченню, пред'явленому машиністу крана, суд дійшов висновку про недоведеність у діянні складу злочину, передбаченого ч. 2. ст. 272 КК України, та виправдав його.

Встановлені обставини: причиною падіння крана КБ-405А-2 є такі технічні причини: основна – порушення вимог експлуатаційної документації та вимог технологічних Умов на проведення реконструкції крана КБ-405-2А, а саме: не виконано укріплення ручними протиугінними упорами після закінчення роботи крана, відсутні механічні протиугінні захвати в кількості чотирьох штук та двох гальм механізму переміщення крана; супутня – незадовільний стан підкранової рейкової колії, зменшене порівняно з паспортним зусилля гальм механізму переміщення крана.

Відповідно до п. 5 посадової Інструкції, машиніст баштового крана № 16 ПАТ «Куряжський домобудівельний комплекс» після закінчення роботи зобов'язаний: опустити вантаж на землю (пп. 5.1.1) та зняти стропи й підняти гак, поставити кран на місце, передбачене для його стоянки (пп. 5.1.2), перевести штурвали та рукоятки всіх контролерів у нульовий стан, вимкнути рубильник перед гнучким кабелем та закрити його на замок (пп. 5.1.3), закрити вікна в кабіні (пп. 5.1.4) та закріпити кран протиугінними захватами до рейок (пп. 5.1.6).

Таким чином, з огляду на зазначене, до функціональних обов'язків машиніста крана належать дії із закріплення крана протиугінними захоплювачами до рейок, на що посиляється обвинувачення.

Як встановлено вище, вищезазначений кран, на якому працював машиніст під час його падіння 17 травня 2014 року, перебував у стоячому стані та не здійснював вантажних робіт, на ньому були відсутні протиугінні захоплювачі (захвати), якими машиніст мав прикріпити до рейок певним способом, відповідно, виконати певні обов'язки із закріплення цього крана до рейок, а у зв'язку з їх відсутністю на даному механізмі останній не зміг це здійснити з причин, які не залежали від його волі.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 272 КК України, характеризується порушенням правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві особою, яка зобов'язана їх дотримуватись.

Тобто машиніст мав виконати свої функціональні обов'язки, які містять організаційно-технічні вимоги безпечного виконання таких робіт, однак виконати їх з об'єктивної причини не зміг, оскільки був позбавлений можливості здійснити таке з незалежних від нього причин, що виключає об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 2 ст. 272 КК України.

Досудове слідство, вказуючи в обвинувальному акті на невиконання функціональних обов'язків машиністом, не звернуло уваги на існуючі функціональні обов'язки машиніста баштового крана із закріплення цього крана протиугінними захоплювачами до рейок та вказує, що останній не встановив противідкатних башмаків, що не є ідентичними поняттями, відповідно до вищезазначених технічних документів, оскільки ручні «протиугонні упори» та «механічні протиугонні захоплювач і (захвати)» є різними поняттями та саме в пп. 5.1.6 Інструкції № 16 машиніста баштового крана передбачено саме обов'язок із закріплення крана протиугінними захоплювачами (захватами) до рейок, які були відсутні на крані.

Допитаний машиніст зазначив, що всі дії, які передбачено його функціональними обов'язками, він виконав, про те, що на крані були відсутні протиугонні захвати (захоплювачі), які повинні болтами кріпитись до рейок, йому було відомо, оскільки на інших об'єктах, де він працював, вони були, на крані було тільки два гальмівних механізми та цього достатньо, щоб він працював. Машиніст використовував ці гальма при роботі крана. Він повідомляв механіка про відсутність протиугінних захватів, однак йому було рекомендовано користуватися тільки башмаками, які ставляться під колеса, що він і зробив 16 травня 2013 року, коли закінчив роботу та поставив кран на стоянку, виконавши попередньо всі передбачені функціональними обов'язками дії. Причиною аварії він вважає недостатність тільки

встановлених ним башмаків за умови сильного пориву вітру, оскільки без додаткових засобів фіксування вони просто не втримали його на місці [158].

Отже, під час досудового розслідування допущено низку помилок, яких можна було уникнути в разі, якщо було б з'ясовано спроможність (можливість) виконання своїх обов'язків особою, яка повинна дотримуватись правил виконання робіт з підвищеною небезпекою.

У доказуванні обставин, що характеризують особу обвинуваченого, особливий інтерес також становить інформація, яка безпосередньо не пов'язана зі злочином. Це можуть бути відомості про спосіб життя, стосунки в побуті, із сусідами, іншими особами, які дають уявлення про певні усталені форми поведінки особи, способи його спілкування з оточуючими. Проте ці обставини не завжди встановлюються слідчими. На нашу думку, корисною буде інформація, отримана з різних джерел, не пов'язаних із професійною діяльністю (крім випадків звернення за попереднім місцем роботи), що містить відомості про: 1) схильність до вживання алкогольними напоями, вживання наркотичних засобів; 2) схильність до конфліктів, невиправданих ризикованих дій; 3) надмірну самовпевненість; 4) демонстративну поведінку; 5) соціальні та родинні зв'язки; 6) ставлення до норм і правил суспільної поведінки й побутової діяльності та ін.

Зрозуміло, що такі обставини не можуть прямо свідчити про схильність особи до протиправної поведінки, проте в сукупності з іншими даними та характеристиками можуть бути підставою для перевірки припущень щодо окремих обставин правопорушення, впливу дій (бездіяльності) окремих осіб на настання нещасного випадку. Наприклад, якщо за місцем проживання сусіди повідомили, що особа систематично зловживає алкогольними напоями, то є підстави для більш ретельної перевірки того, чи не було вчинено злочин у стані алкогольного сп'яніння, або якщо особа має родинні або інші непрофесійні стосунки з працівниками контролюючих органів або керівництвом підприємства, на якому стався нещасний випадок, варто передбачити можливість приховування слідів злочину, викривлення

результатів технічного розслідування нещасного випадку, спроб тиску на потерпілих та свідків нещасного випадку.

Доказуванню підлягає мотив учинення кримінального правопорушення. Незважаючи на те, що питання мотиву у вчиненні необережних злочинів є дискусійним, у юридичній науці переважає думка про те, що мотив і ціль існують у будь-якому злочині, а отже, мають бути встановлені, незалежно від того, учинено його умисно або через необережність, закріплено їх у структурі складу злочину або ні. Встановлення мотиву вчинення злочину передбачає обов'язкове вивчення внутрішніх спонукань особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. Мотив має різне кримінально-правове значення, оскільки може бути необхідною умовою настання кримінальної відповідальності за діяння або враховуватись як ознака, що відмежовує один склад злочину від іншого, відігравати роль кваліфікуючої ознаки, враховуватись як пом'якшувальна або обтяжувальна покарання обставина, і так само взагалі не мати кримінально-правового значення. Встановлення мотиву необхідне і у випадках, коли він не має значення для кваліфікації злочину, оскільки він є важливим чинником адекватної оцінки особи обвинуваченого, а також тяжкості учиненого. Мотиви і цілі дій особи мають значення для обставин, що характеризують особу, впливають на ступінь її суспільної небезпеки і, відповідно, на обрання судом міри покарання, на можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності або покарання [2; 49, с. 93]. Встановлення мотиву допомагає визначити причину вчинення злочину, індивідуалізувати відповідальність та покарання.

Відсутність вимоги обов'язкового встановлення мотивів учинення злочинів, передбачених ст. 272 КК України, пояснює практичні проблеми в їх вивченні за матеріалами слідчої та судової практики (об'єктивні ознаки злочину, показання підозрюваного, обвинуваченого). Водночас повторюваність та поширеність деяких мотивів уможлиблює їх

систематизацію і дає підстави для припущення про існування специфіки мотивації осіб, які вчиняють злочин, передбачений ст. 272 КК України.

Отже, за результатами узагальнення встановлено, що мотивами порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою можуть бути:

1) професійна зацікавленість особи, прямо не пов'язана з одержанням матеріальних вигод. В умовах економічної кризи та постійного ускладнення трудових відносин між роботодавцем та найманим працівником поширеним поясненням порушень правил безпеки є побоювання втратити роботу через незадоволеність керівника її фактичними результатами. Працівник, намагаючись «бути корисним», покращує показники своєї роботи за рахунок ігнорування або порушення правил безпеки, виконання яких потребує додаткового часу. До цієї групи мотивів належить також хибне сприйняття виробничих інтересів, прикладом якого може бути необхідність підвищення показників роботи будь-яким чином з метою створення позитивного враження в інвесторів або кредиторів, гонитва за показниками у звітний період та ін. Ще одним прикладом є порушення правил через упевненість, що нещасного випадку не станеться. Зазвичай така мотивація пов'язана з усталеною практикою порушень правил безпеки на конкретному підприємстві або конкретною особою;

2) амбіційні прагнення. Серед осіб, які мають незначний досвід роботи або управлінської діяльності поширеним мотивом порушення правил безпеки є бажання одержати підвищення, можливість здійснювати владно-розпорядчі функції, підкреслити свою значущість, створити імідж цінного та ініціативного працівника. Самовпевненість, хибний розрахунок на власний досвід та знання мотивують таких осіб на «удосконалення» застарілих, неефективних та зайвих, на їх думку, правил безпеки праці;

3) матеріальна зацікавленість як мотив порушення правил безпеки, полягає у прагненні особи отримати матеріальні або інші вигоди за рахунок покращення показників роботи, від яких прямо залежить винагорода.

Найпростіший приклад такої зацікавленості – виконати більший обсяг робіт за коротший термін.

Отже, мотиви порушення правил безпеки можуть бути різними, а особиста зацікавленість може мати суспільно небезпечний характер, оскільки вона свідомо протиставляється законним інтересам особи, підприємства та системи безпеки виробництва загалом.

Варто також окремо зазначити, що для злочинів досліджуваної категорії характерним є виникнення мотиву протидії розслідуванню. Такий мотив виникає або одночасно з допущенням порушення або після того, як особа усвідомить загрозу кримінальної відповідальності.

Встановлення мотиву поведінки обвинуваченого повинно відбуватись одночасно та з урахуванням його особистісних і професійних характеристик.

Доказування обставин, зазначених у положеннях п. 3, 5 ч. 1. ст. 91 КПК України, не має вираженої специфіки у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 272 КК України.

2.2. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою

У криміналістиці поширений розгляд процесу розслідування як виникнення і вирішення слідчих ситуацій. Як зазначає А.І. Святенко, ситуаційна концепція, або ситуаційний підхід вважається однією з парадигм останнього часу, одним з найбільш перспективних напрямів, у розвитку якого вбачається резерв удосконалення криміналістичних методик та слідчої діяльності загалом. Ситуаційний підхід дозволяє ніби «зафіксувати» процес розслідування в певному його стані, деталізувати його, провести аналіз інформаційної бази, що склалась, запропонувати адекватні засоби і методи розслідування [162, с. 3].

Як свідчать результати ознайомлення з роботами, присвяченими проблемам методики розслідування злочинів, практично завжди типові слідчі

ситуації розслідування розглядаються як обов'язкова її складова, значну увагу також приділено і теоретичним положенням цього поняття.

Згадані положення відображено в роботах В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.М. Василь'єва, І.О. Возгіна, Т.С. Волчецької, В.К. Гавла, І.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкіна, О.Н. Колесніченка, І.М. Лузгіна, М.В. Салтевського, М.О. Селіванова та ін.

У літературних джерелах перше згадування про слідчу ситуацію пов'язано з роботою А.Н. Колесніченка (1967 рік), де її визначено як певне становище в розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю тих або інших доказів та інформаційного матеріалу та конкретними завданнями його збирання та перевірки, що виникають у зв'язку з цим [94, с. 33]. Надалі науковці продовжили активний науковий пошук і проблемі слідчих ситуацій або ситуаційному підходу було присвячено значну кількість наукових робіт та публікацій.

На думку В.П. Бахіна, слідча ситуація являє об'єктивну реальність, фактичну обстановку та результат її пізнання. Відомості про неї є відображенням цієї обстановки, які використовуються для її розуміння та впливають на неї з метою розкриття злочину. Елементи і характер слідчої ситуації автор розмежовує в широкому розумінні – як сукупність усіх умов, що впливають на розслідування та визначають його особливості, і у вузькому значенні – як певну характеристику інформаційних даних, якими володіє слідство на певному етапі розслідування [7, с. 22].

М.В. Салтевський вважає, що слідча ситуація – це сукупність обставин конкретної події злочину, актуалізованих слідчим, дізнавачем, прокурором, судом, що здійснюють його розкриття, розслідування і попередження, тобто це сукупність актуалізованої суб'єктами кримінального процесу доказової інформації, відображеної в матеріальній обстановці події злочину [161].

Р.С. Белкін визначає слідчу ситуацію як сукупність умов, за яких на певний момент здійснюється розслідування, тобто обстановка, в якій відбувається розслідування. У слідчій ситуації Р.С. Белкін виокремлює

компоненти інформаційного, психологічного, процесуально-тактичного, матеріального й організаційно-технічного характеру [15, с. 204].

Проаналізувавши наведені та інші погляди щодо визначення слідчої ситуації, можна зробити узагальнення, що це поняття розглядають переважно як певне становище на різних етапах розслідування, що характеризується наявністю інформації, яка становить інтерес для розслідування.

Першочергову увагу традиційно приділяють розгляду типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування злочинів, адже саме початковий етап є найбільш інформативним у сенсі збирання доказової інформації про вчинене кримінальне правопорушення, відтак, він являє основу для подальшого розслідування. На наступних етапах розслідування типові слідчі ситуації визначаються з урахуванням одержаних результатів і мають переважно конкретизуючий та уточнювальний характер. М.П. Яблоков, розглядаючи типові слідчі ситуації розслідування злочинних порушень правил безпеки праці, зазначає, що слідчі ситуації, які складаються на різних етапах розслідування, а також підстави для їх класифікації можуть бути різноманітними. Водночас стійка повторюваність та поширеність певних слідчих ситуацій дозволяє виокремити типові слідчі ситуації, які складаються на початковому етапі розслідування. Ці ситуації несуть головну інформацію та організаційно-методичне навантаження в побудові методичних рекомендацій розслідування цієї категорії злочинів, оскільки слідчі ситуації, які формуються на наступних етапах розслідування, переважно вносять лише деякі корективи у визначений на початковому етапі напрям [190, с. 63–64].

У криміналістичній літературі наведено перелік слідчих ситуацій початкового етапу розслідування незалежно від категорії злочинів: 1) наявні відомості про подію злочину та про особу, яка вірогідно його вчинила (переважно від потерпілих), проте не зрозуміло, чи дійсно ця подія мала злочинний характер і чи причетна до неї зазначена особа. Напрямок розслідування – встановлення того, чи дійсно подія мала місце, її конкретних обставин, причетності особи, яка запідозрена. При цьому важливе значення

має виявлення відповідних слідів і речових доказів та особливостей взаємовідносин між учасниками події. За необхідності особа, яка підозрюється, може бути затримана; 2) встановлено подію з ознаками злочину та відомі конкретні особи, які несуть за це відповідальність за своїм службовим становищем, але характер її вини не встановлено. Напрямок розслідування – з'ясування безпосередніх та головних причин події і ступеня впливу на виникнення головних причин кожної із зазначених осіб, виявлення головних винуватих та доказування їх вини; 3) встановлено подію з ознаками злочину, вчинити який та скористатись його результатами могли лише особи з певного кола через своє становище (підроблені видаткові документи, безтоварні операції, знищення облікових документів тощо) або для вчинення якого потрібні особливі професійні знання та навички. Напрямок розслідування – дослідження поведінки, пов'язаної із вчиненням протиправним діянням, кожної із запідозрених осіб, характеру їх причетності до виявлених даних, встановлення факту використання ким-небудь з них наслідків злочину; 4) встановлено подію з ознаками злочину, проте відсутні або практично відсутні відомості про винну особу. напрям розслідування – із використанням типових версій виявлення максимальної кількості даних, що характеризують злочинця, району його можливого перебування, просіювання запідозрюваних осіб, встановлення та затримання винного [105; 107; 109; 112–114; 116].

На нашу думку, наведений перелік має універсальний характер і може бути визначений як певний орієнтир для розгляду типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування будь-яких злочинів, у тому числі й злочинних порушень вимог безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Водночас розгляд типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування згаданих злочинів потребує врахування низки специфічних особливостей, що приманні саме для цієї категорії злочинів. Це дасть змогу

розробити систему дієвих та ефективних дій слідчого, які сприятимуть ефективному вирішенню завдань розслідування.

Огляд наукових праць та публікацій у періодичних виданнях, присвячених проблемам методики розслідування таких злочинів у різні часи, засвідчив, що науковці на підставі власних досліджень виокремлювали схожі типові слідчі ситуації початкового етапу їх розслідування. Це пояснюється тим, що злочини проти безпеки виробництва (у розумінні назви розділу X КК України, до яких належать і порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою) мають низку особливостей, пов'язаних з їх учиненням та розслідуванням, що полягають у способах злочинної діяльності, обстановці вчинення злочину, особі злочинця та особі потерпілого, джерелах виявлення інформації про такі злочини, характері початкової інформації про злочин та ін.

Власні результати вивчення практики розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою додатково підтвердили наведені висновки, що дає підстави вважати, що типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування таких злочинів, які описано в літературі, можна взяти за основу для виокремлення та конкретизації слідчих ситуацій також і досліджуваної категорії злочинів, що додатково сприятиме забезпеченню єдиного підходу до типізації наукових рекомендацій, що впроваджуються у практичну діяльність.

Утім не можна вважати, що згаданими науковими дослідженнями проблематика типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування злочинів проти безпеки виробництва загалом і порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою зокрема вичерпана, оскільки по-перше, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, раніше не розглядались та не описані, по-друге, зважаючи на збільшення темпів виробництва, виникнення його нових засобів удосконалення методів управлінської діяльності, підвищення кваліфікаційного рівня працівників, зміни в законодавчому та нормативно-

правовому регулюванні, об'єктивно існують підстави вважати, що зазначене, зокрема, матиме вплив також на і способи й характер порушень правил безпеки та охорони праці, зокрема і під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Узагальнення наукових джерел засвідчило, що найбільше кореспондується з власними науковими та практичними результатами типізація слідчих ситуацій, запропонована О.В. Таран, яка виокремлює такі слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці (проти безпеки виробництва): 1) розслідування розпочинається на підставі матеріалів технічного розслідування нещасних випадків на виробництві; 2) первинними даними є повідомлення від адміністрації підприємства, установи, організації, медичних закладів про травматичну подію, яка щойно сталась; 3) заява потерпілого, його родичів про травматичну подію [172, с. 153–160].

Відповідно до наведеної класифікації, її підставою визначено характер і джерела виявлення початкової інформації про кримінальне правопорушення, на що також доцільно орієнтуватися в типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування досліджуваної категорії злочинів. Проте, незважаючи на спільні підходи до класифікації слідчих ситуацій, їх змістовне наповнення та системи дій слідчого будуть різнитись, оскільки у процесі дослідження виявлено, систематизовано та відображено особливості, притаманні саме для досліджуваної категорії злочинів. Відтак, розроблені типові слідчі ситуації можна вважати конкретизованими, що сприятиме підвищенню ефективності використання відповідних рекомендацій (алгоритмів, систем, програм дій слідчого) у практичній діяльності.

Вивчення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, дає підстави для виокремлення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування цих злочинів.

1. Зміст початкової інформації про кримінальне правопорушення визначається матеріалами технічного розслідування нещасного випадку на

виробництві (89 % досліджених матеріалів кримінальних проваджень (справ)). Поширеність цієї слідчої ситуації пояснюється тим, що саме комісія з розслідування нещасного випадку на виробництві нерідко починає свою роботу раніше, ніж правоохоронні органи отримують відповідну інформацію.

Відтак, система дій слідчого в цій ситуації будується відповідно до необхідності правильної та повної оцінки матеріалів технічного розслідування нещасного випадку на виробництві, а також ужиття заходів для збирання та закріплення доказової інформації, ризик втрати якої в цій ситуації досить високий, оскільки, як відомо, не в кожному випадку технічне розслідування проводиться об'єктивно та в повному обсязі.

Ситуація додатково ускладнюється тим, що слідчий не має можливості провести огляд місця події, а також інші слідчі (розшукові) дії оперативно, тобто одразу після настання нещасного випадку. Відтак, очевидно, що на момент, коли проведення цих дій буде можливим, існує ймовірність, що обстановку на місці події було змінено, слідову інформацію втрачено, документи, які становлять інтерес для розслідування, можливо, виправлено або знищено, свідки події та потерпілий будуть давати показання під впливом тиску з боку керівництва підприємства. З урахуванням викладеного, а також узагальнивши досвід розслідування досліджуваної категорії злочинів, можна запропонувати таку систему дій слідчого в цій слідчій ситуації:

- вивчення матеріалів технічного розслідування нещасного випадку на виробництві з позицій їх повноти, належного оформлення, додержання вимог Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві. У разі виявлення недоліків ужиття заходів для їх усунення, а саме: підготовка запитів, надання доручень з метою одержання необхідних відомостей та інформації;

- оцінка доказового значення матеріалів технічного розслідування як кожного документа окремо, так і у взаємозв'язку. Для цієї роботи доцільним

є залучення допомоги спеціаліста з питань охорони праці, який обізнаний також про порядок розслідування нещасних випадків на виробництві;

- огляд місця, де стався нещасний випадок, приміщень, документів (за потреби) із залученням спеціаліста, який допоможе правильно описати виробниче обладнання, зорієнтує в пошуку необхідних документів тощо;

- допит потерпілого (якщо це можливо) про обставини нещасного випадку та події, які відбувались після його настання (проведення розслідування, вплив з боку керівництва, інформація про свідків тощо);

- допит свідків (очевидців) нещасного випадку про відомі їм обставини;

- допит членів комісії з розслідування нещасного випадку на виробництві про обставини, за яких стався нещасний випадок та його розслідування (у кожному разі перелік запитань формуватиметься залежно від конкретних обставин розслідування);

- призначення експертиз (залежно від обставин розслідування).

2. Про кримінальне правопорушення повідомили потерпілий, його родичі, інша особа, якій стало відомо про настання нещасного випадку на виробництві, представники медичного закладу, до якого було доставлено потерпілого (9 %).

Як свідчать результати вивчення слідчої практики, у цій ситуації головною проблемою є з'ясування характеру події, оскільки достеменно не відомо, чи мав місце саме нещасний випадок на виробництві і чи пов'язаний нещасний випадок з виробництвом.

Неоднозначність обставин травматичного випадку ілюструє таке судове рішення. У січні 2014 року відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в місті Хмельницькому звернулося до суду з позовом до Хмельницького обласного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф про скасування актів розслідування нещасного випадку, пов'язаного з виробництвом, а саме: актів за формою

Н-1 та Н-5 від 31 грудня 2013 року та 8 січня 2014 року та визнання нещасного випадку таким, що не пов'язаний з виробництвом, посиляючись на те, що Хмельницьким обласним центром екстреної медичної допомоги та медицини катастроф складено та затверджено акти проведення спеціального розслідування нещасного випадку за формою Н-5 та акт Н-1 про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, який стався 4 червня 2013 року з водієм бригади швидкої допомоги, який у вказаний день, близько 21 год, перебуваючи поблизу будинку № 35 по вул. Винниченка в м. Хмельницькому на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних стосунків отримав удар в обличчя від іншого громадянина, а тому нещасний випадок, що стався, не може бути визнано таким, що пов'язаний з виробництвом, а складені акти Н-1 та Н-5 не відповідають вимогам чинного законодавства.

Суд, відмовив у задоволенні позову, посиляючись на п. 16 п. 15 «Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві», у якому зазначено, що обставиною, за якої нещасний випадок визнається таким, що пов'язаний з виробництвом, є: 16) заподіяння тілесних ушкоджень іншою особою або вбивство потерпілого під час виконання чи у зв'язку з виконанням ним трудових (посадових) обов'язків або дій в інтересах підприємства незалежно від початку досудового розслідування, крім випадків з'ясування потерпілим та іншою особою особистих стосунків невиробничого характеру, що підтверджено висновком компетентних органів. З врахуванням встановлених обставин, суд дійшов висновку, що нещасний випадок, який стався 4 червня 2013 року, є таким, що пов'язаний з виробництвом, оскільки його дії відповідали вимогам інструкції з охорони праці № 50 для водія санітарного автомобіля, згідно з якою він повинен володіти навиками надання термінової долікарської допомоги хворим і потерпілим на догоспітальному етапі (п. 1.2 Інструкції), за необхідності вжити заходів з надання потерпілим першої медичної допомоги (п. 5.3 Інструкції). Робочим місцем водія є санітарний автомобіль, приміщення підстанції (пункту), місце виклику (п. 1.4 Інструкції).

Таким чином, тілесні ушкодження водій отримав на робочому місці, у зв'язку з незадоволенням громадянина розміщення автомобіля за місцем виклику та у зв'язку з наміром надати медичну допомогу іншій особі [159]

Дійсно, на практиці непоодинокими випадками є повідомлення потерпілих (або їх родичів) про нещасний випадок на виробництві, водночас як насправді мало місце з'ясування особистих стосунків на робочому місці або недодержання, ігнорування вимог, встановлених до проведення робіт з підвищеною небезпекою самим потерпілим. Як свідчать результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень, на момент повідомлення про нещасний випадок ще не проводилось його технічне розслідування. Отже, з одного боку, у цій ситуації у слідчого є можливість безпосереднього дослідження обставин події та проведення необхідних слідчих (розшукових) дій, а з іншого – не маючи відповідної підготовки, йому складно самостійно правильно зорієнтуватись в особливостях виробничого середовища, у тому числі й нормативно-правовій регламентації проведення робіт з підвищеною небезпекою. Вирішенню цієї проблеми сприятиме залучення допомоги спеціаліста.

Найбільш результативною у цій слідчій ситуації буде така система дій слідчого:

- допит потерпілого (заявника) (за можливості) про обставини, які йому відомі і на які він посилається з обов'язковим з'ясуванням характеру та виду робіт, під час яких стався нещасний випадок, умов їх виконання. Встановлення свідків (очевидців) події, хто є керівником (відповідальним за охорону праці) на підприємстві;

- допит лікаря (за потреби);

- огляд місця, де стався нещасний випадок, приміщення, місцевості, огляд документів, що регламентують порядок проведення робіт з підвищеною небезпекою, а також інших документів, які становлять інтерес для розслідування. Доцільно, щоб такий перелік заздалегідь допоміг сформулювати спеціаліст;

- здійснення тимчасового доступу до речей і документів з метою ознайомлення з ними, їх копіювання та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, їх вилучення (ч. 1 ст. 159 КПК України);

- обшук (за потреби);

- допит свідків (очевидців) про обставини нещасного випадку;

- допит працівників медичного пункту підприємства (за потреби);

- допит керівника підприємства, особи (осіб), відповідальної (відповідальних) за дотримання правил охорони праці;

- одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях (за потреби);

- побудова нормативно-правової моделі виконання робіт з підвищеною небезпекою (якими законодавчими та нормативно-правовими актами регламентується та регулюється ця діяльність, коло обов'язків службових осіб, відповідальних за проведення робіт з підвищеною небезпекою, та безпосередніх виконавців цих робіт);

- з'ясування того, наскільки фактична діяльність під час підготовки, виконання (завершення) робіт з підвищеною небезпекою відповідала визначеній нормативно-правовій моделі;

- встановлення причинного зв'язку між настанням шкідливих наслідків та порушенням вимог безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою;

- призначення експертиз (залежно від обставин розслідування).

3. Самостійне виявлення ознак кримінального правопорушення (під час розслідування іншого кримінального правопорушення, повідомлення у ЗМІ, матеріали оперативних підрозділів) (2 %). Виокремлення цієї слідчої ситуації як самостійної, незважаючи на невелику, порівняно з попередніми ситуаціями, поширеність на практиці, є важливим та доцільним з огляду на те, що об'єктивно існує проблема неналежного реагування правоохоронних органів на відповідні кримінальні правопорушення.

Так, аналіз результатів періодичних перевірок додержання вимог законодавства під час приймання, реєстрації, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасності внесення щодо них відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що проводились прокуратурою на виконання вимог п. 2 наказу Генерального прокурора України № 4 гн від 19 грудня 2012 року, у якому зазначено, що керівники прокуратур усіх рівнів і галузевих підрозділів апаратів обов'язково мають проводити відповідні перевірки не рідше одного разу на місяць, засвідчив, що органи внутрішніх справ допускають низку порушень, які призводять до приховування від обліку кримінальних правопорушень, у тому числі й порушень вимог безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Зокрема, поширені випадки зволікання з початком досудового розслідування за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, їх повернення оперативним підрозділам без виконання вимог ч. 1 ст. 214 КПК України, за інформацією медичних закладів, що не має характеру заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення та ін.

Отже, можна зробити припущення, що за належного реагування в разі самостійного виявлення ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України, поширеність цієї слідчої ситуації об'єктивно була б вищою, а відтак, її виокремлення та розроблення відповідної системи дій слідчого має практичне значення.

У цій слідчій ситуації найбільш результативною буде така система дій слідчого:

- огляд місця, де стався нещасний випадок, приміщення, місцевості, огляд документів, що регламентують порядок проведення робіт з підвищеною небезпекою, а також інших документів, які становлять інтерес для розслідування, із залученням до цієї діяльності допомоги спеціаліста;
- надання доручень працівникам інших підрозділів для провадження як окремої слідчої або негласної слідчої (розшукової) дії, так і цілого комплексу

таких дій (за потреби, для забезпечення оперативності збирання доказової інформації) (ч. 2, 3 ст. 41 КПК України);

- здійснення тимчасового доступу до речей і документів з метою ознайомлення з ними, їх копіювання та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, їх вилучення (ч. 1 ст. 159 КПК України);

- обшук (за потреби);

- з'ясування того, чи проводилось технічне розслідування нещасного випадку на виробництві, одержання відповідних матеріалів;

- вивчення матеріалів технічного розслідування нещасного випадку на виробництві.

Далі, залежно від одержаних результатів, доцільно орієнтуватися на системи дій слідчого, запропоновані для двох попередніх типових слідчих ситуацій.

Таким чином, запропоновані системи не можна вважати закритими та рекомендувати суворо дотримуватися наведених переліків дій слідчого в конкретних слідчих ситуаціях. Натомість у кожному разі потрібно керуватись міркуваннями доцільності, процесуальної економії, підвищення результативності виконання завдань розслідування.

2.3. Використання спеціальних знань під час розслідування порушень правил безпеки у процесі виконання робіт з підвищеною небезпекою

Вивчення практики розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою засвідчило, що майже кожне кримінальне провадження проводиться із залученням допомоги спеціалістів та проведенням експертиз. У вивчених матеріалах містилися відомості про участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій. За даними опитування, 89 % слідчих зверталися за допомогою спеціалістів для отримання консультацій, роз'яснень щодо технічних питань та специфіки

нормативно-правового регулювання організації і проведення робіт з підвищеною небезпекою, 75 % опитаних залучали спеціаліста до проведення: огляду місця події та документів (63 %), формулювання запитань під час підготовки до допитів (42 %), призначення експертиз (51 %) та інших слідчих (розшукових) дій (12 %). Згідно з результатами опитування, усі слідчі (100 %) визнають практичне значення використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, але не завжди користуються такою можливістю. Іншою є позиція експертів зі спеціальності 10.5. Вони зауважують, що якість об'єктів, які надаються для експертного дослідження, низька (54 %), запитання, що пропонуються експерту, сформульовані помилково (некоректно) (68 %), вилучення речових доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій без участі спеціаліста відбувається з помилками та порушеннями, що призводить до неможливості їх експертного дослідження (72 %). Отже, у практиці розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою існує низка проблем, пов'язаних із використанням спеціальних знань. Слідчі та експерти, визнаючи існування цих проблем, по-різному розуміють їх причини. Так, слідчі нарікають на низьке доказове значення експертних висновків, оскільки останні часто мають ймовірний характер (56 %), водночас як збирання об'єктів для експертного дослідження, формулювання запитань експерту та інші процесуальні дії слідчого для забезпечення можливості проведення експертизи потребують часових і матеріальних витрат. У деяких випадках слідчі зазначають про «марність» своїх зусиль щодо виконання завдань розслідування за допомогою призначення експертиз. До того ж експерти критично висловлюються про низьку якість об'єктів для експертного дослідження, коректність та правильність формулювання запитань експерту (68 %), що і вважають головною причиною поширеності ймовірних висновків (87 %). Вивчення слідчої та експертної практики засвідчило, що багато проблем використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України, можна було б

вирішити або принаймні спростити їх вирішення шляхом заохочення слідчих до активної співпраці зі спеціалістами (експертами) та поглиблення власних знань про можливості судових експертиз і носіїв спеціальних знань. Так само судовим експертам варто проявляти ініціативу у співпраці зі слідчими, інформувати органи досудового розслідування про нові знання в галузі судової експертизи, надавати практичні рекомендації щодо призначення експертиз, узагальнювати типові недоліки під час призначення експертиз та пропонувати шляхи їх усунення.

Аналіз практики використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, крім наведених результатів, дає змогу дійти висновку про те, що у кримінальних провадженнях найбільш витребуваною є допомога спеціалістів у галузі охорони праці та проведення інженерно-технічних експертиз із застосуванням спеціальних технічних знань з електробезпеки, пожежної безпеки, будівництва, гірничої справи та ін. Так само варто констатувати поширеність у практиці розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, судово-медичних експертиз, оскільки у визначених законом випадках їх призначають обов'язково. Так, відповідно до п. 1, 2 ч. 2. ст. 242 КПК України, слідчий, прокурор обов'язково призначають експертиза для встановлення причин смерті та встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень.

Випадки призначення криміналістичних експертиз можна визначити як поодинокі. Лише у 4 % матеріалів вивчених кримінальних проваджень призначались технічна експертиза документів, дактилоскопічна, трасологічна експертиза. Водночас у деяких випадках слідчі нехтували можливістю вирішення завдань розслідування шляхом призначення криміналістичних експертиз, передусім трасо логічної, намагаючись це зробити шляхом призначення інженерно-технічної експертизи, що призводило до відмови експерта надати відповідний висновок. Отже, низка виявлених проблем, пов'язаних із використанням спеціальних знань під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, дозволяє зосередити

першочергову увагу на найбільш нагальних питаннях використання спеціальних знань під час розслідування цих злочинів: призначенні та проведенні окремих видів експертиз і залученні допомоги спеціалістів у галузі охорони праці або інших технічних знань.

У науковій літературі проблеми використання спеціальних знань зазвичай розглядаються з визначенням форм їх використання [56–59]. Пропонуються різні критерії класифікації форм використання спеціальних знань, зокрема залежно від правової регламентації, характеру використання, стадії кримінального процесу, суб'єкта та ін. Найбільш поширеною є класифікація залежно від правової регламентації та виокремлення процесуальної і непроцесуальної форм використання спеціальних знань.

Так, О.А. Зайцева зазначає, що процесуальна форма включає в себе: призначення та проведення судової експертизи; участь спеціаліста у слідчих та інших процесуальних діях (надання спеціалістом науково-технічної та консультативної допомоги особам, які здійснюють провадження, та захиснику); участь у кримінальному судочинстві свідків, які володіють спеціальними знаннями; учать перекладача у провадженні. Непроцесуальна форма – це проведення доекспертних досліджень, судово-медичних освідувань, документальних податкових перевірок, призначення та проведення ревізій, проведення аудиторських перевірок, інвентаризації, несудових (у тому числі альтернативних або незалежних) експертиз та відомчих розслідувань [74, с. 156–157]. О.П. Когосов та А.В. Петров виокремлюють такі форми спеціальних знань: а) форми використання спеціальних знань, процесуальний порядок яких закріплено у КПК, а їх результати мають доказове значення: призначення та проведення судової експертизи; допит експерта; участь спеціаліста в цій слідчій (розшуковій) дії; б) форми використання спеціальних знань, про які у КПК згадується, проте не визначений їх процесуальний порядок, але їх результати є доказами: попередній висновок експерта, показання експерта, проведення документальних перевірок та ревізій, дослідження предметів, документів,

трупів із залученням спеціаліста на стадії порушення кримінальної справи, роз'яснення сторонам та суду питань, що належать до професійної компетенції спеціаліста; в) форми використання спеціальних знань, які не передбачені КПК, проте їх результати можуть мати доказове значення. Наприклад, результати «несудових експертиз», що можуть бути використані як «інші документи»; г) форми використання спеціальних знань, які названі у КПК, проте їх результати не мають доказового значення. До цієї форми можна віднести таку функцію експерта, як допомога слідчому в постановці запитань експерту, консультації спеціаліста, які мають орієнтуюче значення [91, с. 67]. Наведені класифікації можна визначити як такі, що найбільш часто використовують у теоретичних дослідженнях, водночас, зважаючи на положення КПК України щодо ліквідації стадії порушення кримінальної справи, у вітчизняній правозастосовній практиці вирішено проблему проведення експертизи до порушення кримінальної справи, яка широко обговорювалась, а відповідні положення КПК 1960 року зазнали критики. Відтак, така форма використання спеціальних знань, як попередні дослідження, втратила актуальність. Сучасному стану законодавства відповідає перелік форм використання спеціальних знань, який пропонує В.В. Тіщенко:

1) проведення судових експертиз (статті 242–245 КПК), висновки яких є джерелами доказів (ч. 2 ст. 84 КПК) і засобом доказування (ч. 2 ст. 93 КПК);

2) участь спеціаліста в проведенні слідчих дій (ст. 71 КПК) з метою надання допомоги слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів злочину, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань. Він може висловлювати думки й припущення щодо обставин злочину на основі своїх професійних знань. Таким чином, спеціаліст сприяє збиранню доказів під час проведення слідчих дій, чим підвищує їх ефективність. Крім того, слідчий за допомогою спеціаліста проводить попереднє дослідження

обстановки, слідів та інших об'єктів, що дає змогу висунути версії стосовно учасників події та її обставин;

3) допит експерта (п. 2 ч. 5 ст. 69, ч. 1 і 3 ст. 95 КПК), що дає змогу слідчому з'ясувати неясні питання в експертному дослідженні й висновках. Слід звернути увагу на ситуацію, що передбачена ч. 7 ст. 95 КПК, а саме: якщо особа, яка дає показання, висловила думку або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях, і суд визнав їх допустимими, то інша сторона в судовому розгляді має право допитати цю особу за правилами допиту експерта (ст. 356 КПК);

4) участь у допиті малолітньої або неповнолітньої особи (статті 226, 227, 491 КПК) педагога, психолога, лікаря як спеціалістів, що дає змогу встановити психологічний контакт з допитуваним, звернути увагу на особливості його характеру, інтелекту, поведінки, стосунків, об'єктивність показань тощо;

5) отримання висновків ревізій і актів перевірок (п. 4 ч. 2 ст. 40, ч. 2 ст. 93, п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК) як документів – джерел доказів;

6) застосування технічних засобів у кримінальному провадженні (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч. 1–4 ст. 107 КПК), що розглядається законом як один із способів фіксації (закріплення) доказів. Крім того, техніко-криміналістичні засоби можуть забезпечувати сам процес проведення слідчої дії. Наприклад, проведення допиту або впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК);

7) письмові пояснення спеціалістів (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК), які брали участь у слідчих діях, щодо особливостей виявлення і фіксації слідів та інших об'єктів, особливостей особи допитуваного і його поведінки, своєї думки щодо певних обставин злочину тощо. Такі роз'яснення сприяють і можуть обґрунтовувати процесуальні рішення щодо подальших експертних досліджень, проведення процесуальних та розшукових дій. Слід зауважити, що, на жаль, КПК України не передбачає можливості допиту спеціаліста, що

сприяло б більш ясному уявленню щодо певних обставин події, яка розслідується;

8) про необхідність участі перекладача в кримінальному провадженні зазначає ціла низка статей КПК України: ч. 3 ст. 29, п. 18 ч. 3 ст. 42, п. 9 ч. 1 ст. 56, п. 4 ч. 1 ст. 66, ст. 68, ч. 1 ст. 79 та ін. Закон забезпечує учасникам кримінального провадження, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання й подавати скарги рідною або іншою мовою, якою вони володіють, а також користуватися послугами перекладачів. У свою чергу, слідчий, прокурор і суддя можуть використовувати послуги перекладача під час проведення окремих слідчих дій для отримання свідчень, з'ясування змісту певних документів, які можуть бути виявлені у процесі огляду або обшуку;

9) консультації спеціалістів при підготовці до призначення експертиз і проведення окремих слідчих дій, аналізу документів тощо. Можливість використання таких консультацій передбачена положеннями ч. 1 ст. 71 КПК. Це можуть бути рекомендації з постановки питань на експертизу, що збирається призначити слідчий, консультації зі спеціальних питань перед допитом підозрюваного або свідка та інші ситуації [174 с. 45–46].

Наведену класифікацію взято за основу для розуміння та визначення форм використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України, а її окремі складові безпосередньо застосовано в роботі.

Як було встановлено, найбільш поширеним видом експертиз у кримінальних провадженнях про порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою є судова інженерно-технічна експертиза в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності (з дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці).

Згідно з інформацією Реєстру методик судових експертиз, зареєстровано декілька методик дослідження причин та наслідків порушення

вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці як виду інженерно-технічної експертизи. Зокрема це: методика експертного дослідження причинних зв'язків (З.М. Соколовський, 1970 р.); методика експертного дослідження методів організації робіт із ліквідації надзвичайних ситуацій та управління ними (Міністерство освіти і науки України, 2004 рік.); методика експертного дослідження методів організації робіт із ліквідації надзвичайних ситуацій (Крупка А.А., 2004 рік); методика експертного дослідження методів управління та організації аварійно-рятувальних робіт (Донецький НДІСЕ Міністерства юстиції України, 2004 рік); загальні положення судової гірничотехнічної експертизи (Донецький НДІСЕ Міністерства юстиції України, 2005 рік); методика експертних досліджень порушень вимог ергономіки по справах, пов'язаних з невиконанням правил електробезпеки (Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України, 2008 рік); методика проведення судових експертиз, які досліджують причини та наслідки недотримання вимог правил техніки безпеки та охорони праці на автомобільному транспорті (Кримський НДІСЕ Міністерства юстиції України, 2010 рік); методика експертного дослідження техніко-організаційних причин, умов та наслідків екологічних правопорушень (Донецький НДІСЕ Міністерства юстиції України, 2010 рік). Як свідчать результати вивчення судової та експертної практики, усі зазначені методики застосовуються для вирішення складних питань інженерно-технічного характеру, а аналіз тематичних публікацій свідчить, що відбувається подальший розвиток наукового знання у цьому напрямі [38–40].

У літературі мету судової інженерно-технічної експертизи визначають як встановлення із залученням спеціальних знань фактичних обставин виникнення й розвитку надзвичайної ситуації на підприємстві, насамперед галузей підвищеної небезпеки, її наслідків для аварійного об'єкта й людей, а також вивчення каузальності. Отримані у процесі експертного дослідження дані слугують процесуальним джерелом доказів при розслідуванні кримінальних, цивільних, господарських або адміністративних справ, і в

технічному аспекті дають можливість слідчому й судді з'ясувати причинний зв'язок обставин події та умови, що сприяли її виникненню.

Предмет судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності – зафіксовані слідами-відображеннями фактичні дані, обставини події, які досліджуються й установлюються на базі методів загальної теорії судової експертизи, спеціальних наукових знань у сфері промислового й сільськогосподарського виробництва, прикладних наук з метою виявлення причинних залежностей і зумовлені сукупністю інформації про діяльність або бездіяльність робітників і посадових осіб у процесі нормального функціонування підприємства та при виникненні на ньому надзвичайної ситуації, недотримання трудової й виробничої дисциплін, невиконання вимог законодавчих, нормативно-правових актів з охорони праці та експлуатаційної документації, порушення технологічних процесів, технічний стан будинків, споруд, комунікацій, транспорту, приладів контролю, машин, механізмів, устаткування, інструментів й інших знарядь праці, а також засобів протиаварійного, колективного та індивідуального захисту.

Об'єкт судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності – це сліди-відображення у вигляді матеріальних і матеріалізованих джерел інформації, що містяться в матеріалах кримінальної, цивільної, господарської чи адміністративної справи щодо надзвичайної ситуації та досліджуються експертами (речові докази, фрагменти місця події, зразки, будинки, споруди, майданчики, комунікації, способи й засоби виробництва, системи керування, контролю та захисту, документи тощо) [98, с. 333–334].

Фахівці також визначають перелік проблем, які можуть бути вирішені в межах проведення згаданої експертизи та констатують, що він не є вичерпним. До найбільш типових належать такі [122, с. 65]:

- верифікація виду техногенної аварії на підприємстві, установлення її причин й обставин, а також ступеня тяжкості матеріально-технічних й екологічних наслідків;
- з'ясування причин порушень технологічного процесу;
- визначення відповідності фактичних умов експлуатації машин, механізмів, обладнання, інструментів вимогам нормативно-технічної документації, їх технічного стану та придатності для виконання конкретних технологічних і технічних операцій;
- виявлення наявності дефектів машин, обладнання й механізмів, технічних причин і часу їх виникнення;
- установлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, що він виконує;
- визначення об'єктивної можливості виконання певних дій у заданих виробничих умовах;
- установлення недоліків організаційно-технічного характеру у виробничому процесі підприємства;
- визначення відповідності умов праці на підприємстві й певному робочому місці правилам і нормам техніки безпеки;
- виявлення обставин, які сприяли професійному захворюванню, виробничому травмуванню чи аварії на підприємстві;
- установлення послідовності явищ, які призвели до надзвичайної ситуації;
- виявлення якості використовуваних матеріалів та інструментів з погляду безпеки ведення певного виду робіт;
- установлення природних або інших явищ, які могли зумовити виникнення досліджуваної події, при цьому має місце й людський чинник;
- оцінювання адекватності дій причетних до події осіб у даній виробничій ситуації;
- установлення відповідності поведінки осіб, причетних до події, вимогам нормативно-правових актів з охорони праці, що регламентують дії

робітників та інженерно-технічних працівників у нормальних й екстремальних виробничих умовах;

– виявлення дій осіб, що не відповідали вимогам нормативно-правових актів з охорони праці та перебували в прямому (безпосередньому) причинно-наслідковому зв'язку з настанням події або її ускладненням і розвитком негативних наслідків надзвичайної ситуації, що розглядається [98, с. 336–337].

На практиці реалізація зазначених напрямів можлива шляхом постановки запитань експерту. Рекомендації щодо орієнтовного переліку запитань допомагають слідчому об'єктивно оцінити можливість одержання та доказове значення майбутнього висновку експерта. Як приклад можна навести перелік, запропонований Науково-дослідним експертно-криміналістичним центром при Головному управлінні МВС України в Харківській області та Київським науково-дослідним інститутом судових експертиз, а саме:

– чи відповідає конструкція механізму (обладнання, устаткування) вимогам правил охорони праці та безпеки життєдіяльності?

– чи відповідає стан механізму (обладнання, устаткування) вимогам правил охорони праці та безпеки життєдіяльності?

– чи були забезпечені працівники необхідними засобами індивідуального та колективного захисту? Якщо так, то чи були ці засоби належним чином випробувані?

– яка причина нещасного випадку, аварії та які обставини її обумовили?

– невиконання яких вимог нормативних актів з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності перебуває у причинному зв'язку з настанням події?

– дії (бездіяльність) яких осіб з технічної точки зору перебувають у причинному зв'язку з настанням події нещасного випадку (аварії тощо)?

– чи відповідає організація робіт на даній виробничій ділянці вимогам охорони праці?

– чи відповідає організація та проведення інструктажу конкретних працівників нормативним вимогам?

– чи відповідає порядок виконання робіт нормативно-технічним вимогам?

– які заходи безпеки має бути вжито в конкретній ситуації?

– які види навчання з охорони праці повинні проходити працівники, що виконують конкретну роботу?

– чи належить конкретна робота до категорії робіт з підвищеною небезпекою?

– чи належить об'єкт (підприємство, виробнича ділянка) до об'єктів з підвищеною небезпекою?

– чи є певна машина, механізм, устаткування машиною, механізмом, устаткуванням підвищеної небезпеки?

– на яку особу покладено забезпечення виконання тих чи інших правил охорони праці та безпеки життєдіяльності?

– який клас небезпеки речовин, що застосовуються на підприємстві?

Визначено також орієнтовний перелік об'єктів, які містять інформацію про травматичну подію та надаються експерту для проведення дослідження:

– акт спеціального розслідування форми Н-5;

– акти форми Н-1, П-4 або НПВ на кожного постраждалого окремо;

– протокол огляду місця події;

– ескіз місця нещасного випадку, аварії;

– план, схема, ескіз, фотознімки, відеоматеріали місця нещасного випадку, пошкодженого об'єкта, устаткування, пристосувань, апаратури тощо;

– приписи посадових осіб органів державного і відомчого нагляду, служби охорони праці підприємства [4];

– висновки експертиз (науково-технічної, медичної та ін.), якщо вони проводилися під час розслідування аварії, нещасного випадку;

– медичний висновок про причину смерті або характер травми постраждалого, а також про наявність у його організмі алкоголю або наркотиків;

– висновки лікувально-профілактичного закладу про розслідування випадків виявлення гострих професійних захворювань (отруєнь), результатів вимірювань і лабораторних досліджень небезпечних і шкідливих виробничих чинників трудового процесу;

– протоколи опитувань і пояснювальні записки потерпілих, свідків та інших осіб, причетних до події;

– копії документів про проходження потерпілими навчання, перевірки знань, інструктажів з охорони праці, а також стажування на робочому місці;

– положення про систему управління охороною праці на підприємстві;

– положення про нарядну систему на підприємстві;

– накази адміністрації підприємства, що стосуються питань охорони праці;

– посадові інструкції причетних до події нещасного випадку інженерно-технічних працівників: головного інженера, інженера, головного технолога підприємства, заступників директора підприємства по виробництву й охороні праці, начальника зміни, диспетчера, начальника (заступника начальника) ділянки, механіка, старшого майстра, змінного майстра, бригадира (ланкового) та ін.;

– інструкції з охорони праці за професіями та видами робіт;

– результати необхідних лабораторних досліджень і випробувань, технічних розрахунків й інших досліджень, що мають значення у справі, яка розглядається;

– технологічний регламент, проект проведення робіт;

– інструкції з експлуатації устаткування, обладнання, машин, механізмів і їх технічні характеристики;

– технічні паспорти, технічні умови і перелік оснащення, безпосередньо задіяного в процесі робіт;

- матеріали, які містять дані про технічний стан устаткування, машин, механізмів, пристосувань, апаратури, що безпосередньо стосується процесу проведення робіт, під час виконання яких стався нещасний випадок (акти випробувань, технічних оглядів та ін.);

- документи, що містять дані про професійну підготовленість осіб, які виконують роботи або керують машинами і механізмами;

- книги нарядів ділянки, на якій працював постраждалий або відбулася аварія у момент виконуваної роботи;

- журнали інструктажів з охорони праці ділянки, на якій виникла аварія або відбувся нещасний випадок, журнали або протоколи огляду устаткування, вимірювань різних параметрів, перевірки тощо;

- таблиці виходів на роботу працівників ділянки [66]. Крім того, об'єктами експертизи часто є обладнання, прилади та механізми, апарати (їх частини або уламки); сировина та робочі матеріали [17].

Складність проведення інженерно-технічних експертиз з охорони праці, у деяких випадках неналежний рівень підготовки експертів, неякісне збирання об'єктів для експертного дослідження, відсутність досвіду розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, у слідчих органів внутрішніх справ – негативно позначаються на якості досудового слідства та призводять до того, що суди не беруть до уваги висновки експертиз.

Приклад. У справі № 638/15841/14-к (падіння баштового крана, що спричинило загибель людей) судом встановлено низку порушень з боку органів досудового розслідування та експерта під час призначення та проведення судової комісійної інженерно-технічної експертизи з охорони праці №7895 від 29 серпня 2014 року.

Суд зазначає, що згаданий висновок здійснено в порушення вимог ст. 102 КПК України, Закону України «Про судову експертизу», Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України 8 жовтня 1998 року

№ 53/5, та є таким, що суперечить іншим доказам дослідженим судом, які вказують на причину падіння крана.

Відповідно до пунктів 5, 6 ч. 1 ст. 102 КПК України, у висновку експерта має бути зазначено опис отриманих експертом матеріалів та матеріали, які використано експертом, докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані в дослідженні, отримані результати та їх оцінка.

Крім того, згідно з ч. 3 ст. 102 КПК України, якщо при проведенні експертизи буде виявлено відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставились питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку.

Відповідно до положень ст. 3 Закону України «Про судову експертизу», судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Згідно з Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України 8 січня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26 грудня 2012 року № 1950/5 п. 2.3), експерту забороняється: самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно; вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта та з'ясування питань права; експертиза проводиться після подання органом (особою), який (яка) її призначив(ла) (залучив(ла) експерта), матеріалів, оформлених згідно з вимогами процесуального законодавства та цієї Інструкції (п. 3.1); коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта, його описами та іншими матеріалами, доданими до справи в установленому законодавством порядку, якщо це не суперечить методичним підходам до проведення відповідних експертиз (п. 3.5); про проведення експертизи за такими

матеріалами вказується в документі про призначення експертизи (залучення експерта) або письмово повідомляється експерт органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта) (п. 4.4); якщо отримані матеріали оформлені з порушеннями, які виключають можливість організації проведення експертизи, керівник експертної установи терміново у письмовій формі повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). Якщо орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), не вживає належних заходів для усунення цих перешкод, керівник експертної установи після закінчення тридцяти календарних днів з дня направлення повідомлення повертає йому (їй) матеріали (п. 4.15). У дослідницькій частині висновку експерта описуються процес дослідження та його результати, а також наводиться обґрунтування висновків з поставлених питань. Дослідницька частина повинна включати в себе: відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування; посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них; експертну оцінку результатів дослідження. Опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), можуть надаватись їм для ознайомлення. За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, які не належать до предмета експертизи або до компетенції експерта, зазначаються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені. Узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатися у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

Відповідно до вступної частини висновку вищезазначеної судової комісійної інженерно-технічної експертизи з охорони праці № 7895,

складеного 29 серпня 2014 року, експертам надано матеріали кримінального провадження № 12014220000000314 в трьох томах, аркуші без нумерації з додатками: матеріали проведення спеціального розслідування групового нещасного випадку із смертельним наслідком, що стався 17 травня 2014 року, в одному томі, паспорт баштового крана КБ-405-«А» рег. № 35979, матеріали з реконструкції баштового крана КБ-405А-2А за № 718, вахтовий журнал машиніста крана, журнал № 2 реєстрації інструктажів з питань охорони праці на робочому місці, журнал реєстрації відвідувачів, журнал нівелювання підкранових колій, додаткові документи на 24 аркушах, чотири креслення ПВР. Матеріали доставлено в інститут в не упакованому вигляді нарочним.

З огляду на зазначене, суд дійшов висновку, що підстав для проведення експертизи в експертної установи не було, оскільки належне оформлення документів, які надають у розпорядження експерта, як того вимагають норми закону, не відбулось, матеріали кримінального провадження не містять нумерації та не відображають перелік наявних у ній документів, інші надані документи, на які експерти вказують як на додатки, узагалі не містять кількість аркушів та посилань на належне посвідчення їх органом розслідування.

Суд звертає увагу на те, що сам об'єкт, тобто баштовий кран, безпосередньо експерти не досліджували, а експертизу проведено на підставі наданих досудовим слідством матеріалів, що містять вихідні дані, які відображено неоднозначно, що експерту категорично заборонено.

Тобто висновками за результатами дослідження технічних причин аварії (падіння) крана, встановлених двома незалежними комісіями спеціалістів зазначено, що причиною його падіння є такі технічні причини: основна – порушення вимог експлуатаційної документації та вимог технічних Умов на проведення реконструкції крана КБ-405-2А, а саме: не виконано укріплення ручними протиугінними упорами після закінчення роботи крана, відсутні механічні протиугінні захвати та два гальма механізму

переміщення крана; супутня – незадовільний стан підкранової рейкової колії, зменшене, порівняно з паспортним, зусилля гальм механізму переміщення крана.

Крім того, матеріали містять висновок від 12 березня 2013 року № 080 за результатами експертного обстеження (технічного діагностування) вантажопідіймального обладнання, здійснений ООНВП «АВІОР», згідно з яким у подальшому дозволяється експлуатувати кран КБ-405-2А, власником якого є ОАО «КДСК».

Матеріали кримінального провадження містять також дані про те, що кран у 2007 році пройшов реконструкцію та був придбаний у тому вигляді, у якому він перебував в експлуатації, та жодних ремонтних робіт власник АТ «Куряжський будівельний комбінат» йому не проводив, що також підтверджує паспорт крана.

Вищезазначені обставини підлягали встановленню органом досудового розслідування і технічно незадовільний стан крана встановлено комісією з розслідування нещасного випадку, на що експерти не звернули увагу. Лише на підставі даних, встановлених органом досудового розслідування, експерт мав змогу надати оцінку певним обставинам, а не встановлювати їх самотійно, використовуючи вихідні дані на свій власний розсуд, які не є однозначними.

Відповідно до висновку експертів, останній не містить даних, які встановили експерти у процесі дослідження про технічний стан крана, чи був він у технічно справному стані, чи стан крана був незадовільним і в момент його падіння, хоча ці обставини мають важливе значення для встановлення причин його падіння під впливом сильного вітру. Однак експертами не було встановлено стан крана, у зв'язку з чим висновок про те, що єдиною причиною падіння крана є не встановлення противідкатних башмаків, узагалі викликає сумніви.

У дослідницькій частині експерти зазначають, що використовують метод інформаційного моделювання та ситуаційного аналізу із зіставленням

фактичних даних, що містяться в наданих для дослідження матеріалах кримінального провадження з вимогами нормативних документів, які стосуються події, що розглядається.

Проте у висновку не зазначено, які фактичні дані експерти взяли за основу. У ньому тільки зазначаються документи з різними протилежними висновками щодо технічного стану баштового крана, які взято до уваги, а які відкинуто, останній не містить певних обґрунтувань. У разі, якщо експерти при дослідженні використали матеріали висновків експертних комісій про встановлення причин падіння баштового крана, де вказано, що причиною падіння є чотири фактори, а саме: технічно незадовільний стан цього механізму, які вони описують у своїй описовій частині, однак обґрунтувань причин не взяття їх до уваги або врахування при здійсненні власного висновку не міститься, ці данні з технічної точки зору не спростовано .

Суд зауважує на тому, що в судовому засіданні встановлено та підтверджено певними доказами те, що кран було реконструйовано у 2007 році. У результаті цього збільшено стрілу до 27 м та довжину крана на 5,1 м, не встановлено чотири додаткових протиугінних захоплювачів, які фіксують даний кран до рейок з метою запобігання його угону під впливом вітру, відсутність двох гальм механізму переміщення крана, які впливають на утримання крана в непорушному стані та за наявності тільки двох зменшується утримуючий момент крана на місці .

В експертному висновку не міститься жодних технічних розрахунків та не враховано вищезазначені дані. Експертами не досліджено, чи могли вплинути дані обставини на падіння крана, що призводить до сумнівності висновків та їх достовірності.

Висновок також не містить опис процесу застосовування методу інформаційного моделювання та ситуаційного аналізу із зіставленням фактичних даних, які є суперечливими.

Висновок експерта навіть не містить визначення розшифрувань спеціальних технічних термінів: «рельсові захвати» та «противовідкатні башмаки», що, узагалі, є відмінними один від одного.

Не міститься експертна оцінка результатів дослідження в описовій частині висновку.

У зв'язку з цим, експерт дійшов висновку про неналежне встановлення противовідкатних башмаків, неякісне затягування гальм ходу крана на візку крана та їх фіксацію при встановленні крана на стоянку, при тому, що в наявності їх було тільки два, а мало бути, відповідно до Паспорту крана та належних умов його експлуатації, належного технічного стану – чотири, та як це вплинуло на його рух від пориву вітру та відсутність на ньому чотирьох протиугінних захватів, які повинні фіксувати кран до рейок, як це передбачено технічними умовами та паспортом і проектом реконструкції крана описова частина висновку не містить.

Окрім того, суд звертає увагу на те, що висновок експертизи явно суперечить висновкам, здійсненим двома незалежними експертними комісіями, які проводили розслідування нещасного випадку та встановлювали причини падіння баштового крана на місці із здійсненням певних вимірів, застосуванням технічних засобів, візуального огляду та дійшли до протилежних висновків.

Отже, з огляду на вищевказане, керуючись положеннями ч. 10 ст. 101 КПК України, суд не взяв до уваги висновок експертизи.

Специфічні експертні помилки описує А.Ю. Бутирін, який зазначає, що на практиці поширені експертні дослідження, спрямовані на встановлення причинного зв'язку між відхиленнями від вимог спеціальних правил, які регламентують питання виконання виробничих операцій, експлуатації будівель і споруд, безпеки праці у будівництві, та наслідками. У таких випадках експерт повинен спочатку встановити факт таких порушень, потім його причинний зв'язок з наслідками.

Оцінюючи висновок експерта, слідчий та суд можуть не погодитись із першою частиною судження, у такому разі й другу частину буде визнано недостовірною. Це трапляється у випадках, коли подія, що розслідується, пов'язана причиною не з відхиленнями від вимог спеціальних правил, а з обставинами, викликаними неналежними діями обвинуваченого (наприклад, розпорядження керівника організації може бути неправильно розтлумачене). У таких висновках, зазвичай, підмінюються поняття, що визначають події (дії), які можуть бути причиною пов'язані з наслідками. Замість факту відхилення від вимог спеціальних правил наводяться інші факти, пов'язані з поведінкою обвинуваченого (підозрюваного).

У тих випадках, коли у висновку відображено хід і результати дослідження, яке ґрунтується на експериментальних даних, необхідно звернути увагу на повноту, детальність (ступінь деталізації) описання досліджуваної події та події, що моделюється під час експерименту. Недостатня детальність такого описання не дозволить особі, яка оцінює висновок, судити про те, наскільки умови експерименту відповідали умовам нещасного випадку, і, відповідно, може викликати сумнів у достовірності висновків, які формулюються за результатами проведення такого експерименту. Водночас ці сумніви може бути усунено під час допиту експерта. Інша справа, якщо описання, яке є деталізованим та повним, виявляє невідповідність умов реальної та модельованої події. У такому разі відсутність достовірності висновків експерта є очевидною [41].

У цьому контексті не можна оминати увагою проблему щодо постановки перед експертом питань з права. Незважаючи на те, що відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права, у слідчій та експертній практиці поширені помилки, пов'язані з визначенням деяких питань як правових. Різне розуміння і тлумачення поняття «питання права», відсутність єдиних підходів до вирішення цієї проблеми призводить до зниження якості експертних висновків, позбавлення можливості органів досудового

розслідування та інших учасників кримінального провадження отримати доказову інформацію за допомогою експертиз.

Як справедливо зазначають Ю.О. Кривченко та І.М. Марченко, тривалий час більшість юристів уважали, що встановлення причинного зв'язку – виключно функція органів розслідування й суду, але не експерта, навіть саме ставлення перед останніми подібних питань є неправильним, оскільки їх вирішення вимагає врахування багатьох суб'єктивних моментів діяльності обвинуваченого, а це виходить за межі компетенції експертів. Такої точки зору дотримувалися й деякі експерти, практично ухиляючись від дослідження каузальності навіть тоді, коли таке завдання прямо ставилося перед ними. Тільки останніми роками залучення експертів до встановлення причинного зв'язку стало звичайним явищем. За деякими видами досліджень, зокрема автотехнічних, судово-медичних, щодо справ про порушення правил і норм охорони праці, у тому числі гірничотехнічних, питання про каузальність, причини або наслідки ставляться в більшості постанов про призначення експертизи [100, с. 345].

На нашу думку, для уникнення можливих помилок з боку слідчих під час постановки запитань експерту та неправильного розуміння характеру запитань експертами варто орієнтуватись на те, що експерт тільки роз'яснює та розшифровує зміст окремих положень з охорони праці, техніки безпеки тощо, визначає їх місце в загальній системі безпеки виробництва, зіставляє, порівнює певні норми та вимоги з фактичними обставинами, діями, бездіяльністю певних осіб тощо. Натомість експерт не надає правову оцінку цим документам, діям, подіям, а отже, не можна говорити про вирішення ним питань права.

С.Д. Тулупов та В.В. Сабадаш на підставі узагальнення експертної практики описали можливості судових експертиз, пов'язаних з порушенням вимог у галузі безпеки життєдіяльності, охорони праці та ергономічного забезпечення. Автори зазначають, що при проведенні судових експертиз, пов'язаних з порушеннями вимог у галузі безпеки життєдіяльності й охорони

праці, використовуються знання різних наук, включаючи інженерну психологію, фізіологію, психологію та гігієну праці та ін. Кожна наука порізно займається оптимізацією окремих груп факторів, що впливають на діяльність людини. Дотепер для цілей експертизи не використовувалися практичні результати такої науково практичної дисципліни, як ергономіка. Однак в експертизах виникають ситуації, коли потрібні знання не тільки окремих груп факторів, а й знання комплексного їх впливу на діяльність людини в системі людина-техніка-середовище. Але тільки ергономіка здійснює комплексне вивчення і проектування трудової діяльності з метою оптимізації знарядь, умов та процесів праці [63]. Пропонується визначення судової експертизи, пов'язаної з порушеннями в галузі життєдіяльності, охорони праці та ергономічного забезпечення, що призвели до настання нещасного випадку, аварії чи професійного захворювання як процесуальної дії, сутність якої полягає в дослідженні обставин справи, що проводиться в передбаченому законом порядку обізнаною в ергономічній науці особою за дорученням слідчих і суду для встановлення фактичних порушень чинних нормативних документів, які регламентують безпеку виконання робіт у різних галузях промисловості та наявність або відсутність причинного зв'язку між допущеними порушеннями та наслідками події в системі «людина – техніка – середовище». Визначено також предмети досліджень судової експертизи, пов'язаної з порушеннями в галузі безпеки життєдіяльності та охорони праці з позиції етапів ергономічного забезпечення:

1. Організація середовища людина – машина.
 - 1.1. Розподіл функцій між людиною та машиною.
 - 1.2. Розподіл функцій між операторами.
2. Організація діяльності операторів.
 - 2.1. Структура й алгоритм дискретної діяльності.
 - 2.1.1. Склад, послідовність і час виконання операцій і дій.
 - 2.1.2. Використовувані елементи робочого місця.

2.1.3. Стереотипність і логічна складність, психофізіологічні аспекти діяльності.

2.1.4. Просторово-часові зв'язки.

2.2. Структура й алгоритм безперервної діяльності.

2.3. Інформаційна модель.

2.3.1. Склад, обсяг і форма відображуваної інформації.

2.3.2. Категорія і алфавіт кодування.

3. Технічні засоби діяльності.

3.1. Конструкція й компонування робочого місця.

3.1.1. Організація, конструювання, форма, розміри робочого місця.

3.1.2. Робоче положення та пози.

3.1.3. Технічне обслуговування та ремонт.

3.2. Елементи робочого місця.

4. Функціональні стани, формування і підтримка працездатності оператора.

4.1. Контроль функціонального стану.

4.2. Забезпечення вимог до середовища на робочому місці.

5. Професійний відбір і підготовка оператора.

6. Населеність приміщення [177].

Проаналізувавши зміст та можливості використання спеціальних ергономічних знань, можна констатувати їх практичне значення для розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України. Водночас вивчення практики розслідування цих злочинів засвідчило, що слідчі не використовують таку можливість, оскільки не обізнані про неї та механізм її реалізації. З метою надання практичної допомоги органам досудового розслідування, рекомендації щодо призначення експертиз під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, запропоновано в методичних рекомендаціях [173].

Як свідчить статистика, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою поширені випадки ураження електричним струмом. Для

встановлення механізму травмування у кримінальних провадженнях призначають електротехнічну експертизу.

У спеціальній літературі зазначено, що під предметом судової електротехнічної експертизи слід розуміти фактичні дані та обставини справи (події, пов'язаної з виникненням, розвитком і наслідками нештатних режимів в електроустановках чи їх складових, станом електроустаткування щодо його відповідності нормативним вимогам), які встановлюються на підставі спеціальних знань з відповідних напрямів електротехніки.

Об'єкти судової електротехнічної експертизи – це матеріальні та матеріалізовані джерела інформації, які досліджують експерти-електротехніки з метою встановлення фактичних даних про обставини справи (події), що належать до предмета електротехнічної експертизи. Основним об'єктом експертизи є електроустановка споживача електричної енергії та її елементи; до об'єктів експертизи також належать носії інформації, у яких містяться фактичні дані щодо предмета конкретної електротехнічної експертизи – відповідні документи матеріалів справи; об'єкти дослідження та документи, надані в установленому порядку замовником експертного дослідження.

Завдання електротехнічної експертизи спрямовані на встановлення фактичних даних й обставин справи (події), що належать до її предмета, шляхом дослідження її об'єктів відповідними методами. Вони поділяються на діагностичні, класифікаційні та ситуаційні [60].

В.О. Горбенко зазначає, що за результатами проведеного аналізу електротехнічних експертиз за характерними особливостями предмета, об'єктів і завдань кожному з них може бути віднесено до виду, який відрізняється від інших за характерними ознаками предмета, об'єкта й завдання. За цими ознаками можна виокремити такі види електротехнічних експертиз:

1) дослідження обставин нещасного випадку, пов'язаного з експлуатацією електроустановки, – комплексну з охорони праці, безпеки життєдіяльності та електротехнічну експертизу;

2) дослідження обставин електротравмування – комплексну електротехнічну й медичну експертизу;

3) дослідження обставин виникнення пожежі в електроустановці – комплексну пожежно-технічну та електротехнічну експертизу;

4) дослідження приладів обліку електричної енергії й обставин зовнішнього впливу – комплексну електротехнічну та трасологічну експертизу;

5) дослідження обставин виникнення недостовірності обліку електричної енергії в електроустановках споживачів;

6) дослідження елементів електроустановок з ознаками аварійних (нештатних) режимів і обставин виникнення таких режимів – комплексну електротехнічну, металів і сплавів та трасологічну експертизу;

7) дослідження обставин і наслідків зовнішнього негативного впливу на електроустановку споживача як об'єкта нерухомості – комплексну будівельно-технічну й електротехнічну експертизу;

8) класифікація електротехнічного виробу та встановлення його характеристик [60].

Для формулювання запитань експерту слідчому доцільно звернутися за допомогою до спеціаліста, оскільки, залежно від конкретного завдання електротехнічної експертизи, перелік запитань може бути різним. Як приклад наведемо орієнтовний перелік:

1) які причини виходу з ладу електромережі?

2) які технічні характеристики елементів електроустановки (електроприладу), що надані для дослідження?

3) чи у справному стані електроустановка (електроприлад)? Якщо ні, то які причини несправностей?

4) чи виникли несправності внаслідок порушення технології виготовлення або неправильної експлуатації або через інші причини?

5) чи є сліди перероблення (втручання, змін) у вузлах та деталях приладу електрозахисту. Якщо так, то як це позначилося на їх характеристиках?

6) чи є на наданих об'єктах (речових доказах) ознаки аварійних явищ?

7) який механізм виникнення та розвитку аварійного режиму роботи електроустановки?

8) чи є ознаки невиконання правил експлуатації електроустановки?

9) чи є ознаки умисного виведення електромережі з ладу?

Вивчення та узагальнення експертної і слідчої практики дозволяє визначити також орієнтовний перелік об'єктів, які потрібно надати експерту для вирішення поставлених запитань. До них належать: матеріали кримінального провадження, у яких містяться дані, відомості та документи про технічні характеристики об'єктів, що досліджуються, та інша інформація, необхідна експерту; об'єкти дослідження; документи, що відображають стан об'єкта дослідження; зразки для порівняльного дослідження та ін.

Отже, електротехнічна експертиза може бути призначена для дослідження різних інженерних об'єктів, які містять електричні компоненти. Під час виконання робіт з підвищеною небезпекою такі об'єкти досить часто експлуатуються, а відтак, використання відповідних спеціальних електротехнічних знань може допомогти в отриманні доказової інформації, яку зазвичай неможливо одержати в інший спосіб.

Підвищення якості розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, залежить і від уміння слідчого ефективно використовувати допомогу спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також для надання консультацій. Водночас слідчі не завжди користуються такою можливістю. Встановлено, що у 65 % спеціаліст залучався під час проведення огляду місця події, 12 % – під час огляду документів, 15 % – під

час підготовки до допиту, консультацією слідчі користувались у 54 %, без використання допомоги спеціаліста виявлено 13 % кримінальних проваджень.

Відповідно до ч. 1–3 ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів та може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час проведення досудового розслідування та судом у процесі судового розгляду. У ч. 4 ст. 71 КПК України визначено процесуальні права спеціаліста, а в ч. 5 ст. 71 КПК України – його обов’язки.

Вивчення та узагальнення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, опитування слідчих дозволили визначити найбільш витребувані та актуальні види спеціальних технічних знань, використання яких визнається доцільним у кримінальних провадженнях. До них належать знання щодо:

1) вимог до організації охорони праці на конкретному підприємстві, оцінка стану їх додержання (62 %);

2) відмежування робіт з підвищеною небезпекою від інших видів робіт; особливості їх підготовки та проведення; відмежування конкретного виду робіт з підвищеною небезпекою від інших видів робіт з підвищеною небезпекою (71 %);

3) розподілу та змісту обов’язків з додержання правил охорони праці та техніки безпеки, підготовки та організації виконання робіт з підвищеною небезпекою керівника підприємства, інженерно-технічних працівників, безпосередніх виконавців робіт тощо (65 %);

4) технічного стану обладнання, машин, механізмів; умов їх безпечної експлуатації (54 %);

5) змісту нормативно-технічної документації, законодавчих та нормативно-правових актів у частині організації та проведення робіт з підвищеною небезпекою (52 %);

6) специфіки виробничих процесів та особливостей експлуатації обладнання (49 %);

7) порядку, періодичності та суб'єктів проведення інструктажів, їх змісту (61 %);

8) порядку розслідування нещасних випадків на виробництві (72 %);

Отже, інтерес для слідчих становить не стільки безпосередній зміст документів, функціоналу різних учасників виробничої діяльності, порядку організації та виконання з підвищеною небезпекою, скільки зв'язок певних процесів та документів, їх відношення до травматичної події. Іншими словами, у разі, якщо, наприклад, огляд місця події проведено якісно, вилучено необхідні документи, то слідчий може самостійно ознайомитися з їх змістом. У такому разі допомога спеціаліст не потрібна. Така потреба виникає, коли слідчий виконує аналітичну роботу, встановлює зв'язок або можливий вплив певних явищ, процесів на механізм нещасного випадку, готується до проведення допитів осіб, обізнаних у питаннях охорони праці. Відтак, мета залучення спеціаліста в тому, щоб слідчий одержав адаптоване під конкретне підприємство та вид робіт з підвищеною небезпекою знання (консультацію, роз'яснення), що сприятиме правильній оцінці доказів, визначенню тактики проведення слідчих (розшукових) дій, порядку їх проведення та ін.

Зазвичай потрібними спеціальними знаннями володіють інженерно-технічні працівники. Так, слідчі, залежно від конкретних завдань провадження, зверталися за допомогою до інженерів з охорони праці та техніки безпеки (95 %), інженерів-енергетиків (43 %), інженерів-механіків (64 %), інженерів з організації та нормування праці (17 %), інженерів-

технологів (9 %), інженерів-конструкторів (11 %), а також техніків-електриків (43 %), техніків-енергетиків (34 %), техніків-технологів (16 %) та ін.

Висновки до розділу 2

1. На основі законодавчо визначеного переліку обставин, які підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 91 КПК України), та криміналістичної характеристики злочинів розкрито специфіку встановлення: 1) щодо події кримінального правопорушення: обставин місця (виробництво або будь-яке підприємство: галузь, профіль, вид, форма власності підприємства, юридична адреса, вид діяльності, фактична адреса, розташування виробництва, чисельність працівників, структура управління, підпорядкованість) та часу (початок роботи, під час якої операції (технологічного процесу) стався нещасний випадок, коли стало відомо про настання нещасного випадку) вчинення злочину; інших обставин учинення кримінального правопорушення (відомості про технологічну складову виробничої діяльності); 2) щодо винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення: факту набуття повноважень особою, яка зобов'язана дотримуватися правил виконання робіт з підвищеною небезпекою; періоду, протягом якого особа обіймала відповідну посаду або виконувала роботи з підвищеною небезпекою; факту проходження інструктажу, одержання наряду-допуску, нормативно визначеного періоду перебування особи на об'єкті. Розкрито специфіку доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого, а саме: фізичну та юридичну можливість виконання обов'язків щодо додержання правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

2. Підставою типізації слідчих ситуацій визначено характер, зміст та обсяг початкової інформації про кримінальне правопорушення. Виокремлено такі типові ситуації: 1) зміст початкової інформації про кримінальне правопорушення визначається матеріалами технічного розслідування

нещасного випадку на виробництві (89 %); 2) про кримінальне правопорушення повідомили потерпілий, його родичі, інша особа, якій стало відомо про настання нещасного випадку на виробництві, представники медичного закладу, до якого було доставлено потерпілого (9 %); 3) самостійне виявлення ознак кримінального правопорушення (під час розслідування іншого кримінального правопорушення, повідомлення в засобах масової інформації, матеріали оперативних підрозділів) (2 %).

3. Визначено та запропоновано систему дій слідчого в кожній з типових ситуацій з урахуванням специфіки вчинення та розслідування цих злочинів. У першій слідчій ситуації система дій слідчого будується відповідно до необхідності правильної та повної оцінки матеріалів технічного розслідування нещасного випадку на виробництві, ужиття заходів для збирання та закріплення доказової інформації, ризик втрати якої досить високий, оскільки, не в кожному випадку технічне розслідування проводиться об'єктивно та в повному обсязі. У другій слідчій ситуації система дій слідчого спрямована на з'ясування характеру події, оскільки достеменно не відомо, чи трапився саме нещасний випадок на виробництві і чи пов'язаний нещасний випадок з виробництвом. У третій слідчій ситуації першочергову увагу має бути приділено пошуку та закріпленню доказової інформації, ризик втрати якої високий у зв'язку з поширеністю практики приховування нещасних випадків на виробництві від реєстрації та розслідування.

4. З'ясовано, що спеціаліст залучається для одержання консультацій, роз'яснень щодо технічних питань та специфіки нормативно-правового регулювання організації і проведення робіт з підвищеною небезпекою (89 %); для проведення огляду місця події і документів (63 %); формулювання запитань під час підготовки до допитів (42 %), призначення експертиз (51 %); інших слідчих (розшукових) дій (12 %).

5. Серед питань, для розв'язання яких найчастіше залучається спеціаліст відповідного профілю, визначено такі: вимоги до організації

охорони праці на підприємстві; відмежування робіт з підвищеною небезпекою від інших видів (категорій) робіт; розподіл та зміст обов'язків з додержання правил охорони праці й техніки безпеки керівника підприємства, інженерно-технічних працівників, виконавців робіт тощо; технічний стан обладнання, машин, механізмів; умови їх безпечної експлуатації; зміст нормативно-технічної документації, законодавчих і нормативно-правових приписів стосовно організації та проведення робіт з підвищеною небезпекою; специфіку виробничих процесів та особливості експлуатації обладнання; порядок проведення інструктажів; порядок розслідування нещасних випадків на виробництві.

6. До найбільш поширених видів інженерно-технічних експертиз при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України, належать: судова інженерно-технічна експертиза в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності (для встановлення фактичних обставин виникнення й розвитку надзвичайної ситуації на підприємстві, насамперед галузей підвищеної небезпеки, її наслідків для аварійного об'єкта й людей, а також вивчення каузальності); судова експертиза, пов'язана з порушенням вимог у галузі безпеки життєдіяльності, охорони праці та ергономічного забезпечення (для встановлення фактичних порушень діючих нормативних документів, які регламентують безпеку виконання робіт у різних галузях промисловості та наявність або відсутність причинного зв'язку між допущеними порушеннями й наслідками події в системі «людина – техніка – середовище»); судова електротехнічна експертиза (для встановлення механізму травмування внаслідок ураження електричним струмом, а також виникнення, розвитку і наслідків позаштатних режимів в електроустановках чи їх складових, стану електроустаткування щодо його відповідності нормативним вимогам). Запропоновано деталізовані переліки запитань та об'єктів для кожного виду експертизи.

РОЗДІЛ 3
ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ
ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ

3.1. Огляд місця події

Вивчення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, дало змогу виявити низку недоліків та проблем цієї діяльності, що полягають у несвоєчасному та неякісному проведенні слідчих (розшукових) дій, помилках під час пошуку й вилучення слідової та іншої доказової інформації, неналежному використанні спеціальних знань тощо. Особливу увагу звертає на себе низька якість та результативність проведення деяких слідчих (розшукових) дій, насамперед, огляду (ст. 237 КПК України).

Законодавець виділяє окремі види огляду – огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Як було зазначено вище, порядок проведення огляду регламентовано ст. 237 КПК України, а у криміналістичній літературі описано особливості проведення огляду під час розслідування різних видів злочинів з урахуванням специфіки й особливостей їх розслідування та учинення.

Розглядаючи особливості проведення огляду місця нещасного випадку на виробництві, О.В. Таран зауважує, що під час його проведення слідчі переважно керуються загальними рекомендаціями та використовують типові тактичні прийоми, що не завжди виявляється достатнім, адже у цьому випадку огляд місця події має певні особливості й потребує урахування значної кількості чинників, пов'язаних з функціонуванням виробничого середовища. Унаслідок цього у процесі огляду поза увагою слідчого залишаються важливі обставини та сліди, що нерідко зумовлює потребу в проведенні повторного огляду місця події, що негативно впливає на якість розслідування, адже на момент повторного огляду, зазвичай, обстановка на місці нещасного випадку

зазнає суттєвих змін, а доказова інформація може бути остаточно втрачена [172, с. 166].

Результати власного дослідження слідчої практики загалом підтвердили наведене, тому особливостям проведення згаданої слідчої (розшукової) дії під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, доцільно приділити окрему увагу.

Як зазначають автори коментаря КПК України, окремим видом огляду є огляд місця події, яким може бути певна місцевість чи її окрема ділянка, приміщення або будівля, де готувався злочин, де він був учинений або де настали злочинні наслідки чи зберігаються його сліди, а під час огляду місця події може мати місце огляд окремих предметів, документів, трупа [118, с. 528]. Проведення огляду під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, як свідчать емпіричні дані, доказову інформацію слідчі переважно отримують під час огляду місця, де стався нещасний випадок (зазвичай це робоче місце потерпілого), та місця, де зберігається документація підприємства (роботодавця) із подальшим або одночасним оглядом документів, що стосуються вчинення злочину.

Зважаючи на бланкетний характер диспозиції ст. 272 КК України, вважаємо, що нарівні з кримінальним, кримінальним процесуальним законодавством, відомчими нормативно-правовими актами, під час розслідування потрібно керуватись також положеннями трудового, цивільного, господарського законодавства та відповідними типовими й спеціальними інструкціями, положеннями тощо. Адже саме в цих документах визначено порядок виконання робіт з підвищеною небезпекою. Відтак, обов'язковою складовою діяльності слідчого є зіставлення фактичних обставин розслідування і вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів, які регламентують порядок та умови виконання робіт з підвищеною небезпекою, визначення (оцінка) відповідності дій окремих суб'єктів нормативно-правовим правилам та вимогам.

Отже, з цих позицій розглянемо деякі особливості проведення огляду.

У загальному розумінні робоче місце – це просторова зона дії, оснащена технічними засобами, в якій здійснюється трудова діяльність працівника (працівників), а робоча зона – це частина робочого місця, обмежена крайніми точками досяжності рук чи ніг працюючого із зміщенням на один-два кроки від центру робочого місця. На робочому місці розміщуються знаряддя, предмети і продукти праці, тому межі робочого місця повинні забезпечити можливість виконання всіх дій технологічного процесу [123]. Під час проведення огляду місця події наведені положення дають змогу правильно визначити межі огляду та зазначити відповідні відомості у протоколі, а також виокремити об'єкти, які підлягають огляду.

Огляд робочого місця, де стався нещасний випадок, крім відображення й фіксації характеристик та обставин, обов'язкових для будь-якого огляду, передбачає також пошук, оцінку та фіксацію специфічних даних щодо умов праці під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (додаток Б).

Слідчий повинен виходити з того, що відповідно до вимог законодавства роботодавець зобов'язаний забезпечити безпеку працівників під час експлуатації обладнання, виконання технологічних процесів, а також інструментів, сировини й матеріалів, що використовуються під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. У протоколі обов'язково потрібно зафіксувати інформацію про виробника, рік випуску, тип, марку, серійний, інвентарний номер машини, обладнання, агрегату та іншого обладнання, під час експлуатації якого стався нещасний випадок, оскільки це слугуватиме підтвердженням (або спростуванням) виконання (невиконання) роботодавцем або іншим суб'єктом своїх обов'язків.

Окрему увагу потрібно приділити фотографуванню загальної обстановки на місці події (розташування виробничого обладнання, місце зберігання інструментів, прилади, якими користувався потерпілий, наявність загороджувальних пристроїв, попереджувальних знаків та ін.), а також детальній фотофіксації найбільш важливих вузлів, деталей машин і механізмів, що допоможе з'ясувати умови, за яких стався нещасний випадок.

Вивчення емпіричних даних засвідчило, що слідчі під час проведення огляду не приділяють увагу такому важливому питанню, як з'ясування та відображення у протоколі відомостей про обстановку на робочому місці до настання нещасного випадку (лише у 2 % протоколів містилась відповідна схема). Водночас ця інформація має важливе значення для з'ясування цілої низки питань під час встановлення причин настання нещасного випадку, його механізму, встановлення причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) певних осіб та шкідливими наслідками тощо. Такі відомості можна отримати, наприклад, зі слів інших працівників або свідків нещасного випадку, про що обов'язково робиться відповідна відмітка. Загалом же, слідчий після прибуття на місце події, насамперед, має з'ясувати, чи відбулися зміни в обстановці, у чому вони полягали, хто був їх ініціатором, хто і коли їх здійснив та які для цього були причини.

Важливою складовою виробничої обстановки є захисні пристрої та інші засоби безпеки. Під час їх огляду потрібно зважати на те, що конструкція захисної огорожі повинна виключати можливість самовільного переміщення з положення, що забезпечує захист особи, яка працює; забезпечувати можливість виконання передбачених дій, включаючи спостереження за роботою огорожувальних частин виробничого обладнання, якщо це необхідно; не створювати додаткові небезпечні ситуації; не знижувати продуктивність праці тощо [137, с. 22]. Наявність, найменування, стан та розташування захисних пристроїв має бути відображено в протоколі.

Найбільш ретельно потрібно оглянути, описати та сфотографувати частини машин, механізмів, приладів, деталей, інструментів та ін., якими було травмовано потерпілого, оскільки нерідко причини нещасного випадку встановлюються після такого огляду. Якщо огляд проводиться одразу після настання нещасного випадку та є можливість вилучення нестійких слідів (кров, відбитки пальців тощо), першочергову увагу потрібно приділити їх пошуку, фіксації та вилученню. Результати технічного боку огляду об'єкта

(об'єктів), яким було травмовано потерпілого, доцільно відображувати в такому вигляді: 1) точне місце знаходження об'єкта, що оглядається; 2) власник машини, механізму, обладнання; 3) найменування, тип, марка, рік випуску, інформація про виробника та коротка технічна характеристика; 4) наявність паспорта, інструкції з експлуатації; 5) строк експлуатації (за нормами амортизаційних відрахувань), балансова вартість (якщо термін експлуатації сплинув – дата обстеження комісією щодо подальшої експлуатації, склад комісії та її висновки); 6) відомості про особу, за якою закріплено машину, обладнання, механізм; яким чином це оформлено; 7) наявність посвідчення (або іншого документа), що дозволяє роботу на цьому обладнанні (коли і ким видане); 8) наявність інструкції під час роботи на машині, механізмі, обладнанні; 9) дата проведення останнього технічного обслуговування, огляду; хто його проводив; 10) технічний стан основних вузлів та агрегатів [137, с. 22]; 11) показання приладів на момент огляду; 12) наявність сторонніх предметів на робочому місці.

У разі настання нещасного випадку під час технологічного процесу обов'язковому з'ясуванню підлягають операції такого процесу, їх послідовність і тривалість. Для цього доцільно ознайомитися з відповідною документацією, що регламентує цей технологічний процес. Особливу увагу потрібно звернути на те, які інструменти, прилади та пристосування потрібні для його здійснення.

Виконання робіт з підвищеною небезпекою нерідко здійснюється у шкідливих та небезпечних умовах. Тому важливо зафіксувати температурні показники (у тому числі вологість повітря, швидкість його руху, теплове випромінювання), вентиляційні характеристики (наявність, стан, спосіб) та стан освітлення (яскравість, наявність комбінованого освітлення, рівномірність яскравості).

Важливе значення для забезпечення безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою мають ЗІЗ. Зважаючи на характер згаданих робіт, практично в кожному разі нормативними документами передбачено

необхідність застосування ЗІЗ. Обов'язок забезпечення працівників ЗІЗ покладається на роботодавця. За результатами вивчення слідчої практики встановлено, що слідчі не приділяють належної уваги огляду та оцінці стану ЗІЗ під час проведення огляду місця, де стався нещасний випадок. Так, лише у 17 % протоколів зазначено про наявність або відсутність ЗІЗ, а якісно проведено їх огляд тільки у 8 % вивчених протоколів. Під час проведення огляду ЗІЗ потрібно звернути увагу та зафіксувати у протоколі відомості про: 1) наявність ЗІЗ, їх місце знаходження на момент огляду; 2) вид, ідентифікаційні або розпізнавальні знаки; 3) загальний стан; 3) пошкодження, їх характер та локалізацію. Під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (залежно від їх характеру) можуть використовуватись засоби захисту, які мають конструкцію невисокої складності (садові рукавиці, рукавиці для захисту від впливу розчинів миючих речовин, фартухи, головні убори, сезонний одяг, взуття, легкі захисні шоломи, окуляри тощо), але частіше використовуються ЗІЗ, що мають складну конструкцію та призначені для захисту від небезпеки, що загрожує життю людей, або небезпеки завдання тяжких тілесних ушкоджень (фільтруючі пристрої для захисту дихальних шляхів від впливу токсичних речовин та газів, пристосування, що забезпечують частковий захист від впливу хімічних речовин, засоби захисту від ураження електричним струмом, засоби захисту від падіння з висоти та ін.). Якщо огляд ЗІЗ першої групи не становить особливої складності, то під час проведення огляду ЗІЗ другої групи потрібно скористатись допомогою спеціаліста.

Якщо під час виконання робіт з підвищеною небезпекою працівник загинув, огляд потрібно починати з трупа. Відповідно до ст. 238 КПК України, огляд трупа – це самостійна слідча (розшукова) дія. Огляд трупа проводять слідчий, прокурор за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта.

Після прибуття на місце події слідчий: 1) встановлює, чи не збереглися ознаки життя в потерпілого, при виявленні таких вживає заходів щодо надання йому долікарської і першої медичної допомоги, викликає бригаду швидкої медичної допомоги (якщо усі ці дії не виконано до прибуття слідчо-оперативної групи); 2) організовує охорону місця події; 3) перевіряє наявність осіб, участь яких необхідна для проведення огляду, видаляє усіх сторонніх; 3) збирає вихідну інформацію про подію; 4) з'ясовує які зміни на місці події були зроблені з моменту виявлення події, ким і з якою метою; 5) оцінює обстановку на місці події, не порушуючи сліди; 6) намічає план і схему огляду місця події; 7) дає завдання на проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій; 8) роз'яснює учасникам огляду їх права та обов'язки, ознайомлює їх з планом роботи на місці події [44, с. 18].

Як свідчать результати вивчення емпіричних даних, найбільш поширеними видами виробничих травм під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, які нерідко спричиняють смерть потерпілого, є механічні та електричні травми. Причиною механічних травм зазвичай є необережне поводження з інструментами та приладдям для оброблення матеріалів, користування несправним інструментом, падіння виробів або заготовок через їх нестійке укладання, падіння з висоти тощо. Опіки (хімічні й теплові) виникають через необережне поводження з хімічно активними речовинами. Теплові опіки найбільш поширені на виробництвах, пов'язаних із плавкою і литвом металів, зварюванням і паянням, термічною обробкою металів. Електротравми виникають унаслідок ураження людини електричним струмом. Електричний удар викликає ураження нервової системи, серцевої діяльності та порушенням дихання, унаслідок чого може настати клінічна смерть [144].

Наприклад, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою в нафтогазовій промисловості поширеними є нещасні випадки (травмування або загибель працівника), коли має місце затиснення потерпілого між нерухомим та рухомим об'єктами або між двома рухомими об'єктами. Таке

травмування пов'язане з використанням важких вантажів, які потребують ручного оброблення під час монтажу обладнання, маневрування з важким обладнанням, загальними завданнями обслуговування. Характерними також є випадки травмування в умовах обмеженого простору через відсутність кисню, наявність отруйного газу, диму або пару, які надходять до простору або концентрація яких збільшується у зв'язку з характером виконуваних робіт, наприклад, зварювання, рідкі або тверді речовини, які раптово заповнюють простір, пожежі, вибухи тощо (наприклад, на суднах, яким потрібне технічне обслуговування та огляд цистерн). Можливі також механічні пошкодження внаслідок травмування частинами машин та механізмів, що обертаються (зазвичай, це удари тупими предметами, проте можуть бути і порізи, проколювання). Поширеними є травми (смерть) внаслідок вибуху, впливу електричного струму, шуму, хімічного впливу, вібрації, падіння з висоти, раптового вивільнення накопиченої енергії.

Наведений приклад охоплює найбільш поширені види виробничих травм під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Зважаючи на специфіку та характер виробничих травм, які спричинили смерть потерпілого, слідчому потрібно скористатися допомогою та консультацією лікаря-спеціаліста або лікаря-експерта. Така допомога полягає, по-перше, у виявленні ознак, що дозволяють висунути припущення про час настання смерті, характер і послідовність нанесення тілесних ушкоджень, що дозволить встановити механізм виробничої травми, по-друге, у консультуванні слідчого та інших учасників огляду щодо питань, пов'язаних з оглядом трупа, а також наданням практичної допомоги у виявленні, фіксації, пакуванні слідів (об'єктів) біологічного походження.

Під час огляду трупа на місці нещасного випадку судовий медик встановлює та повідомляє слідчому таку інформацію стосовно трупа: 1) поза трупа (положення голови, кінцівок, а також взаємне розташування трупа та інших об'єктів на місці події (виробничого обладнання, інструментів, уламків тощо); 2) опис предметів, що знаходяться на трупі, безпосередньо

поруч з ним та під ним, включаючи стан поверхні, на якій знаходиться труп (ЗІЗ, інструменти, приладдя, уламки, інші предмети, які мають відношення до травматичної події); 3) опис одягу (як спеціального так і звичайного) – його стан, характер забруднень, пошкоджень, а також предмети, що знаходяться в кишенях; 4) характеристики статі, віку, зовнішності, індивідуальні особливості будови тіла; 5) наявність і вираженість ознак життєдіяльності тканин, зокрема, електрозбудливість м'язів, реакція м'язів на механічну дію, зіничні реакції (такі дослідження проводяться, якщо достеменно не відомо про час настання смерті); 6) наявність слідів-накладень на трупі (матеріал, сировина, що використовувались під час виконання робіт з підвищеною небезпекою); 7) наявність ушкоджень на трупі, їх локалізація, визначальні характеристики та інша інформація про них, яка може бути встановлена під час огляду.

За результатами даних зовнішнього огляду трупа на місці нещасного випадку та результатами виявлення й фіксації слідів біологічного походження судовий медик в усній формі може відповісти слідчому на такі запитання: 1) яка можлива причина смерті? 2) яка приблизна давність настання смерті? 3) чи не змінювалось положення трупа після настання смерті? 4) чи є на трупі ушкодження і яким знаряддям вони заподіяні? 5) чи є місце виявлення трупа місцем, де були заподіяні пошкодження загиблому? 6) які сліди наявні на трупі, чим і в який спосіб вони ймовірно утворені? У разі потреби та залежно від конкретних обставин, судовий медик може відповісти на інші запитання, якщо вони не вимагають складних додаткових досліджень [44, с. 23].

Під час проведення огляду важливо здійснити спробу пояснення походження виявлених пошкоджень, зважаючи на обстановку місця події та характер робіт з підвищеною небезпекою. Це допоможе у встановленні причини (причин) настання нещасного випадку й механізму травми, а також дозволить відмежувати нещасний випадок від іншої події (убивства, самогубства та ін.).

Наприклад, якщо є підозра, що має місце шахтна травма (завал), то потрібно зважати на те, що в механізмі шахтної травми найчастіше відбувається стискання важкими тупими твердими предметами, що діють на тіло людини зі значною силою. Унаслідок цього в м'яких тканинах і внутрішніх органах виникають глибокі великі розриви, клиноподібні і збиті переломи кісток. В умовах шахтних завалів у потерпілих найчастіше спостерігається пошкодження голови предметами з необмеженою поверхнею. Це багатоосколкові переломи черепа (переважно його основи, рідше склепіння), що поширюються на всі черепні ямки. Іноді форма пошкоджень голови дозволяє встановити форму предмета, що спричинив травму. Шахтна травма найчастіше є комбінованою, і поряд з пошкодженнями голови спостерігається пошкодження внутрішніх органів хребта, таза і кінцівок. Крім того, у шахтному виробництві можуть спостерігатися пошкодження від дії потужних машин, агрегатів чи їх деталей, котрі обертаються або рухаються. Це глибокі рвані й клаптеві рани, відкриті переломи кінцівок, ампутація їх [166, с. 243–244]. Тому важливо здійснити попередню спробу оцінки відповідності виявлених ушкоджень характеру травматичної події. Огляд потрібно проводити з обов'язковим урахуванням особливостей, пов'язаних зі стисненням тіла ґрунтом, породою, важкими предметами. Огляд необхідно починати з трупа. Спочатку описують ділянки тіла, які перебувають поза предметом, що стискає, а також сам цей предмет із зазначенням його розмірі, матеріалу, з якого його зроблено. Після видалення предмета, що стискає, описують положення та позу трупа.

За підозри, що смерть настала від електротравми, за загальним правилом огляд потрібно починати із встановлення загальних ознак смерті. Якщо ж на тілі є очевидні ознаки смерті, то огляд проводиться загальним порядком, проте в обох випадках особі, яка проводить огляд, потрібно переконатись у безпечності своїх дій. У цьому знадобиться допомога спеціаліста – інженера-електрика. Під час огляду трупа ретельно оглядають його одяг та взуття, фіксують пошкодження на них, сліди теплової дії струму

(побуріння, обпалення або обвуглення ділянок одягу) та відповідність цих пошкоджень і слідів на одязі пошкодженням та слідам на трупі, що мають такий самий характер. На шкірі трупа може бути виявлено сліди впливу електричного струму, так звані електромітки, які мають вигляд або опіку шкіри або садна. Електромітки можуть бути як у місці входження струму, так і в місці його виходу. Місцем входу струму частіше бувають долоні рук, але може бути і будь-яка інша частина тіла (наприклад, волоссяна частина голови, де може бути виявлене обпалення волосся). Місцем виходу можуть бути, наприклад, стопи. Вираженість електроміток у місцях виходу електричного струму зазвичай незначна (у цьому разі остаточне судження про їх походження можливе лише після судово-медичного розтину).

Якщо смерть настала внаслідок електротравми, у деяких випадках можуть бути виявлені також механічні пошкодження, пов'язані з падінням після впливу електричного струму або одержані від удару об тупі предмети під час судомних скорочень м'язів від впливу електричного струму. На місці події потрібно спробувати знайти пояснення виникненню таких пошкоджень, зважаючи на конкретну обстановку [142, с. 343–344].

Якщо є підстави вважати, що смерть настала внаслідок падіння з висоти, варто зважати на певні обставини та ознаки. Зокрема, невідповідність зовнішніх пошкоджень внутрішнім. Останніх значно більше внаслідок розривів, відривів і переміщення в напрямі падіння в поєднанні з множинними переломами кісток. Для подальшого встановлення механізму травми важливо зафіксувати інформацію про масу тіла, висоту, властивості поверхні, на яку падає тіло (м'який ґрунт, замерзла земля, асфальтове покриття тощо), наявність одягу і положення тіла в момент контакту з поверхнею [166, с. 216–217].

Як зазначається в літературі, об'єктивне трактування механізму травми неможливе без правильного, своєчасного та послідовно проведеного огляду, специфіка якого зумовлена виявленням доказів, які опосередковано підтверджують падіння з висоти. Огляд проводиться в певній послідовності.

Так, спочатку оглядається труп, потім місце його знаходження, місце старту, предмети, що виступають на передбачуваній траєкторії польоту, та шляхи підйому.

Під час фіксації місця положення трупа особливе значення має точне визначення відстаней від точки перетину перпендикуляру падіння з поверхнею співудару до тім'яної області голови, центра ваги тіла та підосви стоп трупа, а також вимірювання кута, під яким тіло перебуває у площині перпендикуляра падіння. Ці дані дають можливість висловити аргументовану думку про можливість або неможливість падіння за обставин, що досліджуються.

Після вимірювання відстаней та зафіксування положення трупа потрібно ретельно описати одяг і взуття трупа. За їх пошкодженнями можна зроби ти припущення про положення тіла в момент падіння та приземлення, контактах з деталями споруд та предметами за траєкторією польоту. Так, клаптеві розриви одягу виникають у момент відриву тіла від опори, у польоті, унаслідок взаємодії з предметами з обмеженою поверхнею, водночас як пошкодження, викликані тертям, та відривання підборів взуття відбувається внаслідок контакту з цими предметами лише в польоті. Контакт одягу з деталями будівлі, що виступає в момент падіння, супроводжується слідами ковзання та підосвах, внутрішніх бокових поверхнях взуття. Іноді на внутрішніх поверхнях брюк виявляються поверхневі смугасті сліди ковзання, а також пил, вапно, частинки цегли, сліди фарби тощо [141]. Більш детальну інформацію про типові види травм, залежно від характеру виконуваних робіт, представлено в пошуковій таблиці (додаток В)

У разі, якщо огляд проводиться із запізненням, коли минув тривалий час після нещасного випадку, його завдання є обмеженими, оскільки обстановку на місці події, зазвичай, вже порушено, труп прибрано, сліди крові видалено, верстат відремонтовано, недоліки в техніці безпеки, що спричинили нещасний випадок, усунуто та ін. Утім навіть за таких умов огляд є необхідним і корисним, оскільки він орієнтує слідчого в обставинах

події, а в деяких випадках дає можливість виявити речові докази. Так, наприклад, якщо травматична подія сталася через вузькість проходів між машинами, то зрозуміло, що це можна встановити і під час огляду, який проводиться із запізненням. Іноді після такого огляду вдається встановити сліди нещодавнього усунення порушень, що сприяли настанню нещасного випадку [142, с. 341].

Відтак, для розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою результати огляду мають визначальне значення, оскільки нерідко саме під час огляду можливо зібрати та зафіксувати доказову інформацію, що визначатиме напрям і перебіг подальшого розслідування.

3.2. Огляд документів

Особливе значення для розслідування злочинів досліджуваної категорії має огляд документів, адже, як було зазначено вище, саме в документації, що стосується питань охорони праці й техніки безпеки, відображено інформацію про загальну організацію охорони праці на підприємстві, посадові обов'язки учасників виробничої діяльності, спеціальні (особливі) порядки виконання окремих видів робіт тощо.

Активна та послідовна аналітично-пошукова робота з документами дає змогу вирішити багато завдань розслідування, зокрема, з'ясувати обстановку вчинення злочину, характер та особливості виробничого процесу, операцій, які здійснюються під час виконання того чи іншого виду діяльності, одержання доказів. Утім робота з документами для багатьох слідчих є одним з найскладніших завдань у зв'язку з тим, що вони нерідко не обізнані про порядок оформлення документації, особливості документообігу, методів та засобів дослідження документів. У деяких випадках вивченню документів не приділяється належного значення, що призводить до суттєвих помилок та прогалин у розслідуванні.

Сучасне підприємство являє собою складну технологічну, економічну та соціальну систему, для аналізу якої необхідні різноманітні джерела інформації. Робота підприємств потребує фіксації інформації про результати фінансово-господарської та виробничої діяльності на усіх її етапах. Усі операції керівництво підприємства та інші суб'єкти у встановленому законом порядку повинні постійно контролювати та оцінювати. Це можливо завдяки відображенню усіх фактів та подій, які мали місце на підприємстві, у відповідних документах. Лише за допомогою документування можливо точно й доказово відновити та вивчити події і факти минулої діяльності. На підставі документів можливо порівняти показники підприємства за будь-які періоди часу [189, с. 302].

Крім доцільності, обов'язковість наявності та ведення документації з охорони праці передбачена також законодавством, зокрема: КЗпП України, законами України «Про охорону праці», «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та ін., підзаконними й відомчими нормативно-правовими актами.

Саме документація з охорони праці, у тому числі й щодо проведення робіт з підвищеною небезпекою, визначає зміст діяльності слідчого як під час проведення огляду, так і в подальшому розслідуванні. Відтак, вкрай важливо мати правильне й точне уявлення про перелік таких документів і їх зміст, що дозволить не тільки оцінити загальний стан додержання обов'язкових вимог і правил охорони праці, відповідність їх виконання нормативній моделі (у даному випадку виконання робіт з підвищеною небезпекою), а й визначити шляхи пошуку та виявлення доказової інформації з правильним розумінням та прогнозуванням можливості відображення порушення правової норми в навколишньому середовищі. Адже кожен документ, залежно від його змісту, по-різному детермінує поведінку злочинця, що виявляється в намаганні останнього внести зміни до документа або знищити документ цілком (окремі його частини, елементи, реквізити, записи тощо). Відтак, розуміння значення

кожного документа та його місця в загальній структурі документації з охорони праці дасть змогу слідчому раціонально організувати свою роботу, вжити заходів щодо запобігання можливому приховуванню, знищенню слідів злочинної діяльності, а також зібрати й зафіксувати необхідну доказову інформацію.

Як зазначено вище, законодавством встановлено єдині вимоги для всіх підприємств незалежно від форми власності та виду діяльності, єдине правове поле та єдину нормативну базу, оскільки всі працюючі мають однакові права на охорону свого життя і здоров'я.

Згідно з вимогами законодавства, до обов'язкового переліку документів з охорони праці належать: колективний договір (згідно з вимогами ст. 20 Закону України «Про охорону праці», питання охорони праці мають бути врегульовані в колективному договорі (угоді), в якому передбачається забезпечення працівникам соціальних гарантій у галузі охорони праці на рівні, не нижчому за передбачений законодавством); Положення про систему управління охороною праці (має бути розроблено на підставі вимог ст. 13 Закону України «Про охорону праці». Містить визначені й документально оформлені основні напрями діяльності підприємства у сфері охорони праці, а також комплекс взаємопов'язаних заходів для виконання вимог законодавчих і нормативно-правових актів з промислової безпеки та охорони праці на підприємстві); Положення про діяльність уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці (визначає вимоги до діяльності на підприємстві уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці згідно зі ст. 41 та 42 Закону України «Про охорону праці». Уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці обираються загальними зборами трудового колективу на підприємствах, де немає професійної спілки, для здійснення громадського контролю за дотриманням законодавства про охорону праці); протокол загальних зборів трудового колективу про призначення уповноваженої найманими працівниками особи з питань

охорони праці; Положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці (має бути розроблене на підставі Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою; наказ про організацію навчання та перевірку знань з охорони праці посадових осіб і працівників підприємства та затвердження складу комісії з перевірки знань з питань охорони праці (кількість членів комісії повинна бути не менше трьох осіб); план-графік проведення навчання та перевірки знань працівників підприємства (має бути доведений до відома працівників); тематичні плани та програми навчання з питань охорони праці посадових осіб та робітників підприємства; перелік посадових осіб і спеціалістів, навчання яких з питань охорони праці проводиться в навчальних закладах, на підприємстві; протоколи засідання комісії з перевірки знань з питань охорони праці; наказ про призначення посадових осіб, відповідальних за проведення інструктажів з охорони праці (за характером і часом проведення інструктажі з питань охорони праці поділяються на вступний, первинний, повторний, позаплановий та цільовий); Програма вступного інструктажу (програма первинного інструктажу на робочому місці повинна враховувати специфіку підприємства); перелік діючих інструкцій з охорони праці; Перелік професій і видів робіт, для яких має бути розроблено інструкції з охорони праці (повинен охоплювати всі види робіт і професій підприємства); наказ про розроблення (перевидання, продовження терміну дії) інструкцій з охорони праці (інструкції для працівників за професіями або за видами робіт повинні систематично, у строки, визначені законодавством, перевірятися на відповідність вимогам чинних нормативно-правових актів з охорони праці. Якщо протягом зазначених термінів умови праці працівників на підприємстві не змінилися, то наказом по підприємству дія інструкції для працівників продовжується на наступний термін); інструкції з охорони праці (за професіями або спеціальностями, видами робіт); план роботи та заходів з охорони праці (план може бути місячним або кварталним, у ньому

плануються як заходи, що періодично повторюються, так і разові. В обов'язковому порядку має передбачатися постійне інформування персоналу підприємства про зміни в законодавстві про охорону праці); наказ про призначення особи, відповідальної за електрогосподарство; комплект плакатів і знаків з безпеки праці; журнал реєстрації вступного інструктажу з питань охорони праці; журнал реєстрації інструктажів з питань охорони праці на робочому місці; журнал реєстрації нещасних випадків не виробничого характеру; журнал реєстрації осіб, що потерпіли від нещасних випадків; журнал реєстрації та видачі інструкцій з охорони праці на підприємстві (усі журнали повинні мати відповідні записи та підписи, а також мають бути прошнуровані, пронумеровані та скріплені печаткою підприємства).

Крім того, будь-яке підприємство, яке має намір розпочати або продовжити виконання робіт з підвищеною небезпекою або експлуатацію об'єктів, машин, механізмів, проводити навчання працівників з питань охорони праці інших суб'єктів господарської діяльності, професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників, які будуть виконувати роботи з підвищеною небезпекою, зобов'язане одержати відповідний дозвіл. Наявність такого дозволу є підтвердженням того, що підприємство здатне та бере на себе зобов'язання забезпечити безпечну експлуатацію устаткування підвищеної небезпеки, здатне забезпечити безпечне виконання робіт з підвищеною небезпекою, об'єкт підвищеної небезпеки відповідає вимогам нормативно-правових актів з охорони праці та промислової безпеки, а суб'єкт господарювання забезпечує дотримання вимог законодавства під час його експлуатації.

Відтак, ці позиції потрібно брати до уваги під час огляду документів, іншими словами, якщо такий дозвіл наявний, то передбачається, що наявна також відповідна документація, що стосується порядку виконання робіт з підвищеною небезпекою, і така документація відповідає вимогам законодавства. Вибір документів, які становлять інтерес для розслідування і

підлягають огляду, має відбуватися залежно від конкретних обставин події та виду робіт з підвищеною небезпекою, відтак, їх перелік може різнитись.

У цій роботі важливо керуватись міркуваннями доцільності та достатності, оскільки на практиці досить поширеними є випадки вилучення значного масиву документів, які не завжди становлять інтерес для розслідування та не мають доказового значення, проте значно збільшують обсяг матеріалів кримінального провадження, що не завжди позитивно впливає на якість досудового розслідування. Водночас помилковий підхід у виборі документів, коли поза увагою слідчого залишаються найважливіші з них, нерідко спричиняє втрати доказової інформації або ж необхідність проводити додаткові процесуальні дії з метою її отримання. Так, за результатами вивчення протоколів огляду з'ясовано, що у 24 % випадків слідчі обирали зайві документи, а у 19 % – невинуватено втрачали доказову інформацію, оскільки не брали до уваги документи, що становлять інтерес для розслідування.

За результатами вивчення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, а також криміналістичного аналізу нормативно-правових вимог і правил виконання робіт з підвищеною небезпекою, що полягав у визначення їх доказового значення та оцінки можливого відображення порушень вимог законодавства в документації підприємства, було складено приблизний перелік документів, на які потрібно звернути першочергову увагу під час проведення огляду.

До найбільш інформативних, з точки зору отримання доказової інформації, належать документи, які підтверджують можливість суб'єкта господарювання забезпечити безпечну експлуатацію устаткування підвищеної небезпеки, а саме: документи, що підтверджують проведення технічного огляду, технічного діагностування, іспитів або ремонту устаткування підвищеної небезпеки, інструкції з охорони праці для працівників, які експлуатують устаткування підвищеної небезпеки, документи, що підтверджують проходження навчання працівників питанням

безпечної експлуатації устаткувань підвищеної небезпеки, документи, що підтверджують проходження навчання керівників, інженерно-технічних працівників з питань охорони праці, а також по професіях, якщо вони пов'язані з підвищеною небезпекою, довідки про належність устаткувань (власність, оренда), паспортні дані по кожній одиниці та договори оренди.

Документами, які підтверджують можливість суб'єкта господарювання забезпечити безпечне виконання робіт з підвищеною небезпекою, є такі: штатний розклад; ліцензії на види діяльності; перелік служб, посадових осіб і працівників, які виконують роботи з підвищеною небезпекою; нормативні документи, що регламентують експлуатацію устаткування підвищеної небезпеки; нормативні акти з охорони праці підприємства, що регламентують вимоги безпеки при виконанні робіт з підвищеною небезпекою (Положення про систему управління охороною праці, Положення про службу охорони праці підприємства, Положення про навчання, інструктаж і перевірку знань працівників з питань охорони праці, перелік інструкцій з охорони праці при проведенні робіт та ін.); посадові інструкції керівників; експлуатаційні документи об'єктів підвищеної небезпеки, що використовуються при проведенні робіт з підвищеною небезпекою (паспорта на устаткування, посудини, що працюють під тиском, вантажопідйомні машини, механізми, ліфти, технологічний транспорт та ін. устаткування, що підлягає реєстрації, інструкції з експлуатації, креслення); проектно-конструкторські й технологічні документи об'єктів експертизи (якщо це – технологічний процес або засіб виробництва), дані про виробничі приміщення (акти введення в експлуатацію або висновки архітектурно-будівельного нагляду); наявність служби нагляду за будівництвом і спорудженням; накази про призначення відповідальних осіб за справний стан і безпечну експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки.

Документи, що підтверджують відповідність об'єкта підвищеної небезпеки вимогам нормативно-правових актів з охорони праці й промислової безпеки, а також можливості суб'єкта господарювання

забезпечити дотримання вимог законодавства під час його експлуатації: проектна документація на об'єкт підвищеної небезпеки; висновок експертизи з проектної документації про відповідність об'єкта підвищеної небезпеки вимогам нормативно-правових актів з охорони праці; відомості про реєстрацію об'єкта підвищеної небезпеки; план локалізації і ліквідації аварійних ситуацій на об'єкт підвищеної небезпеки; акт технічної комісії про введення об'єкта підвищеної небезпеки в експлуатацію; перелік устаткування підвищеної небезпеки, що експлуатується на об'єкті підвищеної небезпеки, і дозвіл на їхню експлуатацію; перелік устаткування, задіяного у виробничому циклі підприємства; документи, що підтверджують планування охорони праці (розроблення, упровадження, підтримання в робочому стані процедури ідентифікації небезпек для здоров'я і безпеки персоналу та визначення ризиків, що з ним пов'язані, їхньої оцінки, ранжирування з визначенням найбільш суттєвого і неприйнятних, їхнього регулювання, контролю і мінімізації); перелік документів щодо безпечної експлуатації будинків і споруд (паспорта, акти, висновки експертизи періодичних й експертних обстежень їхнього технічного стану, наказ про призначення відповідальної особи і створення комісії з нагляду за технічним станом будинків і споруд); перелік осіб, відповідальних за роботи підвищеної небезпеки, із зазначенням прізвища, імені та по батькові, дати й номеру наказу, утворення, зведення про проходження навчання та ін.

Роботу з огляду документів доцільно проводити за двома напрямками:

1) пошук та фіксація слідів матеріальної фальсифікації; 2) вивчення змісту.

Під час проведення огляду потрібно мати на увазі, що будь-який документ може бути частково або повністю підробленим. Так, особи, які допустили порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, розуміючи можливість притягнення до кримінальної відповідальності, можуть вжити заходів щодо приховування доказової інформації шляхом підроблення, знищення (повного або часткового) документів підприємства, якими регламентується порядок проведення робіт з

підвищеною небезпекою (інструкції, технічні регламенти), визначаються особи, відповідальні за додержання вимог законодавства (накази, посадові інструкції), у яких відображено результати виконання (невиконання) таких зобов'язань (журнали: реєстрації, інструктажів, обліку, видачі, ремонтів, технічного нагляду, наряди-допуски, посвідчення).

Рекомендації щодо особливостей виявлення, а також основні ознаки та способи підроблення документів детально писані у спеціалізованій літературі і можуть бути використані під час проведення огляду документації підприємства.

Так, основними ознаками підроблення документів є: невідповідність форми, кольору бланків та його реквізитів; суперечливість змісту, орфографічні помилки, нестандартний шрифт, використання бланків, печаток, які вийшли з обігу; сліди механічного впливу; дописка під час внесення записів на місці видаленого тексту (можливо виявити шляхом виявлення логічних протиріч під час вивчення змісту документа, а також за допомогою лупи); композиційні сліди підроблення – вклеювання цифр, переклеювання фотографій (визначається візуально); сліди підроблення методами малювання та креслення; сліди підроблених кліше; сліди під час монтажу аудіо- та відеомагнітних стрічок.

Основними способами підроблення документів на паперовому носії є такі: підроблення бланка документа (виготовлення підроблених бланків за допомогою копіювальної техніки, комп'ютерної техніки); підчистка тексту (механічний вплив з метою змінення початкової документованої інформації); травлення (видалення тексту шляхом обезбарвлення барвника хімічними реактивами: кислота, луг, окислювач); змивання (видалення попередніх записів за допомогою різних розчинників); дописка (внесення до початкового тексту документа на вільні місця нової інформації); підроблення підписів (методом малювання, копіювання); підроблення печаток (методом малювання на самому документі, за допомогою саморобного кліше, шляхом копіювання справжнього відтиску на підроблений документ); заміна

фотографій (найбільш поширені прийоми: повна заміна фотографії, монтаж фотознімка із збереженням частини попередньої фотографії, що містить відтиск печатки); заміна аркушів документів [152; 182].

У разі виявлення слідів та ознак підроблення документи має бути вилучено для подальшого проведення криміналістичних досліджень.

Якщо ця частина огляду документів, зазвичай, не викликає особливих ускладнень у слідчих, оскільки вони володіють криміналістичними знаннями та досвідом виявлення слідів підроблень, що достатні для початкового припущення про наявність такого підроблення, то діяльність, пов'язана з вивченням змісту документів, викликає певні ускладнення.

Так, за результатами вивчення емпіричних даних встановлено, що слідчі не надають значення суперечностям між даними, які відображені в документах, та обставинами на місці нещасного випадку (34 %). Наприклад, згідно з документацією, працівник під час виконання робіт з підвищеною небезпекою мав користуватися ЗІЗ і їх одержав, проте вони відсутні на момент огляду місця, де стався нещасний випадок. Однобічність в оцінці документів (26 %) полягає в огляді документів, які стосуються лише загальних правил охорони праці, специфіка виконання конкретного виду робіт з підвищеною небезпекою не враховується, також не беруться до уваги фактичні дані, що містяться в інших джерелах доказової інформації. Відсутній аналіз змісту документів (45 %), натомість складається лише їх перелік.

Документи, які підлягають вилученню можуть бути у вигляді оригіналів, копій, виписок. Щоразу потрібно зважати на конкретні обставини події та мати на увазі, що безпідставне вилучення документів підприємства може негативно вплинути на його роботу або взагалі зупинити її. Проте, наприклад, у випадках, коли йдеться про документи, що підтверджують право певної особи на виконання робіт з підвищеною небезпекою, регламентують порядок їх проведення та визначають осіб, відповідальних за

додержання відповідних правил та вимог. Огляду та вилученню підлягають винятково їх оригінали.

Як свідчать результати вивчення змісту протоколів огляду, зміст та обсяг доказової інформації, яку під час огляду документів слідчий збирає самостійно, відрізняється від тієї, що зібрана з використанням допомоги спеціаліста (передусім, якщо слідчий не має досвіду розслідування досліджуваної категорії злочинів). Це пояснюється тим, що спеціалісти з охорони праці, навіть, якщо вони раніше брали участь у проведенні технічних розслідувань нещасних випадків на виробництві, не мають належного уявлення про особливості досудового розслідування, а надто, тих, що пов'язані із збиранням доказів і доказуванням, а також необхідністю додержання кримінальних процесуальних норм, процесуальною формою. Тому така допомога слідчому має елементи «відомчої перевірки» – того, що згадані спеціалісти здійснюють у своїй професійній діяльності. Отже, не применшуючи значення допомоги спеціаліста у проведенні огляду документів, убачається доцільним наголосити на необхідності підвищення обізнаності слідчих про особливості розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України (у тому числі й у процесі самоосвіти). Це дозволить скоригувати роботу спеціаліста та більш якісно формувати доказову базу.

За результатами вивчення змісту протоколів оглядів було виявлено та визначено найбільш типові порушення й помилки. Так, у 21 % не було зазначено місце, де виявлено документи, які містять доказову інформацію; у 12 % – їх кількість; відсутній перелік вилучених документів у 25 % вивчених протоколів, у 38 % було вилучено копії документів (водночас важливо, щоб це були саме оригінали).

3.3. Допит

Допит – одна з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України. У всіх вивчених

матеріалах кримінальних проваджень містилися протоколи допиту різних учасників виробничої діяльності. Водночас вивчення змісту відповідних протоколів є підставою для висновку, що якість цієї слідчої (розшукової) дії часто низька. Наслідками неякісного проведення допитів є втрата важливої доказової інформації, намагання та інколи вдалі спроби окремих осіб ввести в оману слідство, користуючись перевагою у знаннях з охорони праці та специфічних аспектах виконання робіт з підвищеною небезпекою, маніпулювання фактами на свою користь з боку допитуваних та ін. Очевидно, що в будь-якому кримінальному провадженні можливі випадки, коли допитувані схильні до повідомлення неправдивої інформації з метою уникнення відповідальності або з інших причин. Проте в розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України, така протидія є специфічною та особливо небезпечною, оскільки існує значний і реальний ризик введення слідства в оману через відсутність у слідчих знань у галузі охорони праці на рівні, що є конкурентним до рівня знань допитуваних. До того ж у слідчого є навички і досвід проведення допитів у конфліктних ситуаціях та інших специфічних (особливих) умовах, що дозволяє йому своєчасно виявляти намагання допитуваних надати викривлену або недостовірну інформацію, вживати відповідних заходів та використовувати потрібні прийоми. Слідчі, які були опитані про особливості проведення допитів у провадженнях за ст. 272 КК України, зазначили, що головною проблемою є недостатність знань з питань охорони праці й техніки безпеки, а отже, необхідність проведення повторних допитів (79 %), складність встановлення психологічного контакту з допитуваними: потерпілими (15 %), підозрюваними (обвинуваченими) (65 %), свідками (12 %), подолання протидії (75 %). Водночас встановлено, що слідчі часто нехтують необхідністю ретельної підготовки до допиту (47 %), не залучають допомогу спеціаліста (39 %).

У спеціальній літературі широко представлені теоретичні положення та практичні рекомендації проведення допитів [43, с. 50–55]. Зокрема, визначені

мета, завдання, структура, стадії допиту, описані тактичні особливості проведення допитів у різних ситуаціях та для різних категорій допитуваних тощо. Згадані наукові положення покладено в основу для вивчення практики проведення допитів різних категорій осіб при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України, визначення їх особливостей та напрацювання практичних рекомендацій для підвищення ефективності проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

У ст. 224 КПК України визначено основні процесуальні положення проведення допиту: місце, суб'єкти, тривалість, обов'язковість роз'яснення прав допитуваним, залучення перекладача, застосування фотозйомки, аудіо-та/або відеозапису, одночасний допит двох чи більше осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях.

З процесуальної точки зору, допит – це слідча (розшукова) дія, що проводиться з метою збирання доказів шляхом отримання зафіксованих у словесній формі в протоколі й іншими передбаченими законом способами показань допитаної особи про відомі їй обставини кримінального правопорушення, або такі обставини, що мають чи можуть мати значення для кримінального провадження. З криміналістичної точки зору, допит – це засіб збирання і перевірки не лише доказів, а й такої інформації, відомості про факти й обставини, що мають орієнтуюче значення, і які слідчий чи інша уповноважена особа отримує від допитуваного шляхом проведення бесіди за допомогою вербальної та невербальної комунікації. Предмет допиту утворюють обставини, які входять до предмета доказування, а також інші обставини, які можуть надати допомогу у всебічному, повному, об'єктивному кримінальному провадженні та встановленні істини. Під час досудового розслідування допиту підлягають підозрюваний, свідок, потерпілий, експерт щодо відомих їх обставин у кримінальному провадженні [119, с. 487].

С.В. Швець зазначає, що з позицій інформаційної взаємодії учасників допиту за їх інформаційним наповненням виокремлюють такі складові:

прийняття рішення про допит конкретної особи, визначення питань, які підлягають встановленню, розпізнавання образу допитуваного, передавання йому необхідної інформації про слідчого, подолання негативних установок допитуваного, заохочення його конструктивного ставлення до діяльності слідчого, власне отримання доказової інформації з питань, що підлягають встановленню, закріплення позитивних установок допитуваного, створення передумов для отримання повних та правдивих показань у майбутньому, оцінка отриманої інформації [187].

З тактичної точки зору, допит поділяється на п'ять стадій:

підготовка до допиту (є необхідною умовою отримання достовірних та повних відомостей від допитуваного, при підготовці до допиту слідчий визначає мету й завдання допиту, враховує обставини (у тому числі й психологічного характеру), що визначають його ефективність);

встановлення психологічного контакту з допитуваним (на встановлення контакту впливає обстановка допиту, спосіб поведінки слідчого, його комунікабельність, уміння володіти собою, його тон у спілкуванні, уміння викликати зацікавленість у допитуваного до надання правдивих показань тощо. При встановленні психологічного контакту важливе значення має доброзичливість, коректність слідчого, його об'єктивність і неупередженість, готовність уважно вислухати допитуваного, уміння зняти напруження у спілкуванні та ін.);

вільна розповідь (слідчий вислуховує вільну розповідь допитуваного);

частина запитань-відповідей (саме в конфліктній ситуації під час допиту в цій частині застосовується весь арсенал тактичних прийомів, спрямованих на вирішення конфлікту або його послаблення, на отримання будь-якої інформації, що має значення і якою володіють допитувані, особливо на отримання правдивих показань);

стадія фіксації показань (на цій стадії також застосовуються деякі тактичні прийоми, які сприяють більш повному та об'єктивному закріпленню отриманих показань, зокрема: постановка контрольних та уточнювальних

запитань, більш точне формулювання окремої частини вільної розповіді тощо) [167, с. 240].

У літературі також описано тактичні прийоми, які самотійно або в комбінаціях застосовуються залежно від ситуації при проведенні допитів. Зокрема, раптовість – застосовується у двох напрямках: у постановці несподіваних запитань та пред'явленні достовірно встановлених доказів; викриття в неправді – на відміну від допущення легенди, суть цього тактичного прийому полягає в тому, що слідчий, упевнившись у неправдивості показань допитуваного, одразу зупиняє його розповідь та викриває шляхом пред'явлення доказів; використання слабких сторін допитуваного – його нерішучість, запальний характер, інтелектуальна слабкість, які можуть бути використані для нейтралізації супротиву допитуваного; пред'явлення зібраних доказів – цей прийом схожий із прийомом несподіваного пред'явлення доказів. Відмінність полягає в тому, що цей прийом застосовується після допиту особи щодо всіх обставин провадження, останній – під час допиту; демонстрація можливостей слідства – допитуваному дають зрозуміти, що незалежно від змісту його показань, обставини провадження будуть об'єктивно встановлені різними засобами та прийомами (наприклад, шляхом проведення тактичної операції); «слідча хитрість» – застосування слідчим різних хитрощів та маневрів, ґрунтуючись на наявній у розпорядженні інформації (прийоми, спрямовані на приховування умислу слідчого стосовно мети допиту; прийоми, спрямовані на створення в допитуваного перебільшеного враження щодо інформованості слідства про обставини злочину; прийоми створення у винуватої особи враження про те, що інші співучасники вже зізнались, прийоми, спрямовані на виявлення прихованих об'єктів та осіб, які переховуються [3]; емоційний баланс – створення рівноваги між позитивними та негативними реакціями у стані допитуваного; бесіда – головною метою є здійснення психологічного впливу на співрозмовника [157, с. 53–55].

Отже, структура допиту як основа для планування його підготовки і проведення, тактичні прийоми, апробовані практикою, визначаються як підґрунтя для правильної організації роботи слідчого щодо проведення допитів різних учасників виробничої діяльності при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України. На нашу думку, криміналістичні рекомендації щодо проведення допитів мають бути орієнтовані та придатні для безпосереднього використання в практичній діяльності. Тому з урахуванням наведених теоретичних та практичних положень, а також результатів вивчення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, було розроблено орієнтовні переліки запитань для різних категорій допитуваних.

На початку досудового розслідування особливе значення мають показання потерпілого, оскільки часто саме потерпілі першими повідомляють про нещасний випадок. Як свідчить практика, потерпілі можуть повідомити про місце, час, спосіб учинення злочину, механізм травматичної події, хто вчинив злочин, свідків, інших потерпілих тощо.

Орієнтовний перелік запитань потерпілому:

1. Який період часу працює на підприємстві? Посада, кваліфікація.
2. З якого часу виконує роботи з підвищеною небезпекою на цьому підприємстві? Чи має досвід виконання таких робіт? З якого часу? На яких підприємствах?
3. Від кого одержував завдання на виконання робіт?
4. Яким чином, хто, скільки часу і коли навчав безпечним методам та прийомам роботи? (обов'язково встановлюється точна дата, тривалість та зміст навчання, прізвища та посади осіб, які його проводили).
5. Чи проходив інструктаж перед виконанням робіт з підвищеною небезпекою? Місце проведення, зміст, тривалість.
6. Чи ознайомлений з документами щодо безпечного виконання робіт з підвищеною небезпекою? Дата, місце, спосіб ознайомлення.

7. Від кого одержав завдання на виконання робіт? Дата, час, прізвище, посада, зміст.

8. Чи доводилось раніше виконувати таку роботу? Чи відповідає характер робіт професії потерпілого?

9. Які заходи безпеки має бути дотримано під час виконання робіт з підвищеною небезпекою?

9. Хто здійснював безпосереднє керівництво виконанням робіт (майстер, бригадир та ін.)?

10. Чи був забезпечений спецодягом, спецвзуттям та іншими ЗІЗ (якими)? Чи у справному вони стані?

11. Чи використовував наявні ЗІЗ? Якщо ні, то чому?

12. Послідовність та порядок виконання роботи. Яку операцію виконував перед настанням нещасного випадку? Яким інструментом? У якому положенні тіла?

13. Хто з працівників перебував поруч?

14. Який стан робочого місця, обладнання, інструменту та ін. був до настання нещасного випадку? Чи наявні захисні пристрої, який їх стан?

15. Якщо раніше був досвід виконання таких робіт потерпілим або іншими працівниками, то чи не допускались порушення правил безпеки? Якщо так, то які саме? Яка причина порушень? Які заходи було вжито адміністрацією підприємства?

16. Як почував себе перед настанням нещасного випадку?

17. Яка причина нещасного випадку, на думку потерпілого?

18. Хто надав першу медичну допомогу? Спосіб, засоби, що були застосовані.

19. Коли і хто саме повідомив медичний заклад про настання нещасного випадку, коли і яким чином потерпілого було доставлено до медичного закладу?

20. Які стосунки з керівництвом підприємства (керівник, інженерно-технічні працівники)?

21. Чи існують конфлікти у трудовому колективі? У чому їх причина і суть?

22. Чи звертався потерпілий до керівництва зі скаргами та заявами щодо порушень правил безпеки, охорони праці? Якщо так, то який зміст таких скарг, заяв? Чи вжито заходів адміністрацією? Яких саме?

23. Чи були особисті конфлікти потерпілого з керівництвом підприємства? З якого приводу? Як були вирішені?

24. Чи були конфліктні ситуації з керівництвом, інженерно-технічними працівниками або іншими співробітниками після настання нещасного випадку? У чому причина та який зміст конфлікту? Яким чином було вирішено?

25. Чи не було, на думку потерпілого, спроб тиску на нього з боку зацікавлених осіб щодо неповідомлення до правоохоронних органів про нещасний випадок? Надання комісії з технічного розслідування нещасного випадку недостовірної інформації про нещасний випадок? Якщо такі спроби були, то як реагував потерпілий?

26. Чи притягувався до відповідальності за порушення правил безпеки? Коли, ким, який вид відповідальності?

У разі, якщо нещасний випадок стався раніше, а потерпілий повідомляє про нього через певний час, крім причин несвоєчасного повідомлення, деталізації обставин нещасного випадку, потрібно з'ясувати хронологію та зміст подій, що відбувалися до звернення потерпілого до правоохоронних органів, а також факти тиску з боку зацікавлених осіб і особисту зацікавленість потерпілого.

Якщо потерпілого неможливо допитати через об'єктивні причини (наприклад, перебування в лікарні у тяжкому стані), допит проводиться за першої можливості. У випадку загибелі потерпілого особливого значення набувають показання свідків та очевидців нещасного випадку.

Очевидцями нещасного випадку зазвичай є особи, які працювали разом із потерпілим. Очевидців допитують про такі факти й обставини:

1. Місце перебування в момент нещасного випадку. Яку роботу виконував?

Якщо виконував роботи разом із потерпілим, то пропонуються запитання про характер таких робіт, додержання вимог безпеки під час їх підготовки, виконання та ін. (обираються з переліку запитань для потерпілого).

2. Як поведив себе потерпілий до, у момент та після нещасного випадку?

3. Чи були сигнали про небезпеку і як реагували на них потерпілий та особи, які з ним працювали?

4. Які, на думку допитуваного, причини нещасного випадку?

5. Кому повідомив про нещасний випадок і які його дії після нещасного випадку?

6. Хто надавав допомогу потерпілому? Які медичні засоби використовувались?

7. Хто і коли повідомив про нещасний випадок медичний заклад? Коли прибула карета швидкої? Коли і яким чином потерпілого було транспортовано до медичного закладу?

8. Які стосунки потерпілого з керівництвом (у тому числі безпосереднім керівником робіт)? Чи були конфлікти? У чому їх причина? Як їх вирішено?

9. Чи доводилось очевидцю раніше виконувати роботи з підвищеною небезпекою разом із потерпілим?

10. Чи допускались раніше потерпілим та допитуваним порушення правил безпеки, які не призводили до настання нещасного випадку? Які саме? У чому причина порушень?

11. Чи притягувались до відповідальності допитуваний та потерпілий за порушення правил безпеки? Коли, ким, який вид відповідальності?

12. Чи не здійснювались спроби тиску з боку зацікавлених осіб на допитуваного та потерпілого (якщо йому відомо) з метою надання

неправдивих показань органам досудового розслідування або комісії з технічного розслідування нещасного випадку на виробництві? У чому полягав такий тиск? Хто його здійснював? Як реагували допитуваний та потерпілий (якщо відомо)?

Допит службових осіб підприємства (керівника, безпосереднього керівника виконання робіт з підвищеною небезпекою, інженерно-технічних працівників та ін.) потребує ретельної підготовки. Ці особи зазвичай добре обізнані в питаннях нормативно-правового регулювання, порядку організації та виконання робіт з підвищеною небезпекою та, зважаючи на їх зацікавленість у результатах розслідування, можуть скористатися своєю обізнаністю для введення слідства в оману.

Запитання до службових осіб підприємства:

1. З якого часу працює на підприємстві? На займаній посаді? Хто є його безпосереднім керівником?

2. Посадові обов'язки. Якими документами встановлені? Чи ознайомлений з їх змістом? Хто і коли ознайомив?

3. Як здійснюється контроль за дотриманням безпеки виробництва? Ким, у який спосіб? Як оформлюється? Які останні порушення було виявлено?

4. Чи проходив перевірку знань правил з охорони праці? Хто, коли і де проводив таку перевірку? Де це зафіксовано? Чи має посвідчення?

5. Хто проводив інструктаж потерпілого? Де і коли, його зміст, тривалість.

6. Чи був потерпілий забезпечений спецодягом, спецвзуттям та іншими ЗІЗ? Чим це підтверджується? Чи застосовував потерпілий наявні ЗІЗ? Якщо ні, то чому?

7. Хто і коли давав завдання на виконання робіт з підвищеною небезпекою? Як це оформлено? Які правила виконання таких робіт? Які заходи безпеки має бути вжито та дотримано? Чи відповідає виконувана робота професії потерпілого?

8. Наявність та стан технологічного оснащення, приладів, інструментів та матеріалів для виконання робіт з підвищеною небезпекою, при виконанні яких стався нещасний випадок?

9. Який технічний стан обладнання, машин, інструментів та матеріалів для виконання робіт з підвищеною небезпекою був перед настанням нещасного випадку? Який стан робочого місця, огорожувальних пристроїв, блокувань, засобів сигналізації?

10. Як фактично виконували роботи потерпілий та інші працівники, які працювали разом із ним? Яку саме операцію виконував потерпілий перед настанням нещасного випадку? У якому положенні тіла? Яким інструментом? Хто перебував поруч? Де перебував допитуваний на момент настання нещасного випадку?

11. Які заходи безпеки передбачено для виконання робіт з підвищеною небезпекою, під час яких стався нещасний випадок?

12. Як поводить себе потерпілий до нещасного випадку, у момент травматичної події та після неї?

13. Які, на думку допитуваного, причини нещасного випадку?

14. Кому повідомив про нещасний випадок, як організовано надання допомоги потерпілому?

15. Чи було збережено обстановку на місці події? Якщо внесено зміни, то ким? Які саме? З якою метою?

16. Чи допускав потерпілий порушення правил безпеки раніше? Які саме? Чи були факти реагування на порушення? У чому вони полягали і хто їх здійснював?

17. Чи були скарги від потерпілого щодо порушення правил безпеки з боку інших осіб? У чому вони полягали?

18. Які стосунки потерпілого з іншими членами трудового колективу та керівництвом підприємства?

Залежно від процесуального статусу допитуваного (свідок, підозрюваний), з урахуванням показань потерпілого та очевидців, зазначений

перелік доповнюється іншими запитаннями для конкретизації та уточнення отриманої інформації.

Вивчення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, засвідчило, що слідчі не завжди допитують членів комісії з технічного розслідування нещасного випадку на виробництві. Практика показує, що в багатьох випадках технічне розслідування відбувається раніше, ніж розпочинається досудове розслідування, незважаючи на новий порядок, визначений у ст. 214 КПК України. Отже, комісія з технічного розслідування збирає та опрацьовує оперативну інформацію про нещасний випадок. Інтерес також становлять методи й прийоми роботи комісії з технічного розслідування нещасного випадку [137]. З урахуванням результатів вивчення матеріалів технічних розслідувань нещасних випадків на виробництві та емпіричних даних досудового розслідування сформовано орієнтовний перелік запитань для допитів членів комісії з розслідування нещасного випадку на виробництві:

1. Хто входив до складу комісії, посади, розподіл обов'язків між членами комісії? Якими документами регламентовано? Дата засідання.

2. Хто брав участь в огляді місця нещасного випадку, проведенні опитувань учасників травматичної події? Як відбувалася фіксація обстановки на місці події, пошкоджених об'єктів та ін.? Чи складено схеми, ескізи місця нещасного випадку?

3. Чи здійснювались технічні розрахунки, лабораторні дослідження, випробування та інші заходи, обов'язкові для таких випадків? Ким? Коли? Які результати та висновки?

4. Які припущення (або висновки) про причини нещасного випадку?

5. Хто і коли надав документи, що стосуються розслідування нещасного випадку?

6. Які відомості про потерпілого було встановлено комісією?

7. Які результати роботи комісії щодо встановлення осіб, які допустили порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, дії (бездіяльність) яких спричинили нещасний випадок?

8. Якими нормативно-правовими документами з охорони праці встановлено їх обов'язки?

9. Чи були ці особи опитані у зв'язку з нещасним випадком?

10. Чи погодився керівник підприємства з результатами розслідування? Чи були клопотання щодо додаткового розслідування?

Ці запитання можуть бути запропоновані як голові комісії, так й іншим членам комісії з технічного розслідування нещасного випадку. Перелік і характер запитань будуть різнитись залежно від того, чи закінчено технічне розслідування нещасного випадку.

Наведені переліки побудовані таким чином, щоб їх можна було використовувати для допитів різних учасників виробничої діяльності незалежно від виду робіт з підвищеною небезпекою. Залежно від конкретних обставин, у переліках можливі й доречні доповнення, уточнення та конкретизація.

Висновки до розділу 3

1. Огляд місця події має певні особливості й потребує урахування значної кількості чинників, пов'язаних з функціонуванням виробничого середовища. У протоколі обов'язково фіксують інформацію про виробника, рік випуску, тип, марку, серійний, інвентарний номер машини, обладнання, агрегату та іншого обладнання, під час експлуатації якого стався нещасний випадок. Особливе значення має з'ясування та відображення у протоколі відомостей про обстановку на робочому місці до настання нещасного випадку; огляду підлягають захисні пристрої та інші засоби безпеки; ретельно оглядаються, описуються у протоколі та фотографуються частини машин, механізмів, приладів, деталей, інструмента, якими було травмовано потерпілого; фіксації підлягають температурні показники (у тому числі

вологість повітря, швидкість його руху, теплове випромінювання), вентиляційні характеристики (наявність, стан, спосіб) та стан освітлення (яскравість, наявність комбінованого освітлення, рівномірність яскравості); обов'язково необхідно оглянути засоби індивідуального захисту (місцезнаходження на момент огляду, вид, ідентифікаційні або розпізнавальні знаки, загальний стан, пошкодження, їх характер та локалізація).

2. Виокремлено найбільш важливі щодо відображення слідової інформації об'єкти виробничого середовища. Доведено, що їх огляд потребує застосування особливих навичок та спеціальних знань. До таких об'єктів належать: робоче місце, захисні пристрої та засоби безпеки (їх стан), частини машин, механізмів, приладів, деталей, інструмента, якими було травмовано потерпілого, засоби індивідуального захисту. Запропоновано рекомендації, орієнтовані на специфіку огляду кожного з цих об'єктів. У вигляді схеми визначено послідовність та особливості проведення огляду робочого місця.

3. Визначено специфіку огляду трупа (52 % від вивчених кримінальних проваджень). Встановлено, що найбільш поширеними видами виробничих травм під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, які спричиняють смерть потерпілого, є механічні та електричні травми. Систематизовано та представлено у вигляді пошукової таблиці типові види травм залежно від характеру виконуваних робіт, а також рекомендації щодо специфіки огляду трупа залежно від виду травми.

4. У документах підприємства, що стосуються питань охорони праці й техніки безпеки, відображено інформацію про загальну організацію охорони праці на підприємстві, посадові обов'язки учасників виробничої діяльності, особливі порядки виконання окремих видів робіт. Визначено перелік та запропоновано класифікацію найбільш інформативних документів підприємства, які підтверджують: можливість суб'єкта господарювання забезпечити безпечну експлуатацію устаткування підвищеної небезпеки; можливість суб'єкта господарювання забезпечити безпечне виконання робіт

з підвищеною небезпекою; відповідність об'єкта підвищеної небезпеки вимогам нормативно-правових актів з охорони праці і промислової безпеки, а також можливості суб'єкта господарювання забезпечити дотримання вимог законодавства під час його експлуатації; право (повноваження) особи виконувати роботи з підвищеною небезпекою тощо. Найчастіше у роботі слідчих під час огляду документів трапляються такі недоліки: відсутність оцінки суперечностей між відображеними в документах даними та обставинами на місці нещасного випадку (34 %); однобічність в оцінці документів (26 %); уникнення аналізу змісту документів (45 %). За результатами вивчення змісту протоколів оглядів з'ясовано, що у 21 % не було зазначено місце, де виявлено документи, які містять доказову інформацію, у 12 % – їх кількість; у 25 % – був відсутній перелік вилучених документів; у 38 % – вилучено лише копії документів, хоча потрібні були оригінали.

6. Визначено особливості проведення допитів потерпілого, очевидців та свідків нещасного випадку, службових осіб підприємства, підозрюваного, представників комісії з технічного розслідування нещасного випадку на виробництві. Опитані стосовно особливостей проведення допитів у провадженнях за ст. 272 КК України слідчі наголосили, що головною проблемою є недостатність знань з питань охорони праці й техніки безпеки, унаслідок чого виникає необхідність проведення повторних допитів (79 %); складність встановлення психологічного контакту з допитуваними: потерпілими (15 %), підозрюваними (обвинуваченими) (65 %), свідками (12 %); необхідність подолання протидії (75 %). Водночас слідчі часто нехтують необхідністю ретельної підготовки до допиту (47 %) і не залучають відповідних спеціалістів (39 %). Обґрунтовано необхідність проведення підготовки до допитів, яка полягає у вивченні спеціальної літератури, документів, що стосуються предмета допиту, посадових обов'язків допитуваного, матеріалів технічного розслідування нещасного випадку, характеристик допитуваного, отримання консультацій спеціалістів.

7. На початку досудового розслідування особливе значення мають показання потерпілого, оскільки часто потерпілі першими повідомляють про нещасний випадок. Потерпілі можуть повідомити про місце, час, спосіб учинення злочину, механізм травматичної події, особу, яка вчинила злочин, свідків, інших потерпілих тощо. Обов'язковому з'ясуванню під час допиту потерпілих підлягають відомості щодо посади, кваліфікації, періоду роботи на підприємстві, навчання, проведення інструктажу, додержання вимог безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою та характер таких робіт, здійснення керівництва виконанням робіт, забезпеченості засобами індивідуального захисту, їх використання, причини нещасного випадку, стосунків з іншими працівниками та керівництвом.

8. Очевидців і свідків допитують про місцезнаходження в момент нещасного випадку, події, які вони спостерігали, сприйняття сигналів про небезпеку, причини нещасного випадку, стан та швидкість реагування на нещасний випадок, можливий тиск з боку зацікавлених осіб.

9. Допит службових осіб підприємства (керівника, безпосереднього керівника виконання робіт з підвищеною небезпекою, інженерно-технічних працівників та ін.) потребує ретельної підготовки. Ці особи, як правило, добре обізнані в питаннях нормативно-правового регулювання, порядку організації та виконання робіт з підвищеною небезпекою та, зважаючи на їх зацікавленість у результатах розслідування, можуть скористатися своєю обізнаністю для введення слідства в оману. Службових осіб допитують про час роботи на підприємстві, посаду, посадові обов'язки, документи, якими їх встановлено, перевірку знань, проведення інструктажу потерпілого, забезпеченість потерпілого засобами індивідуального захисту, стан обладнання, заходи безпеки, передбачені для конкретного виду робіт, причини нещасного випадку, стосунки з потерпілим.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі дослідження законодавства, правозастосовної практики, наукових джерел сформульовано теоретичні та практичні положення і рекомендації методико-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України.

1. Науковий інтерес до проблем розслідування злочинів, що посягають на право людини на безпечні й здорові умови праці, у різні історичні періоди визначався станом та динамікою законодавства, соціально-політичними умовами, темпами розвитку виробництва. Ці чинники впливали на формування вимог правозастосовної практики, а отже, і зміст криміналістичних методик. Уперше про методику розслідування нещасних випадків на залізниці, заводах тощо згадується у відомій праці Ганса Гросса «Керівництво для судових слідчих» (1893 р.). Наступним етапом визначено період 1937–1939 рр. – розроблено низку методик щодо розслідування справ про шкідницькі та диверсійні акти, що вчиняються під виглядом порушення правил техніки безпеки (Б.М. Шавер), злочинні порушення правил техніки безпеки. У тогочасних методиках наголошено на значенні боротьби з цими злочинами з урахуванням класового підходу, питаннях кваліфікації, порушення кримінальної справи, особливостях проведення слідчих дій, планування, а також обставинах, що підлягають встановленню. Розробники методик відмовляються від жорстких схем розслідування. У післявоєнні роки (1949–1960 рр.) розроблено методики розслідування порушень правил техніки безпеки (І.Ф. Крилов, М.С. Брайнін, Е.Д. Куранова, М.П. Косоплечев, М.П. Яблоков), у яких значна увага приділяється встановленню причин настання нещасного випадку, оцінці початкової інформації про злочин, повноваженням органів нагляду і контролю. Після 1960 року розроблено методики розслідування порушень правил техніки безпеки в окремих галузях господарства та на виробництві: сільське господарство (М.С. Брайнін),

машинобудування (К.Ф. Скворцов), вугільна промисловість (В.Ф. Зудін, М.К. Йосифов), будівництві (П.В. Кобзаренко, М.К. Йосифов), лісова промисловість (В.О. Широков). В Україні системне дослідження проблем методики розслідування злочинів проти безпеки виробництва здійснено у 2013 році (О.В. Таран). Для формування сучасних методик розслідування має значення визначення місця порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою в системі злочинів проти безпеки виробництва. Вони належать до категорії злочинів, пов'язаних із порушенням правил охорони праці й техніки безпеки на виробництві, які створюють загрозу заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини. Дія цієї норми поширюється на порушення зазначених правил на різних виробництвах, підприємствах, проте винятково під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Запропоновані наукові основи методики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, можуть слугувати підґрунтям для подальшого розроблення методик розслідування таких порушень у різних галузях виробництва, залежно від форм власності та організаційної структури підприємств.

2. Криміналістична характеристика злочинів, передбачених ст. 272 КК України – це сукупність криміналістично значущих, взаємопов'язаних та взаємозумовлених типових даних і відомостей про обстановку й спосіб учинення цих злочинів, особу злочинця та особу потерпілого. Місцем учинення злочину переважно є підприємство. Порушення, пов'язані з одержанням та використанням дозволів та ліцензій для певних видів діяльності, виявлені у 32 %. Місцем вчинення злочину у 64 % була територія підприємства, інше місце – 36 %. Підприємство належало до об'єктів підвищеної небезпеки у 71 % випадків. Кримінальні правопорушення переважно вчиняються шляхом поєднання декількох способів. Способи вчинення злочинів особами, які зобов'язані дотримуватись правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, диференціюються залежно від службового становища такої особи. Порушення правил безпеки

під час виконання робіт з підвищеною небезпекою вчинюють: керівники робіт; інженерно-технічні працівники; громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують найману працю на умовах трудового договору – 56 %; виконавці робіт (особи, які зобов'язані дотримуватись правил виконання небезпечних робіт) – у 44 %. Потерпілими від злочину переважно є чоловіки (89 %) віком від 25 до 45 років (67 %), які працюють на підприємстві, де виконувались роботи з підвищеною небезпекою (93 %), мають профільну освіту (32 %) та досвід виконання робіт з підвищеною небезпекою (46 %), проходили спеціальну підготовку (38 %).

3. Перелік обставин, що підлягають доказуванню, визначено на основі предмета доказування (ст. 91 КПК України) та конкретизовано з урахуванням специфіки порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Зокрема виокремлено особливості доказування обставин місця та часу вчинення злочину, факту й характеру трудових відносин між потерпілим і роботодавцем, технологічної складової виробничої діяльності, фізичної та юридичної (правової) можливості виконання робіт з підвищеною небезпекою, мотиву вчинення злочину.

4. Розподіл типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою здійснено на основі змісту та обсягу первинної інформації про кримінальне правопорушення, даних про особу підозрюваного. Системи дій слідчого в кожній ситуації визначено залежно від повноти, достовірності, своєчасності та об'єктивності даних про нещасний випадок (проведення технічного розслідування, його результати, приховування нещасного випадку від розслідування) та осіб, які причетні до його настання (особиста зацікавленість, можливість впливати на розслідування, змова, тиск на потерпілого, свідків).

5. Поширеними формами використання спеціальних знань визначено: призначення та проведення судових експертиз (86 % кримінальних проваджень), залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих

(розшукових) дій (67 %), одержання письмових роз'яснень та довідкової інформації від спеціаліста щодо специфічних питань технічного характеру (54 %). Метою залучення спеціаліста є одержання слідчим адаптованого під конкретне підприємство та вид робіт з підвищеною небезпекою знання (консультація, роз'яснення) для правильної оцінки доказів, визначення тактики й порядку проведення слідчих (розшукових) дій. Встановлено, що потрібними спеціальними знаннями володіють інженерно-технічні працівники. Слідчі, залежно від конкретних завдань провадження, зверталися за допомогою до інженерів з охорони праці й техніки безпеки (95 %), інженерів-енергетиків (43 %), інженерів-механіків (64 %), інженерів з організації та нормування праці (17 %), інженерів-технологів (9 %), інженерів-конструкторів (11 %), а також техніків-електриків (43 %), техніків-енергетиків (34 %), техніків-технологів (16 %). Зважаючи на те, що матеріальні сліди порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою відображено переважно в документах підприємства, а також залишаються на місці нещасного випадку, охарактеризовано завдання, визначено перелік об'єктів та запитань для різних видів судових експертиз: інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності; судової експертизи, пов'язаної з порушенням вимог у галузі безпеки життєдіяльності, охорони праці та ергономічного забезпечення; судової електротехнічної експертизи.

6. Результативними слідчими (розшуковими) діями щодо одержання доказової інформації є огляд місця події, огляд документів та допит. Кожна із зазначених слідчих (розшукових) дій має тактичні особливості та потребує застосування спеціальних навичок і знань. Специфічними об'єктами огляду місця події є такі: робоче місце (межі, складові, стан, умови, відповідність вимогам безпеки, показники небезпечних умов); захисні пристрої та інші засоби безпеки (наявність, стан); частини машин, механізмів, обладнання, якими було травмовано потерпілого; засоби індивідуального та колективного захисту (наявність, справність, відповідність характеру робіт). Особливе

значення має наявність, характер та послідовність змін на місці нещасного випадку. До типових помилок у роботі слідчих під час огляду документів належать: ненадання значення суперечностям між даними, які відображено в документах, та обставинами на місці нещасного випадку (34 %); однобічність в оцінці документів (26 %); відсутність аналізу їх змісту (45 %).

7. Обрання тактики допиту для різних учасників кримінального провадження залежить від їх процесуального статусу, стосунків у трудовому колективі, причетності до настання нещасного випадку, наявності та характеру особистої зацікавленості в результатах досудового розслідування, сутності конфліктних ситуацій. Допит службових осіб підприємства потребує підготовки із залученням допомоги спеціаліста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника: природа и содержание / Р. Л. Ахмедшин // Вестник Томского государственного университета. – 2004. – № 283. – С. 55–62.
2. Багіров С. Р. Причинний зв'язок у кримінальному праві: сучасні можливості застосування теорії нерівноцінності умов до злочинів, що вчиняються через необережність / С. Р. Багіров // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюл. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. А. Музики. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – 688 с.
3. Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него / Баев О. Я. – М., 2003. – С. 233–244.
4. Балашов А. Н. Прокурорский надзор за расследованием транспортных происшествий, нарушений правил охраны труда и техники безопасности / Балашов А. Н., Бабаева Э. У., Курбанов А. А. – М., 1981. – 30 с.
5. Балашов Д. Н. Криминалистика : учеб. / Д. Н. Балашов, С. В. Маликов. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 503 с.
6. Банин В. А. Предмет доказывания в советском уголовном процессе: гносеологическая и правовая природа / Банин В. А. – Саратов : Саратов. гос. ун-т, 1981. – 157 с.
7. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования / В. П. Бахин // Вестник криминалистики. – 2000. – Вып. 1. – С. 16–22.
8. Бахін В. П. Взаємодія слідчого з фахівцями під час огляду місця події (збір інформації про особу, яка скоїла злочин) : [наук.-практ. рек.] / В. П. Бахін, О. О. Волобуєва. – Донецьк : Донец. юрид. ін-т, 2005. – 72 с.
9. Бахуринская Е. Последствия нарушения законодательства об охране труда в аспекте разграничения административных правонарушений и преступлений / Е. Бахуринская // Соотношение преступлений и иных

правонарушений: современные проблемы : материалы IV междунар. науч.-практ. конф. МГУ (Москва, 27–28 мая 2004 г.). – М. : Лекс Эст, 2005. – С. 54–58.

10. Бахуринська О. До питання про потерпілого від порушень вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) / О. Бахуринська // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 8. – С. 85–88.

11. Бахуринська О. О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бахуринська Олена Олександрівна. – К., 2007. – 235 с.

12. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. / за ред. В. Г. Цапка. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К., 2003. – 397 с.

13. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Белкин Р. С. – М. : НОРМА, 2001. – 240 с.

14. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Белкин Р. С. – М. : Юрид. лит., 1988. – 304 с.

15. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Белкин Р. С. – [2-е изд. доп.]. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.

16. Белоусов В. И. Проверка показаний на месте в ходе предварительного следствия : научно-практическое пособие / В. И. Белоусов, А. И. Натура. – М. : Изд-во «Юрилитинформ», 2006. – 144 с.

17. Бердычевский В. С. Трудовое право : учеб. пособие / Бердычевский В. С., Акопов Д. Р., Сулейманова Г. В. ; отв. ред. В. С. Бердычевский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2002. – 512 с.

18. Бертовский Л. В. Выявление и расследование экономических преступлений : [учеб.-практ. изд.] / Л. В. Бертовский, В. А. Образцов. – М. : Экзамен, 2003. – 256 с.

19. Бертовский Л. В. Проблемы теории и практики выявления и расследования преступного нарушения правил экономической деятельности : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Л. В. Бертовский. – М., 2005. – 56 с.

20. Бессонова И. В. Нарушение правил охраны труда в уголовном праве России : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И. В. Бессонова. – М., 2002. – 28 с.

21. Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів: історія і сучасність / В. В. Бірюков // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 93–95.

22. Бойко А.М. Детермінуючий комплекс економічної злочинності в умовах переходу України до ринкової економіки / А.М. Бойко // Наук. вісник Чернів. ун-ту: 36. наук. пр. – Вип. 435: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 96–101.

23. Бойко М. Про визнання цивільно-правих договорів трудовими / М. Бойко // Довідник кадровика. – 2011. – № 8. – С. 48–50.

24. Бордюгов Л. Г. Теоретичний базис методики експертного гірничотехнічного дослідження / Л. Г. Бордюгов // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів. – 2006. – Вип. 6. – С. 312.

25. Борзенков А. С. Прокурорский надзор и расследование уголовных дел о нарушениях правил охраны труда и техники безопасности / А. С. Борзенков, В. И. Рохлин. – Ижевск : Изд-во Удмурт. гос. ун-та, 1992. – 34 с.

26. Борисов В. И. Некоторые вопросы уголовной ответственности за нарушение правил охраны труда в АПК / В. И. Борисов // Проблемы

социалистической законности : сб. науч. тр. – Х, 1989. – Вып. 23. – С. 121–124.

27. Борисов В. И. Ответственность за преступное нарушение правил безопасности промышленного производства / Борисов В. И. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1976. – 40 с.

28. Борисов В. І. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність з порушення правил ядерної або радіаційної небезпеки : моногр. / В. І. Борисов, О. О. Пащенко. – Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 224 с.

29. Борисов В. Преступления против безопасности производства. Комментарий к разделу Х Уголовного кодекса Украины / В. Борисов // Юридичний вісник України. – 2001. – № 39. – 29 верес. – 5 жовт. (інформаційно-правовий банк). – С. 29.

30. Борисов В. І. Науково-практичний коментар до розділу Х «Злочини проти безпеки виробництва» КК України 2001 р. / В. І. Борисов // Право і безпека. – 2003. – № 2. – С. 62–69.

31. Борисов В. І. Основні проблеми охорони безпеки виробництва в кримінальному законодавстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. І. Борисов. – Х., 1993. – 35 с.

32. Борисов В. І. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : моногр. / В. І. Борисов, Г. С. Крайнік. – Х. : Юрайт, 2012. – С. 197.

33. Бороданков А. П. Охрана безопасности труда / А. П. Бороданков, В. К. Глистин. – Л. : Лениздат, 1975. – 166 с.

34. Брайнин М. С. Уголовно-правовая охрана безопасности труда в СССР / М. С. Брайнин, С. А. Квелидзе. – М. : Юрид. лит., 1977. – 141 с.

35. Брайнин М. С. Судебно-техническая экспертиза по делам о нарушении правил безопасности труда / М. С. Брайнин // Теоретические

вопросы судебной экспертизы : сб. науч. тр. – М. : ВНИИСЭ, 1981. – Вып. 48. – С. 149–168.

36. Брайнин М. С. Расследование преступных нарушений правил техники безопасности / Брайнин М. С., Куранова Э. Д., Косоплечев Н. М. – М., Госюриздат, 1958. – 259 с.

37. Букалов К. А. Расследование и предупреждение преступной халатности в сфере профессиональной хозяйственной деятельности / Букалов К. А. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – 116 с.

38. Бурданова В. С. Совершенствование методов проведения судебно-кибернетической экспертизы / В. С. Бурданова // Криминалистический семинар. – СПб., 1998. – Вып. 2. – С. 41–42.

39. Бутырин А. Ю. Судебная строительно–техническая экспертиза (теоретические, методические и правовые основы) : учеб. пособие / Бутырин А. Ю. – М. : Городец, 1998. – 544 с.

40. Бутырин А. Ю. Теория и практика судебной строительно–технической экспертизы / Бутырин А. Ю. – М. : ОАО «Издательский Дом «Городец», 2006. – 224 с.

41. Бутырин А. Ю. Выявление и оценка ошибок, допускаемых при решении задач, стоящих перед судебным экспертом-строителем [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.expertise.ru/documents/butirin2.shtml>.

42. Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 144 с.

43. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : моногр. / Весельський В. К. – К. : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1999. – 126 с.

44. Взаємодія органів внутрішніх справ із закладами охорони здоров'я та прокуратурою при встановленні факту смерті людини : метод.

рек. / [Чернявський С. С., Алексєєва-Процюк Д. О., Стеблюк В. В. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – 64 с.

45. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография / Возгрин И. А. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 474 с.

46. Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений / Возгрин И. А. – Минск : Высш. шк., 1983. – 215 с.

47. Возгрин И. А. О содержании и структуре частных методик расследования / И. А. Возгрин // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования : материалы Минской науч. конф. (сентябрь 1973 г.). – М., 1973. – С. 92–93.

48. Гавло В. К. Обстановка преступления как структурный компонент криминалистической характеристики преступления / В. К. Гавло // Проблемы совершенствования тактики и методики расследования преступлений. – Иркутск, 1980. – С. 50.

49. Гавриленко А. А. Взаимосвязь элементов предмета доказывания при исследовании вопросов характеристики личности обвиняемого / А. А. Гавриленко // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 333. – С. 91–94.

50. Галаган В. І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. І. Галаган. – К., 2003. – 39 с.

51. Галкин В. М. Средства доказывания в уголовном процессе / Галкин В. М. – Ч. 2. – М., 1968. – 68 с.

52. Герасимов И. Ф. Этапы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов // Научные труды Свердловского юридического ин-та. – Свердловск, 1975. – Вып. 41. – С. 5–25.

53. Глистин В. К. Расследование преступных нарушений правил охраны труда и техники безопасности : пособие для слушателей / Глистин В. К. – Л. : Прокуратура СССР. Ин-т усовершенствования следственных работников органов прокуратуры и МВД. – Л., 1971. – 217 с.

54. Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики / В. Г. Гончаренко // Актуальні проблеми криміналістики. – Х. : Гриф, 2003. – С. 42.

55. Гончаренко В. Г. Науково-технічні засоби у роботі слідчого / Гончаренко В. Г. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 208 с.

56. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В. Г. Гончаренко, В. В. Курдюков, К. В. Легких // Вісник Академії адвокатури. – 2007. – Вип. 2 (9). – С. 22–34.

57. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве / Гончаренко В. И. – К., 1980. – 150 с.

58. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике / Гончаренко В. Г. – К., 1984. – 147 с.

59. Горбачевський В. Я. Криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування нерозкритих злочинів минулих років (умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень) : навч.-практ. посіб. / В. Я. Горбачевський, В. І. Захаров, І. О. Ієрусалимов. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2001. – 68 с.

60. Горбенко В. О. Загальні положення судової електротехнічної експертизи та основні завдання, які стоять на сучасному етапі її розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2010/Gorbenko.pdf.

61. Гринберг М. С. Некоторые вопросы ответственности за преступления в области использования техники / М. С. Гринберг // Проблемы борьбы с преступной неосторожностью : темат. сб. – Владивосток, 1976. – Т. 175. – С. 131–146.

62. Дружилов С. А. Основы психологии профессиональной деятельности инженеров-электриков / Дружилов С. А. – М. : Акад. естествознания, 2010. – 119 с.

63. ДСТУ 3899-99. Дизайн та ергономіка. Терміни та визначення. – К. : Держстандарт України, 1999. – 33 с.

64. Дудников А. Л. Криминалистическое понятие «способ преступления» / А. Л. Дудников // Проблемы законности . – 2012. – № 120. – С. 232–242.

65. Дузь Л. Е. Доминирующие факторы, влияющие на проведение судебных горно-технических экспертиз результатов воздействий производственных опасностей угольных шахт / Л. Е. Дузь, Ю. А. Кривченко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів. – Х. : Право, 2006. – Вип. 6. – С. 319–323.

66. Експертиза безпеки життєдіяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://ndekc.kh.ua/27-vts-ekspertizy/91-ekspertiza-bezpeki-zhittediyalnosti>.

67. Ермаков И. Ю. Методика расследования преступных нарушений правил охраны труда и техники безопасности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ермаков Игорь Юрьевич. – М. : Моск. гос. юрид. акад., 2008. – 182 с.

68. Жбанков В. А. К вопросу о криминалистическом обеспечении органов дознания и таможенных расследований ГТК Российской Федерации / В. А. Жбанков // Информационный бюллетень № 13 по материалам Криминалистических чтений «Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью». – М. : Акад. упр. МВД России, 2001. – С. 61–71.

69. Жидецкий В. Ц. Основы охорони праці : підруч. / Жидецкий В. Ц. – Л. : Афіша, 2004 – 230 с.

70. Жирютин В. И. Деятельность следователя по выявлению причинности при расследовании преступных нарушений правил охраны

труда и техники безопасности./ В. И. Жирютин // Гарантии конституционных прав личности при осуществлении правосудия. – Пермь, 1980. – С. 95–104.

71. Жирютин В. И. Криминалистические методы установления причинности при расследовании преступных нарушений правил безопасности : автореф. дис на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В. И. Жирютин. – М., 1979. – 18 с.

72. Журавель В. А. Допрос потерпевшего и использование его показаний для построения методики расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Владимир Андреевич Журавель. – Харьков, 1983. – 17 с.

73. Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 197–208.

74. Зайцева Е. А. Концепция развития института судебной экспертизы в условиях состязательности уголовного судопроизводства / Зайцева Е. А. – М., 2010. – 424 с.

75. Закатов А. А. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений / А. А. Закатов, Ю. Н. Оропай ; отв. ред. А. М. Сербулов. – К. : РИО МВД СССР, 1980. – 104 с.

76. Зеркалов Д. В. Безопасность труда : хрестоматия / Зеркалов Д. В. – К. : Основа, 2009. – 602 с.

77. Зеркалов Д. В. Безпека праці : моногр. / Зеркалов Д. В. – К. : Основа. 2012. – 637 с.

78. Зуйков Г. Г. Поиск преступников по признакам способов совершения преступления : учеб. пособие / Зуйков Г. Г. – М. : ВШ МВД СССР, 1970. – 16 с.

79. Іщенко А. В. Криміналістичне забезпечення протидії злочинності як наукова категорія / А. В. Іщенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2011. – № 3. – С. 4–5.

80. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : моногр. / А. В. Іщенко ; [за ред. І. П. Красюка]. – К. : НАВСУ, 2003. – 359 с.

81. Іщенко А. В. Наукове забезпечення протидії злочинності / Іщенко А. В., Карпов Н. С., Кондратьєв Я. Ю. – К. : Просвіта, 2002. – 223 с.

82. Іщенко А. В. Проблеми експертних досліджень у докторських дисертаціях, підготовлених і захищених в Україні / А. В. Іщенко // Криміналістичний вісник. – 2004. – № 1 (1). – С. 20–27.

83. Іщенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посіб. / Іщенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. – К. : Центр учбової л-ри, 2007. – 160 с.

84. Карагодин В. Н. Криминалистическое значение данных о способе сокрытия преступления / В. Н. Карагодин // Правоведение. – 1990. – № 2. – С. 92–96.

85. Карпов Н. С. Методи вивчення злочинної діяльності / Н. С. Карпов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К., 2001. – № 5. – С. 74–76.

86. Карпов Н. С. Преступная деятельность: сущность и принципы / Н. С. Карпов // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – Луганськ. – 2000. – № 4. – С. 100–110.

87. Карпов Н. С. Научное обеспечение практики борьбы с преступностью : учеб. пособие / Н. С. Карпов, А. В. Ищенко. – К. : Изд-во Нац. акад. внутр. дел Украины, 1997. – 136 с.

88. Карпов Н. С. Проблеми криміналістики у дисертаціях у спеціалізованій Вченій раді при НАВСУ / Н. С. Карпов, А. В. Іщенко // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 144–152.

89. Квелидзе С. Отграничение халатности от нарушений правил охраны труда, безопасности движения и эксплуатации транспорта / С. Квелидзе // Советская юстиция. – 1975. – № 19. – С. 11–12.

90. Керб Л. П. Основи охорони праці : навч. посіб. / Керб Л. П. – К. : КНЕУ, 2003. – 215 с.

91. Когосов А. П. Формы использования специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов : моногр. / А. П. Когосов, А. В. Петров. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 200 с.

92. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова ; Министерство высшего и среднего специального образования УССР, Харьковский юридический институт. – Х. : Юрид. ин-т, 1985. – 93 с.

93. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. Н. Колесниченко. – Харьков, 1967. – 42 с.

94. Колесниченко А. Н. Следственная ситуация: спорные вопросы, понятия и возможности решения проблемы / А. Н. Колесниченко // Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов в методике расследования преступлений. – Иркутск. 1983. – С. 29–33.

95. Колесниченко А. Н. Судебные экспертизы при расследовании хищений государственного и общественного имущества : учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. П. Суетнов, Я. С. Сапошинский ; Министерство

высшего и среднего специального образования УССР, ХЮИ. – Х. : Юрид. ин-т, 1974. – 24 с.

96. Коновалов О. Договор подряда – «ловушка» для подрядчика и заказчика / О. Коновалов // Промислова безпека. – 2013. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://prombezpeka.com/2013/02/dogovor-podrjada-lovushka-dlja-podrjadchika-i-zakazchika/>

97. Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / С. Ю. Косарев ; под ред. В. И. Рошлина. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 495 с.

98. Кравченко Ю. О. Теоретичний базис судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності / Ю. О. Кравченко, Л. Г. Бордюгов, І. М. Марченко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2012. – № 12. – С. 332–339.

99. Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. С. Крайник. – Х., 2011. – 23 с.

100. Кривченко Ю. О. Експертне дослідження причин та наслідків при проведенні судових інженерно-технічних експертиз із безпеки життєдіяльності / Ю. О. Кривченко, І. М. Марченко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2013. – Вип. 13. – С. 344–348.

101. Криминалистика / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : Юристъ, 1999. – 497 с.

102. Криминалистика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Российская]. – [3-е изд.]. – М. : Норма, 2007. – 944 с.

103. Криминалистика : учеб для вузов / [И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.] ; под. ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина]. – М. : Высш. шк., 1994. – 534 с.
104. Криминалистика : учеб. для вузов / [под ред. Р. С. Белкина]. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2001. – 973 с.
105. Криминалистика : учеб. для юрид. вузов / [под ред. Н. П. Яблокова, В. Я. Колдина]. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 464 с.
106. Криминалистика : учеб. для юрид. вузов / [под ред. Р. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова]. – М. : Юрид. лит., 1968. – 696 с.
107. Криминалистика : учеб. / отв. ред. Н. П. Яблоков. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2000. – 718 с.
108. Криминалистика : учеб. / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1984. – 544 с.
109. Криминалистика : учеб. для вузов / отв. ред. проф. Н. П. Яблоков. – М. : БЕК, 1995. – 708 с.
110. Криминалистика : учеб. для слушателей правовых вузов. Кн. I. Техника и тактика расследования преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. – М. : Сов. законодательство, 1935. – 252 с.
111. Криминалистика : учеб. для слушателей правов. вузов. Кн. II. Методика расследования отдельных видов преступлений. – М. : Сов. законодательство, 1936. – 126 с.
112. Криминалистика : учеб. для студентов вузов / под ред. А. Ф. Волынского, В. П. Лаврова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2008. – 943 с.
113. Криминалистика : учеб. ; отв. ред. Н. П. Яблоков. – [3-е изд.]. – М. : Юристъ, 2005. – 781 с.
114. Криминалистика : учеб. пособие / [А. В. Дулов , Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.] ; под ред. А. В. Дулова. – Минск : НКФ «Экоперспектива», 1996. – 415 с.

115. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / С. А. Голунский, Б. М. Шавер. – М., 1939. – 372 с.
116. Криминалистика : учеб. для юрид. школ и курсов / Б. М. Шавер, А. И. Винберг. – М., 1940. – [2-е изд.] ; М., 1945. – [3-е изд.] ; М., 1949; 4-е изд. М., 1950.
117. Кримінальне право (Особлива частина) : підруч. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Луганськ : Вид-во «Елтон – 2», 2012. – Т. 2. – 2012. – 780 с.
118. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – Х. : Одісей, 2008. – 800 с.
119. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
120. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка; Центр політ.-прав. реформ. – Х.: Фактор, 2013. – 1058 с.
121. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 2012. – 768 с.
122. Крупка А. А. Судова гірничотехнічна експертиза: усталені форми призначення та проведення / Крупка А. А., Дузь Л. Є., Кривченко Ю. О. – Донецьк : Видавець Воробйов Д. М., 2010. – 80 с.
123. Крушельницька О. В. Управління персоналом : навч. посіб. / О. В. Крушельницька, Д. П. Мельничук. – К. : Кондор, 2003. – 296 с.
124. Кудрявцев В. Н. Способ совершения преступления и его уголовно-правовое значение / В. Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1957. – № 8. – 60 с.

125. Куликов В. И. Обстановка совершения преступлений и ее криминалистическое значение : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; судопроизводство; прокурорский надзор; криминалистика» / В. И. Куликов. – М., 1983. – 23 с.

126. Лановенко И. П. Уголовная ответственность за нарушение правил техники безопасности в промышленности (По материалам Украинской ССР) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И. П. Лановенко. – К., 1962. – 21 с.

127. Лановенко И. П. Безопасность труда в горной промышленности и уголовный закон / Лановенко И. П., Скрипник А. Н., Розовский Б. Г. – К. : Наук. думка, 1978. – 246 с.

128. Лановенко И. П. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан / И. П. Лановенко, Г. П. Чангули ; отв. ред. И. П. Лановенко. – К. : Наук. думка, 1989. – 280 с.

129. Лановенко І. Кваліфікація злочинних порушень правил безпечного ведення робіт у вугільних шахтах / І. Лановенко, А. Скрипник // Радянське право. – 1969. – № 1. – С. 73.

130. Лановенко І. П. Кримінальна відповідальність за порушення правил техніки безпеки у промисловості / Лановенко І. П. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 128 с.

131. Лапин Е. С. О путях взаимодействия следователя с государственным инспектором по охране труда при расследовании преступных нарушений правил охраны труда / Е. С. Лапин // Следователь. – 1999. – № 7. – С. 41–43.

132. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : моногр. / Лук'янчиков Є. Д. – К. : НАВСУ, 2005. – 379 с.

133. Методичні рекомендації «Відмінність договорів цивільно-правового характеру, за якими можуть залучатися до роботи фізичні особи,

від трудових договорів». – Шишаки : Шишацьке районне управління юстиції, 2013 р. – 33 с.

134. Настольная книга следователя / под ред. Г. Н. Сафонова. – М. : Главполиграфиздат, 1949. – 867 с.

135. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2005. – 1064 с.

136. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юрид. думка, 2008. – 1184 с.

137. Несчастные случаи на производстве. Методика проведения расследования : учеб. пособие/ [Н. И. Щенников и др.] ; Нижегород. гос. техн. ун-т им. Р. Е. Алексеева. – Н. Новгород, 2012. – 219 с.

138. Образцов В. А. Теоретические основы раскрытия преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных функций в сфере производства / Образцов В. А. – Иркутск, 1985. – С. 98.

139. Образцов В. А. Допрос потерпевшего и свидетеля на предварительном следствии / В. А. Образцов, С. Н. Богомолова. – М. : ОМЕГА- Л., 2003. – 306 с.

140. Осипова Е. П. Методика расследования невыплаты заработной платы : моногр. / Осипова Е. П. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 192 с.

141. Осмотр места происшествия при падении с высоты [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://sudebnaja.ru>.

142. Осмотр места происшествия : пособие для прокурорско-следственных работников / Васильев А. Н., Виноградов И. В., Ратинов А. Р. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – 382 с.

143. Охорона праці в галузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mechmat.univ.kiev.ua/mss/Ohorona_pratsi.pdf.

144. Охрана труда в электротехнической промышленности : учеб. для техникумов / Чекалин Н. А., Полухина Г. Н., Тугуши Г. Г. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Энергоатомиздат, 1984. – 272 с.

145. Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики / Пантелеев И. Ф. – М., 1980. – 96 с.

146. Панчишин М. Я. Участь спеціаліста в огляді місця події у справах про порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою / М. Я. Панчиншин // Актуальні питання техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень : зб. матеріалів круглого столу / [редкол. : Кобилянський О. Л., Кофанов А. В, Матвієнко П. Є.]. – Київ. ННПФЕКП НАВС. – К. : Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, 2013. – С. 250–252.

147. Панчишин М. Я. Проблеми формування методики розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою / М. Я. Панчишин // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4 (89). – С. 173–181.

148. Панчишин М. Я. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою / М. Я. Панчишин // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2 (91). – С. 165–173.

149. Панчишин М. Я. Стан наукових досліджень проблем методики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 Кримінального кодексу України/ М.Я. Панчишин // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 3. – С. 133–147.

150. Перелік робіт з підвищеною небезпекою : наказ Держнаглядохоронпраці від 26 січ. 2005 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0232-05>.

151. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні відносини: структура і система : моногр. / Погорецький М. А. – Х. : Arcis, 2002. – 160 с.
152. Признаки подделки документов. Способы выявления поддельных документов [Электронный ресурс] / Полиэксперт. – Режим доступа : <http://www.polyexpert.ru/poleznoe/signdoc/>
153. Про затвердження Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі: наказ Міністерства охорони здоров'я України, Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 23 вер. 1994 р. № 263/121 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0018-95>.
154. Про затвердження Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовт. 2011 р. № 1107 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1107-2011-%D0%BF>.
155. Расследование дел о вредительских и диверсионных актах, совершаемых при помощи и под видом нарушения правил техники безопасности, а также дел об иных преступлениях, связанных с нарушением правил техники безопасности : пособие для следователей. – М., 1937. – С. 34–66.
156. Расследование преступных нарушений правил техники безопасности: Общие положения / [Н. А. Селиванов, В. И. Беджашев, Л. Н. Викторова и др.] ; рук. авт. кол. и отв. ред. Н. А. Селиванов : Всесоюз. науч.-исследовательский ин-т проблем укрепления законности и правопорядка. – Вып. 1. – М., 1990. – 80 с.
157. Рзаева Г. Особенности допроса отдельных лиц при расследовании лжепредпринимательства / Г. Рзаева // Бизнес в законе. – 2003. – № 3. – С. 52–55.
158. Рішення Дзержинського районного суду м. Харкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45800561>.

159. Рішення Хмельницького міськрайонного суду у справі № 686/1343/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37874277>.

160. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе / Россинская Е. Р. – М. : Право и закон. 1996. – 224 с.

161. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. / Салтевський М. В. – Кондор, 2006. – 558 с.

162. Святенко А. И. Тактическая операция как способ разрешения следственных ситуаций с высокой степенью информационной неопределенности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. И. Святенко. – Ставрополь, 2008. – 26 с.

163. Специальные средства защиты документов от подделки: понятие, способы подделки и их признаки [Электронный ресурс] / Криминалистическое исследование документов в практике расследования преступлений. – Режим доступа :

http://nacrine.narod.ru/tec_documents.html#q00.

164. Степанюк Р. Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів / Р. Л. Степанюк // Вісник Кримінологічної асоціації України . – 2013. – № 5. – С. 173–180.

165. Степанов В. В. Выявление преступлений – начальный этап борьбы с преступностью / В. В. Степанов // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений. – Свердловск, 1988. – С. 30–33.

166. Судова медицина : підручник для студ. мед. вузів / [Концевич І. О., Михайличенко Б. В. та ін.] ; за ред.. І. О. Концевич, Б. В. Михайличенка. – К. : МП «Леся», 1997. – 656 с.

167. Табакова Н. А. Особенности допроса обвиняемого по делам о налоговых преступлениях / Н. А. Табакова // Общество и право. – 2011. – № 5. – С. 239–244.

168. Танасевич В. Г. Понятие причин, условий и обстоятельств способствующих преступлениям: Вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминологии / Танасевич В. Г. – Душанбе, 1966. – 18 с.

169. Таран О. В. Збирання та використання нормативно-технічної документації у розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці / О. В. Таран // Право і суспільство. – 2011. – № 3. – С. 220–224.

170. Таран О. В. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці / О. В. Таран // Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія та практика) : наук.-практ. журн. – 2011. – № 2–3 (25–26). – С. 289–296.

171. Таран О. В. Розслідування злочинів проти безпеки виробництва: проблеми та шляхи розв'язання / О. В. Таран // Сучасні проблеми криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, проф. В. П. Колмакова (Одеса, 27–28 верес. 2013 р.) / упоряд. : В. В. Тіщенко, О. П. Ващук. – О. : Юрид. л-ра, 2013. – С. 305.

172. Таран О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці : моногр. / Таран О. В. . – К. : «ДІА», 2012. – 352 с.

173. Таран О. В. Розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : метод. рек. / О. В. Таран, М. Я. Панчишин. – К., 2015. – 78 с.

174. Тіщенко В. В. Щодо сутності спеціальних знань і форм їх використання в кримінальному провадженні / В. В. Тіщенко // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю створення Харків. наук.-дослід. ін-ту

судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 7–8 листоп. 2013 р.). – Х. : Право. – 192 с.

175. Топорова Н. В. Психолого-криминалистический подход к изучению преступного поведения и личности преступника / Н. В. Топорова // Вестник ТГПУ. – 2012. – № 6. – С. 233–235.

176. Тостухина Т. В. Криминалистическая характеристика личности преступника, совершающего неосторожные преступления, связанные с аварийными взрывами / Т. В. Толстухина // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. – 2014. – № 1–2. – С. 27–31.

177. Тулупов С. Д. Судова експертиза порушень у галузі безпеки життєдіяльності, охорони праці та ергономічного забезпечення / С. Д. Тулупов, В. В. Сабадаш // Вестник ХНАДУ. – 2006. – № 32. – С. 113–116.

178. Тяжкова И. М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности / Тяжкова И. М. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 278 с.

179. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий [отв. ред. Яценко С. С., Шакур В. И.]. – К. : Правові джерела, 1998. – 1088 с.

180. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України в питаннях та відповідях : навч. посіб. / Удалова Л. Д. – [2-ге вид. переробл. і допов.]. – К. : КНТ, 2010. – 160 с.

181. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина : підруч. / Удалова Л. Д. – К., 2005. – 152 с.

182. Фальсификация документов [Электронный ресурс] / Все о заработной плате. – Режим доступа :

<http://moycent.ru/falsifikaciya/falsifikaciya-dokumentov/>.

183. Фирсов Е. П. Криминалистическая характеристика налоговых преступлений / Е. П. Фирсов // Вопросы квалификации и расследования преступлений в сфере экономики : сб. науч. ст. – Саратов, 1999. – С. 91–92.

184. Хоменко А. Н. Связь личности преступника как элемента криминалистической характеристики преступления с другими ее элементами / А. Н. Хоменко // Актуальные вопросы правоведения в период совершенствования социалистического общества. – Томск, 1989. – С. 9–22.

185. Шавер Б. Об основных принципах частной методики расследования преступлений / Б. Шавер // Социалистическая законность. – 1938. – № 1. – С. 46.

186. Шавер Б. М. Руководство по расследованию преступлений : пособие для прокуроров, следователей и работников милиции / Б. М. Шавер, П. И. Тарасов-Родионов. – М., 1941. – 191 с.

187. Швец С. В. Структура и стадии допроса на предварительном следствии с участием переводчика / С. В. Швец [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/yurisprudentsiya/shv.pdf.

188. Шейнин Г. Методика расследования дел о несчастных случаях на производстве / Г. Шейнин, Е. Ландгут // Вопросы советской криминалистики. – 1933. – С. 58–59.

189. Шумак Г. А. Формы и методы аналитической работы следователя с документами хозяйственного учета при расследовании экономических преступлений / Г. А. Шумак // Право и демократия : сб. науч. тр. / редкол. : В. Н. Бибило (гл. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2005. – Вып. 16. – С. 293–302.

190. Яблоков Н. П. Исследование обстоятельств преступных нарушений правил безопасности труда / Яблоков Н. П. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 146 с.

191. Яблоков Н. П. Квалификация преступных нарушений правил охраны труда и техники безопасности / Н. П. Яблоков // Советская юстиция. 1968. – № 3. – С. 4–7.

192. Яблоков Н. П. Криминалистика / Яблоков Н. П. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 2000. – 384 с.

193. Яблоков Н. П. Криминалистика в вопросах и ответах / Яблоков Н. П. – М : Юрист, 2000. – 224 с.
194. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений / Н. П. Яблоков // Вопросы борьбы с преступностью. – 1979. – Вып. 30. – С. 116–121.
195. Яблоков Н. П. О причинах преступлений в области охраны труда и техники безопасности / Н. П. Яблоков // Вестник МГУ. – 1970. – Сер. 11. – Право. – № 4.
196. Яблоков Н. П. О субъекте преступных нарушений правил охраны труда и техники безопасности / Н. П. Яблоков // Советская юстиция. – 1968. – № 23. – С. 7–8.
197. Яблоков Н. П. Особенности норм и правил, регулирующих охрану труда и технику безопасности / Н. П. Яблоков // Советская юстиция. 1974. – № 16. – С. 14–16.
198. Яблоков Н. П. Причинная связь по делам о преступных нарушениях правил охраны труда и техники безопасности / Н. П. Яблоков // Советская юстиция. – 1969. – № 13. – С. 10–11.
199. Яблоков Н. П. Проблемы расследования и предупреждения преступлений в области охраны труда и техники безопасности : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Яблоков Николай Павлович. – М., 1970. – 343 с.
200. Яблоков Н. П. Участие технического инспектора в расследовании уголовных дел о преступных нарушениях правил охраны труда / Н. П. Яблоков // Вопросы криминалистики. – 1964. – № 12 (27). – С. 121–129.
201. Яблоков Н. П. Криминалистика / Яблоков Н. П. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 2000. – 384 с.
202. Яблоков Н. П. Методика расследования уголовных дел о нарушениях правил техники безопасности : лекция / Яблоков Н. П. – М. : ВЮЗИ, 1958. – 59 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати соціологічного дослідження слідчої та судової практики розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою

А.1. Зведені дані вивчення кримінальних проваджень про порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою

Програма вивчення матеріалів кримінальних проваджень

1. Місце вчинення злочину:

а) територія підприємства – 64 %; б) інше місце – 36 %

1.1. Підприємство належить до об'єктів підвищеної небезпеки – 71 %.

1.2. Форма власності:

а) державна – 79 %; б) приватна – 21 %

1.3. Законність діяльності. Дозвільна дисципліна:

а) державна реєстрація – 100 %

б) порушення, пов'язані з отриманням та використанням дозволів та ліцензій для певних видів діяльності – 32 %.

2. Характеристика способу вчинення злочину:

а) відсутність (неналежна) організації проведення робіт з підвищеною небезпекою – 73 %;

б) неналежна (неправильна) організація праці, робочого місця – 34 %;

в) незабезпечення (неналежне забезпечення) засобами індивідуального та колективного захисту – 37 %;

г) технологічні порушення – 32 %;

д) відсутність (неналежний стан) керівництва, контролю та нагляду за проведенням робіт з підвищеною небезпекою – 85 %;

е) поєднання двох і більше способів 91 %.

3. Відомості про особу, яка вчинила злочин

а) чоловіки – 89 %

б) жінки – 11 %

3.1. Вік:

а) від 18 до 25 років – 13 %;

б) від 26 до 35 років – 52 %;

в) від 36 до 45 років – 28 %;

г) більше 46 років – 7 %.

3.2. Освіта:

а) вища – 59 %, (у тому числі професійна (профільна) вища – 38 %);

- б) середня професійна – 38 %;
- в) особи з вищою та середньою непрофільною освітою – 24 %.

3.3. Сімейний стан:

- а) перебувають у шлюбі – 68 %;
- б) розлучені – 24 %;
- в) неодружені (незаміжні) – 8 %.

3.4. Службове становище:

а) керівники робіт, інженерно-технічні працівники, громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують найману працю на умовах ТД – 56 %;

б) виконавці робіт (особи, які зобов'язані дотримуватись правил виконання робіт з підвищеною небезпекою) – 44 %.

3.4. Досвід виконання робіт з підвищеною небезпекою:

а) мають – 88 % (до трьох років – 45 %, три – п'ять років – 36 %, більше п'яти років – 7 %);

б) не мають досвіду – 12 %.

3.5. Стягнення за порушення правил охорони праці та техніки безпеки:

а) мають – 34 %; б) не мають – 66 %.

3.6. Судимість:

а) не мають – 100 %.

3.6. Стягнення за порушення трудової дисципліни:

а) мають – 23 %; б) не мають – 77 %.

3.7. Конфлікти в колективі (з підлеглими, з іншими працівниками, з керівництвом):

а) мають – 14 % ; б) не мають – 86 %.

4. Відомості про потерпілого

4.1. Стать:

а) чоловіки – 89 %; б) жінки – 11 %.

4.2. Вік :

а) до 25 років – 15 %; б) 25–45 років – 67 %; в) 45–65 років – 17 %;
г) більше 65 років – 1 %.

4.3. Місце роботи:

а) підприємство, де виконувались роботи з підвищеною небезпекою – 93 %; б) інше місце 7 %.

4.4. Освіта:

а) профільна – 32 %; б) непрофільна – 68 %.

4.5. Досвід виконання робіт з підвищеною небезпекою:

а) мають – 46 %; б) не мають – 54 %.

4.6. Спеціальне навчання (підготовка):

а) проходили – 38 %; б) не проходили – 62 %.

5. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування (залежно від початкової інформації про кримінальне правопорушення):

а) зміст початкової інформації про кримінальне правопорушення визначається матеріалами технічного розслідування нещасного випадку на виробництві – 89%;

б) про кримінальне правопорушення повідомив потерпілий, його родичі, інша особа, якій стало відомо про настання нещасного випадку на виробництві, представники медичного закладу, до якого було доставлено потерпілого – 9 %;

в) самостійне виявлення ознак кримінального правопорушення (під час розслідування іншого кримінального правопорушення, повідомлення у ЗМІ, матеріали оперативних підрозділів – 2%.

6. Особливості огляду місця події, документів (недоліки):

а) схема обстановки до настання нещасного випадку – 2 %;

б) інформація про ЗІЗ – 17 %;

в) помилковий вибір документів – 24 %;

г) суперечності між даними, які відображені в документах, та обставинами на місці нещасного випадку – 34 %;

д) не зазначено місце, де було виявлено документи, які місять доказову інформацію – 21 %;

е) не зазначено кількість документів – 12 %;

ж) відсутній перелік вилучених документів – 25 %;

з) вилучено копії документів (важливо, щоб це були саме оригінали) – 38 %.

7. Використання спеціальних знань (залучення допомоги спеціаліста):

а) під час проведення огляду місця події – 65 %;

б) під час огляду документів – 12 %;

в) під час підготовки до допиту – 15 %;

г) консультація – 54 %;

д) не залучався – 13 %.

Б.2. Зведені дані опитування слідчих органів внутрішніх справ

1. Чи маєте Ви досвід розслідування злочинів проти безпеки виробництва?

а) так – 83 %; б) ні – 17 %.

2. Чи існує в підрозділі, у якому Ви працюєте, практика спеціалізації слідчих щодо розслідування злочинів проти безпеки виробництва?

а) так – 3 %; б) ні – 97 %.

3. Як Ви оцінюєте стан методико-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України?

а) достатній – 13 %; б) недостатній – 77 %.

4. Яким питанням потрібно приділити першочергову увагу при розробленні криміналістичних рекомендацій?

а) криміналістична характеристика – 84 %;

б) обставини, що підлягають доказуванню – 92 %;

в) алгоритми, програми дій слідчого у типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування – 87 %;

г) специфіка виявлення цих злочинів – 78 %;

д) особливостей проведення слідчих (розшукових) дій – 95 %;

е) інше. _____

5. На Вашу думку, практичне значення криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 272 КК України, полягає у:

а) побудові та висуненні версій – 45 %;

б) плануванні та організації розслідування – 52 %;

в) встановленні психологічного контакту з підозрюваним, потерпілим – 87 %;

г) об'єктивному з'ясуванні позиції потерпілого, підозрюваного щодо кримінального провадження – 67 %;

д) виявленні фактів впливу зацікавлених осіб на потерпілого – 78 %;

е) встановленні мотивів протиправної поведінки – 69 %;

є) встановленні специфіки формування показань потерпілого – 73 %;

ж) обранні тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій – 76 %;

з) інше _____

6. Визначте важливі, на Вашу думку, критерії вивчення особи злочинця як учасника виробничої (професійної) діяльності та зазначте, які з них використовуються Вами у практичній діяльності.

Критерій/ важливість (значущість)	Безпосереднє використання, %
Досвід роботи, професійні знання, необхідні для виконання робіт з підвищеною небезпекою – 100 %	87
Службове становище – 100 %	100
Стосунки з колективом – 87 % (42 %); 4) стосунки з потерпілим – 100 %	82
Стосунки з керівництвом – 75 % (45 %); 6) стягнення за аналогічні порушення – 66 %	54
Судимість – 100 %;	100
Дотримання трудової дисципліни – 84 %	54
Дотримання вимог щодо виконання робіт з підвищеною небезпекою (систематичність) – 95 %	35
Ступінь особистісного впливу – 98 %	21
Авторитет – 63 %	19
Уміння приймати рішення, брати на себе відповідальність – 45 %	18
Комунікативні навички, уміння контролювати емоції – 79 %	15
Особливості поведінки в конфліктних ситуаціях – 95 %	16
Виконання контрольних функцій – 83 %	69

7. Які відомості про особу, яка допустила порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, підлягають обов'язковому з'ясуванню?

а) стан здоров'я та медичні показники, за якими можливий допуск до виконання робіт з підвищеною небезпекою осіб, які зобов'язані дотримуватись правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою – 87 %;

б) правовий статус та повноваження особи злочинця також встановлюється – 100 %;

в) фізична можливість виконання професійних обов'язків – 34 %;

г) інше _____

8. Що, на Вашу думку, являє найбільшу складність під час проведення огляду місця події?

а) визначення меж огляду – 54 %;

б) виокремлення об'єктів, які підлягають огляду – 52 %;

в) інше _____

9. Виконання яких тактичних завдань під час огляду документів являє найбільшу складність?

- а) визначення переліку документів, необхідних для встановлення обставин, що підлягають доказуванню – 85 %;
- б) встановлення місця їх зберігання – 76 %;
- в) опрацювання змісту – 92 %;
- г) оцінка доказового значення – 81 %;
- д) інше _____

10. Чи вважаєте Ви доцільним та потрібним використання спеціальних при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України?

- а) так – 100 %

11. Використання спеціальних знань, на Вашу думку, потрібно для:

- а) одержання консультацій, роз'яснень щодо технічних питань та специфіки нормативно-правового регулювання організації та проведення робіт з підвищеною небезпекою – 89 %;
- б) проведення: огляду місця події та документів – 75 %;
- в) формулювання запитань під час підготовки до допитів – 42 %;
- г) підготовки до призначення експертиз – 51 %;
- д) інші слідчі (розшукові) дії – 12 %
- е) інше _____

12. Які форми використання спеціальних знань Ви вважаєте найбільш витребуваними?

- а) призначення та проведення судових експертиз – 86 %;
- б) залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій – 67 %;
- в) одержання письмових роз'яснень та довідкової інформації від спеціаліста щодо специфічних питань технічного характеру – 54 %

13. Які види спеціальних технічних знань Ви вважаєте найбільш витребуваними у практичній діяльності?

- а) щодо вимог до організації охорони праці на конкретному підприємстві, оцінки стану їх додержання – 62 %;
- б) відмежування робіт з підвищеною небезпекою від інших видів робіт; особливості їх підготовки та проведення; відмежування конкретного виду з робіт з підвищеною небезпекою від інших видів робіт з підвищеною небезпекою – 71 %;
- в) розподіл та змісту обов'язків з додержання правил охорони праці та техніки безпеки, підготовки та організації виконання робіт з підвищеною небезпекою керівника підприємства, інженерно-технічних працівників, безпосередніх виконавців робіт тощо – 65 %;
- г) щодо технічного стану обладнання, машин, механізмів; умов їх безпечної експлуатації – 54 %;

д) щодо змісту нормативно-технічної документації, законодавчих та нормативно-правових актів у частині організації та проведення робіт з підвищеною небезпекою – 52 %;

е) про специфіку виробничих процесів та особливостей експлуатації обладнання – 49 %;

ж) про порядок, періодичність та суб'єктів проведення інструктажів, їх зміст – 61 %;

з) щодо порядку розслідування нещасних випадків на виробництві – 72 %

14. До яких спеціалістів (інженерно-технічних працівників) Ви звертались за допомогою?

а) інженери з охорони праці та техніки безпеки – 95 %;

б) інженери-енергетики – 43 %;

в) інженери-механіки – 64 %;

г) інженери з організації та нормування праці – 17 %;

д) інженери-технологи – 9 %;

ж) інженери-конструктори – 11 %;

з) техніки-електрики – 43 %;

к) техніки-енергетики – 34 %;

л) техніки-технологи – 16 %;

м) інші _____

15. Із власного досвіду визначте проблемні питання проведення допитів різних категорій осіб.

а) недостатність знань з питань охорони праці та техніки безпеки, і як наслідок, необхідність проведення повторних допитів – 79 %;

б) складність встановлення психологічного контакту із допитуваними: потерпілими – 15 %, підозрюваними (обвинуваченими) – 65 %, свідками – 12 %;

в) подолання протидії – 75 %;

г) інше _____

Додаток Б
Алгоритм огляду місця нещасного випадку
(робоче місце потерпілого)

Обстановка на місці нещасного випадку		
Змінена	не змінена	обстановка до настання нещасного випадку (схема)
зміст змін, коли, ким і з якою метою внесені		

Робоче місце потерпілого

машина, обладнання, агрегат, під час роботи на якому стався нещасний випадок місце знаходження, власник, найменування, тип, марка, рік випуску, інформація про виробника та коротка технічна характеристика, наявність паспорта, інструкції з експлуатації, за ким закріплена машина, обладнання, механізм, технічний стан основних вузлів та агрегатів, показання приладів на момент огляду, наявність сторонніх предметів на робочому місці	знаряддя, інструменти, механізми, приладдя тощо, якими користувався потерпілий	
	місце знаходження, стан, характер пошкоджень, локалізація	
	описання частин машин, механізмів, пристосувань, якими було травмовано потерпілого	засоби індивідуального захисту: наявність, стан, пошкодження

Наявність та стан захисних пристроїв та інших заходів безпеки

Температурні показники, вентиляційні характеристики, стан освітлення

Додаток В

Визначення можливих травм залежно від характеру робіт з підвищеною небезпекою. Пошукова таблиця

Вид робіт	Можливі травми
Електрозварювальні, газополум'яні, наплавочні і паяльні роботи. Контроль за зварювальними з'єднаннями	Травма від падіння з висоти. Небезпека виникнення пожежі при роботах поблизу легкозаймистих матеріалів та речовин. Опікова травма. Небезпека отримання дози радіоактивного випромінювання при роботі з радіоізотопним дефектоскопом. Небезпека травми при роботах з важкими виробами. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту.
Роботи в охоронних зонах ліній електропередач	Травма від ураження електричним струмом високої напруги. Травма від падіння з висоти
Роботи на кабельних лініях і діючих електроустановках.	Електротравма від ураження електричним струмом
Роботи в зонах дії струму високої частоти, іонізуючого випромінювання, електростатичного та електромагнітного полів, а також роботи із застосуванням лазерів, дозиметрів	Небезпека отримання дози радіоактивного випромінювання при роботі з джерелом іонізуючого випромінювання. Електротравма в зоні дії електростатичного поля. Травма очей при роботі з лазерами. Опікові травми при роботах з СВЧ випромінюванням
Роботи на повітряних лініях зв'язку, які перетинають лінії електропередач, контактні проводи	Електротравма від ураження електричним струмом. Травма від падіння з висоти
Електропрогрів бетону та електророзморожування ґрунтів	Електротравма від ураження електричним струмом. Опікова травма
Обслуговування, ремонт та наладка обладнання для плазменно-дугової зварки, різання, напилювання, нанесення покриттів та іншого електрозварювального устаткування	Небезпека виникнення пожежі при роботах поблизу легкозаймистих матеріалів та речовин. Електротравма від ураження електричним струмом. Опікова травма. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту.
Роботи в термічних цехах та дільницях на електротермічних установках підвищеної та високої	Електротравма від ураження електричним струмом. Опікова травма. Травма органів дихання при ігноруванні засобів.

частоти	індивідуального захисту
Виготовлення, випробування, транспортування, зберігання та використання промислових вибухових матеріалів та їх знешкодження	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Опікова травма. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту. Механічна травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Роботи з надзвичайно займистими, легкозаймистими, займистими та вибухонебезпечними речовинами	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Опікова травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Отруєння при роботах з хімічними речовинами
Роботи, пов'язані з технічним обслуговуванням вибухонебезпечних виробництв, цехів, дільниць, об'єктів, засобів пожежної сигналізації та систем автоматичного пожежогасіння	Електротравма від ураження електричним струмом. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Опікова травма. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Пожежно-технічне обстеження будинків та висотних споруд. Виїзд особового складу підрозділів пожежної охорони по тривозі	Травма від падіння з висоти Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском Отруєння при роботах з хімічними речовинами
Транспортування балонів, контейнерів, ємностей із стисненими, зрідженими, отруйними, вибухонебезпечними та інертними газами, їх заповнення та ремонт	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Механічна травма
Обслуговування агрегатів і котлів, працюючих на газі і рідкому паливі	Електротравма від ураження електричним струмом. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Опікова травма. Отруєння при роботах з хімічними речовинами
Роботи з профілактики і технічного обслуговування газового господарства	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами
Виконання газонебезпечних робіт	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском Опікова травма. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Механічна травма

Роботи по технічному обслуговуванню і експлуатації компресорних та газорегуляторних станцій, лінійних частин магістральних газопроводів	Електротравма від ураження електричним струмом. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Механічна травма
Монтаж і експлуатація засобів електрохімічного захисту підземних газопроводів від корозії	Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Роботи, пов'язані з будівництвом, обслуговуванням і ремонтом газопроводів, газорозподільних пунктів, які використовують природні, нафтові, штучні, змішані і зріджені вуглеводневі гази	Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Травма від падіння з висоти. Опікова травма. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Роботи по монтажу та зварюванню підземних та зовнішніх газопроводів, газифікації об'єктів, а також по нанесенню антикорозійного ізоляційного покриття	Небезпека виникнення пожежі при роботах поблизу легкозаймистих матеріалів та речовин. Опікова травма. Електротравма від ураження електричним струмом. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Механічна травма
Підключення до діючого газопроводу новозмонтажних газопроводів	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Опікова травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Обслуговування та ремонт газоперекачувальних агрегатів	Електротравма від ураження електричним струмом. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами
Освоєння і глушіння газових та нафтових свердловин	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Опікова травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Промислово-геофізичні дослідження свердловин	Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Ліквідація відкритих газових та нафтових фонтанів	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Роботи по видобутку та переробці нафти, газу і конденсату в нафтогазопереробній та хімічній промисловості	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами

Роботи по ліквідації нафтогазоводопроявлень в процесі буріння свердловин	Механічна травма Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Роботи пов'язані з обслуговуванням, експлуатацією та ремонтом компресорних та холодильних установок, працюючих на вибухонебезпечних та токсичних газах	Отруєння хладагентом. Травма з опіками при необережному поводженні з хладагентом. Опікова травма. Електротравма від ураження електричним струмом. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Отруєння при роботах з хімічними речовинами
Роботи, пов'язані з підготовкою залізничних цистерн, контейнерів, балонів та інших ємностей до зливу-наливу вибухонебезпечних, токсичних та займистих рідин	Травма від падіння з висоти. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Отруєння при роботах з хімічними речовинами
Роботи, пов'язані з монтажем, експлуатацією та ремонтом магістральних нафтопроводів, нафтопродуктопроводів, аміакопроводів і технологічних трубопроводів.	Електротравма від ураження електричним струмом. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Роботи в охоронних зонах діючих магістральних газопроводів та комунікацій газових промислів	Травма від падіння з висоти. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Роботи з виробництва, зберігання, використання й транспортування речовин, які належать до I та II класу небезпеки	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Опікова травма. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма органів дихання при ігноруванні засобів. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів дивідуального захисту
Злив, очистка, нейтралізація резервуарів, тари та інших ємностей з-під нафтопродуктів, кислот, лугів та інших шкідливих речовин, у тому числі радіоактивних	Травма від падіння з висоти. Небезпека отримання дози радіоактивного випромінювання. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Опікова травма. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Травма органів дихання при ігноруванні засобів

	індивідуального захисту
Роботи з монтажу та ремонту обладнання в насосних та компресорних станціях на нафтогазовидобувних та нафтогазопереробних підприємствах	Електротравма від ураження електричним струмом. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Травма від падіння з висоти. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Механічна травма
Монтаж, ремонт, реконструкція, наладка, експлуатація, введення в експлуатацію та виведення з експлуатації, здійснення інспекційного контролю обладнання, що містить радіонуклідні джерела	Небезпека отримання дози радіоактивного випромінювання. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Електротравма від ураження електричним струмом. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту. Механічна травма
Експлуатація циклотронів, бетатронів, лінійних прискорювачів та інших прискорювальних установок	Небезпека отримання дози радіоактивного випромінювання. Електротравма від ураження електричним струмом
Роботи з отруйними, шкідливими, токсичними та радіоактивними речовинами	Небезпека отримання дози радіоактивного випромінювання. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Роботи з дезактивації, дезінсекції, дератизації та дезінфекції приміщень	Небезпека отримання дози радіоактивного випромінювання. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Роботи з використанням інертних газів	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що перебувають під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами
Роботи, пов'язані з виробництвом скла та скловиробів	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Опікова травма. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Виготовлення та застосування скловати, шлаковати, азбесту, мастик на бітумній основі, перхлорвінілових і бакелітових матеріалів	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Нанесення лако-фарбувальних покриттів, ґрунтовок та шпакльовок на основі нітрофарб, полімерних композицій (поліхлорвінілових, епоксидних тощо)	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту

Обробка деревини та інших речовин антисептичними та вогнезахисними сумішами і речовинами	Отруєння при роботах з хімічними речовинами
Виготовлення виробів та деталей із пластмас, гуми на пресах, вулканізаторах, виливних та черв'ячних машинах, таблетмашинах, каландрах та вальцях	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Опікова травма. Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Підготовка до знешкодження і обезжирювання установок і деталей чотирьоххлористим вуглецем	Отруєння при роботах з хімічними речовинами
Вулканізаційні роботи	Електротравма від ураження електричним струмом. Опікова травма
Обслуговування і ремонт акумуляторних батарей	Отруєння при роботах з хімічними речовинами Опікова травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Електротравма від ураження електричним струмом Механічна травма
Роботи, пов'язані з виробництвом, зберіганням, транспортуванням та застосуванням агрохімікатів, пестицидів, гербіцидів	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Гасіння вапна	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Опікова травма. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Обслуговування генераторних ацетиленових установок	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що перебувають під тиском. Опікова травма. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Гальванічні роботи, чистка вентиляційних каналів та повітропроводів	Травма від падіння з висоти. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Роботи з виробництва феросплавів, агломерату, чавуну, сталі, прокату, труб, вогнетривів, коксу та хімічних продуктів коксування, ртуті, нікелю, цинку, свинцю, олова, кадмію, індію, алюмінію, силуміну, магнію, титану, кристалічного	Травма від падіння з висоти. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що перебувають під тиском. Опікова травма. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Електротравма від ураження електричним струмом. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів.

кремнію, сірки, сірчаної, соляної, азотної і ортофосфорної кислот, ціаністих солей та розчинів, порошків, лігатур та інших сполук рідкоземельних металів, наплавочних порошків і прутків, твердих сплавів і тугоплавкого дроту, напівпровідників, пиловугільного палива. Обслуговування устаткування з їх виробництва	Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту. Механічна травма
Плавильні, заливочні роботи і роботи з термообробки лиття	Опікова травма
Роботи з окислюючими речовинами	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Опікова травма
Комплекс робіт щодо виробництва, переробки, розподілу, зберігання і застосування продуктів розділення повітря, водню, хлору, аміаку, природного та супровідних металургійному та хімічному виробництву газів	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що перебувають під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Обслуговування станів гарячої і холодної прокатки, турбоформовочних станів та пічного зварювання труб	Травма від падіння з висоти. Електротравма від ураження електричним струмом. Опікова травма. Механічна травма
Роботи, пов'язані з відпалюванням сталі, сплавів і відливок	Опікова травма
Гранулювання доменного шлаку	Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Роботи, пов'язані з вибиванням відливок, титанової губки із застосуванням відбійних молотків	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що перебувають під тиском. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту. Механічна травма
Робота з піскоструминними апаратами	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Нанесення бетону, ізоляційних і обмуровочних матеріалів методом набризкування і наплення	Травма від падіння з висоти. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що перебувають під тиском. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту. Механічна травма

Управління, завантаження та обслуговування дробарних, сортувальних, фасувально-пакувальних, просівальних, змішувальних формувальних, затиральних, фільтрувальних, намотувальних, варочних, плавильних, сепараторних, очисних, обрізних, бурових, в'язальних, полірувальних механізмів	Травма від падіння з висоти. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Електротравма від ураження електричним струмом. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту. Механічна травма
Обслуговування вальцювальних, штампувальних, вузлов'язальних і навивальних верстатів та автоматів	Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Випробування та обслуговування парових і водогрійних котлів, економайзерів, паропроводів, трубопроводів гарячої води, пароперегрівників, теплообмінників, тепломеханічного устаткування, посудин, що працюють під тиском	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що перебувають під тиском
Підземні роботи на шахтах та рудниках	Травма від падіння з висоти. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Підземна геологорозвідка	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Механічна травма
Сейсморозвідка	Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Геолого-маркшейдерські роботи	
Аварійно-рятувальні роботи, гасіння пожеж, боротьба з повінню	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Дегазаційні роботи	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Технічне обслуговування, експлуатація та ремонт підйомних установок, стволів, компресорних станцій	Травма від падіння з висоти. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма

Утворення і експлуатація відвалів гірничих порід	Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Обслуговування лампової апаратури аерогазового контролю і сейсмопрогнозу	Електротравма від ураження електричним струмом
Проведення озкривних робіт, виїмка і навантаження корисних копалин при відкритих гірничих роботах	Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Виколювання, звалення, розпилювання і обробка блоків природного каменю, переміщення і навантаження їх в транспортні засоби	Травма від падіння з висоти. Механічна травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Обкладання та скріплення укосів, бортів, уступів кар'єрів	Травма від падіння з висоти. Механічна травма
Підземні та відкриті гірничі роботи при будівництві, реконструкції і ремонті метрополітенів, підземних споруд спеціального призначення	Травма від падіння з висоти. Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Роботи на метрополітені в службі руху, рухомого складу, колії, сигналізації та зв'язку	Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Розмивання порід з використанням гідромоніторів та інших засобів гідромеханізації	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Механічна травма
Прокладка, обслуговування та ремонт пульпопроводів	Механічна травма
Зведення і нарощування дамб гідротехнічних споруд і гідровідвалів	Травма від падіння з висоти. Механічна травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Експлуатація та ремонт водозабірних споруд	Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Штучне заморожування ґрунтів та водопониження	Отруєння при роботах з хімічними речовинами
Монтаж, демонтаж, експлуатація, ремонт і переміщення насосних і землесосних установок, драг і земснарядів	Механічна травма

Утворення і експлуатація перевантажувальних пунктів кар'єрів	Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Забивання свай	
Цементация та хімічне закріплення ґрунтів та фундаментів	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту. Механічна травма
Укладка великогабаритних труб у траншеї	Механічна травма
Роботи в колодязях, шурфах, траншеях, котлованах, бункерах, камерах і колекторах	Травма від падіння з висоти
Земляні роботи, що виконуються в зоні розташування підземних комунікацій, під водою та на глибині більше 2 метрів	Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Продавлювання тунельних конструкцій під будинками, спорудами, магістралями і водоймищами	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Роботи у замкнених просторах (ємностях, боксах, трубопроводах)	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Водолазні роботи	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Механічна травма
Роботи з обслуговування барокамер	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Опікова травма
Роботи верхолазні та на висоті	Травма від падіння з висоти. Механічна травма
Роботи з підйомних і підвісних кошиків і рихтувань на висоті	Травма від падіння з висоти. Механічна травма
Монтаж та демонтаж конструкцій і обладнання за допомогою вертольотів	Травма від падіння з висоти. Механічна травма
Монтаж та демонтаж будинків, споруд, а також відновлення та зміцнення їх аварійних частин	Травма від падіння з висоти. Механічна травма
Обстеження димарів, вентиляційних каналів і дахів при капітальному ремонті будинків та споруд	Травма від падіння з висоти. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту. Механічна травма

Роботи по ремонту, фарбуванню, очистці від снігу та пилу дахів будівель при відсутності огорож	Травма від падіння з висоти. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Робота на конструкціях мостових, баштових та козлових кранів	Травма від падіння з висоти. Електротравма від ураження електричним струмом
Вантажно-розвантажувальні роботи за допомогою машин і механізмів	Механічна травма
Транспортування негабаритних та важких вантажів на під'їзних коліях будівельних майданчиків	Механічна травма
Монтаж, експлуатація і демонтаж бурових вишок	Травма від падіння з висоти. Механічна травма
Монтаж, наладка, технічне обслуговування, експлуатація, ремонт і демонтаж вантажопідіймальних машин і механізмів, ліфтів, конвеєрів, підвісного канатного гідравлічного транспорту, технологічного і верстатного обладнання, електроустановок та ліній електропередач. Монтаж, демонтаж та обслуговування компресорного, холодильного обладнання, пресів-розширювачів, ковальсько-пресового устаткування	Травма від падіння з висоти. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Монтаж, демонтаж і накачування шин автотранспортних засобів	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Механічна травма
Обслуговування і ремонт елементів підвіски автомобілів, гідропідіймників на автомобілях-самоскидах та самоскидних причепах, їх зняття і установка	Механічна травма
Ремонт паливної апаратури двигунів внутрішнього згорання	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Механічна травма
Управління тракторами і самохідним технологічним устаткуванням	

Малярні роботи у відсіках та резервуарах морських та річкових суден, а також очистка та фарбування суден у доках та на причалах	Травма від падіння з висоти. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Монтаж і демонтаж головних та допоміжних механізмів в машинному відділенні морських та річкових суден	Травма від падіння з висоти. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Роботи, що безпосередньо виконуються при обслуговуванні залізничного транспорту, електротранспорту, рухомого складу	Електротравма від ураження електричним струмом
Обслуговування механічних та автоматичних ліній	Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Роботи на копіювальних та розмножувальних машинах	Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту
Обслуговування верстатів з обробки деревини і металів. Роботи на цукрових заводах по обслуговуванню центрифуг і транспортерів	Електротравма від ураження електричним струмом. Механічна травма
Проведення робіт у склосах, призначених для різної сільськогосподарської продукції, в вагонах зерновозах	Травма від падіння з висоти. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Роботи з обслуговування і ремонту аспіраційних та пневмотранспортних систем на підприємствах зі зберігання і переробки зерна	Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Роботи з розвантаження, складання і зберігання зернових та олійних культур, висівок, макухи і жротів насипом і в затареному вигляді	
Роботи з окисації обезводнених мастил при виробництві олифи і лаків	Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Лісосічні роботи, трелювання, транспортування та сплав	Механічна травма

лісу	
Лісогосподарські і лісозаготівельні роботи, які виконуються на територіях, забруднених (5-10 кі/квадр. км) цезієм 134, 137	Небезпека отримання дози радіоактивного випромінювання. Механічна травма
Роботи з ліквідації лісових пожеж	Травма органів дихання при ігноруванні засобів індивідуального захисту. Опікова травма
Спорудження й обслуговування крижаних і поромних переправ, доріг, бродів	Механічна травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Буксирувальні роботи всіх видів на морському та річковому транспорті. Гідрометричні, гідрологічні і гіdroхімічні роботи: на великих і середніх річках у період повені; рейдові виїзди на безмоторних човнах на озерах і водоймищах; роботи на річках і каналах, пов'язані з використанням човнових переправ, роботи і спостереження з льоду у період нестійкого льодоставу; гідрографічні обстеження водних об'єктів у важкодосяжних і необжитих районах	Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Снігомірні, сніголавинні, гляціологічні і селеві роботи: маршрутні снігозйомки у горах; сніголавинні і гляціологічні роботи у важкодосяжних високогірних районах у період максимальної селевої та лавинної активності	Травма від падіння з висоти
Робота вогневих обслуг з протиградовими виробами, пороховими зарядами і пусковими установками метеоракет, транспортування протиградових виробів та метеоракет на вогневі і стартові позиції	Механічна травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Опікова травма
Роботи із застосуванням піротехнічного інструменту	Механічна травма. Опікова травма. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів

Пожежно-технічне обстеження об'єктів з підвищеною пожежною, вибуховою та радіаційною небезпекою	Небезпека отримання дози радіоактивного випромінювання. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Робота у випробувальних пожежних лабораторіях, на пожежних полігонах, на смугах психологічної підготовки пожежних та теплодімокамерах	Травма від падіння з висоти. Опікова травма. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Робота особового складу пожежних підрозділів на колінчатих підйमाх та на автомеханічних драбинах	Травма від падіння з висоти. Опікова травма
Виконання робіт на пожежах із знеструмлення електричних мереж, перекриття заслінок на нафтогазопроводах, у резервуарних парках автобаз	Травма від падіння з висоти. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Електротравма від ураження електричним струмом Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів. Опікова травма
Гасіння пожеж в трюмах морських та річкових суден	Травма від падіння з висоти. Опікова травма. Травма від наслідків вибуху ємностей з газами та речовинами, що знаходяться під тиском. Отруєння при роботах з хімічними речовинами. Травма від наслідків вибуху вибухонебезпечних матеріалів
Монтаж, ремонт і профілактичне обслуговування засобів охоронної сигналізації	Електротравма від ураження електричним струмом
Скелелазні роботи	Травма від падіння з висоти. Механічна травма

Додаток Г

Документи про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-238

"05" лютого 2015 р.

Ректору
Національної академії
внутрішніх справ
Чернєю В.В.

03035, Київ,
пл. Солом'янська, 1

Шановний Володимире Васильовичу!

Повідомляємо, що підготовлені здобувачем наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ Панчишиним М.Я. пропозиції щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України за результатами дисертаційного дослідження на тему: "Розслідування порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою" (вх. №04-18/12-14395 від 26.01.2015 р.) Комітетом отримані, взяті до уваги та можуть бути використані у законодавчій роботі Комітету.

З повагою
Голова Комітету

 А. Кожем'якін

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника управління
Головного слідчого управління

НП України

кандидат юридичних наук

М.С. Цуцкірідзе

_____ 2016 р.

А К Т

впровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ матеріалів дисертаційного дослідження здобувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ Панчишина Михайла Ярославовича на тему: «Розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою»

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП Рекуна С.С., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ Панчишина Михайла Ярославовича на тему: «Розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою» можуть застосовуватися у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України**

С.С. Рекун

**Старший слідчий в особливо важливих справах
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

А.В. Шевчишен

**Старший слідчий в особливо важливих справах
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

Д.М. Мірковець

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Департаменту
захисту економіки Національної
поліції України
підполковник поліції

С.А.Вязмікін

2016

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ Панчишина Михайла Ярославовича
на тему: «Розслідування порушень правил безпеки під час виконання
робіт з підвищеною небезпекою»

Комісія у складі: начальника відділу ДЗЕ Національної поліції України майора поліції Бражника В.В. (голова), головного оперуповноваженого – інспектора Департаменту ЗЕ НП України підполковника поліції Носка С.В., головного спеціаліста Департаменту ЗЕ НП України Панасенка Б.В., склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ Панчишина М.Я. на тему: «Розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою» використовуються у правозастосовній діяльності під час проведення занять із службової підготовки з працівниками ДЗЕ НП України та мають наукове значення, що полягає в можливості використання положень, рекомендацій і висновків у практичній діяльності оперативних підрозділів.

Використання результатів дисертаційного дослідження сприятиме активізації підвищенню ефективності у попередженні, своєчасному виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень у економічній сфері.

Голова комісії
Начальник відділу
ДЗЕ НП України
майор поліції

В.В. Бражник

Члени комісії:
Головний оперуповноважений-інспектор
ДЗЕ НП України
підполковник поліції

С.В. Носко

Головний спеціаліст
ДЗЕ НП України

Б.В. Панасенко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор,
полковник міліції

С. Д. Гусарєв

— . — . 2015 р.

А К Т

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
НАВС Панчишина Михайла Ярославовича у навчальний процес
та науково-дослідну роботу Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, професора Весельського Віктора Казимировича (голова комісії); начальника кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Удалової Лариси Давидівни; начальника докторантури та ад'юнктури, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Сербина Руслана Андрійовича склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ Панчишина Михайла Ярославовича «Розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою» впроваджені у навчальний процес та науково-дослідну роботу академії.

1. Матеріали дисертаційного дослідження Панчишина Михайла Ярославовича застосовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі слухачами з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Актуальні проблеми розслідування злочинів».

2. Результати дисертаційного дослідження Панчишина Михайла Ярославовича відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та ад'юнктів, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

Панчишин М.Я. Проблеми формування методики розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою / М.Я. Панчишин // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4 (89). – С. 173–181.

Панчишин М.Я. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою / М.Я. Панчишин // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2 (91). – С. 165–173.

Панчишин М.Я. Стан наукових досліджень проблем методики розслідування злочинів, передбачених ст. 272 Кримінального кодексу України/ М.Я. Панчишин // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 3. – С. 133–147.

Панчишин М.Я. Особливості проведення огляду під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України / М.Я. Панчишин // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2 (8). – С. 202–212.

Панчишин М.Я. Розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : метод. рек. / Таран О.В., Панчишин М.Я. – К., 2015. – 78 с.

3. Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Голова комісії:

В.К. Весельський

Члени комісії:

Л.Д. Удалова

Р.А. Сербин